

บทที่ 2

งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

ประเทศไทยมีการปกครองแบบประชาธิปไตยโดยมีพระมหากษัตริย์เป็นประมุข เป็นเวลานาน แต่ก็ยังมีลัทธิลัทธิคลุกคลานเข้ามา เนื่องจากประชาชนยังขาดความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับประชาธิปไตยที่ถูกต้อง ทำให้ขาดวิถีชีวิตประชาธิปไตย โรงเรียนเป็นสถาบันการศึกษาที่มีบทบาทสำคัญต่อการเสริมสร้างและพัฒนาประชาธิปไตยให้แก่เยาวชนของชาติ ด้วยการจัดกิจกรรม และสอดแทรกความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับประชาธิปไตยให้แก่นักเรียน เพื่อให้มีวิถีชีวิตประชาธิปไตย แต่การที่นักเรียนจะมีวิถีชีวิตและจิตใจเป็นประชาธิปไตยได้นั้น นักเรียนจะต้องมีมโนทัศน์เกี่ยวกับประชาธิปไตยที่ถูกต้อง กระบวนการเรียนการสอนจึงมีบทบาทสำคัญอย่างยิ่งในการปลูกฝังมโนทัศน์ให้แก่ นักเรียน กระบวนการเผชิญสถานการณ์และกระบวนการกลุ่มสัมพันธ์ต่างก็เป็นกระบวนการที่น่าสนใจ เพราะเปิดโอกาสให้นักเรียนได้มีส่วนร่วมในกิจกรรมการเรียนการสอน สอดคล้องกับหลักการประชาธิปไตย

การวิจัยเรื่อง "ผลของการใช้กระบวนการเผชิญสถานการณ์และกระบวนการกลุ่มสัมพันธ์ต่อการสร้างมโนทัศน์ประชาธิปไตยของนักเรียนชั้นประถมศึกษาปีที่ 5" ผู้วิจัยได้ศึกษาเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง ดังนี้

1. มโนทัศน์

- ความหมายของมโนทัศน์
- ประเภทของมโนทัศน์
- การสร้างมโนทัศน์
- การสอนเพื่อให้เกิดมโนทัศน์
- ความสำคัญของมโนทัศน์

2. แนวคิดเกี่ยวกับประชาธิปไตย
  - ความหมายของประชาธิปไตย
  - หลักการประชาธิปไตย
  - วิถีชีวิตประชาธิปไตย
  - มโนทัศน์ประชาธิปไตย
3. กระบวนการเผชิญสถานการณ์
  - พุทธศาสนากับประชาธิปไตย
  - การศึกษาตามแนวพุทธธรรม
  - กระบวนการพัฒนาปัญญา
  - คุณค่าที่เด่นของอริยสัจ
  - พุทธวิธีสอน
  - การจัดการเรียนการสอนโดยใช้กระบวนการเผชิญสถานการณ์
  - วิธีสอนที่ส่งเสริมกระบวนการเผชิญสถานการณ์
4. กระบวนการกลุ่มสัมพันธ์
  - ความหมายของกลุ่มสัมพันธ์และกระบวนการกลุ่มสัมพันธ์
  - ทฤษฎีที่เกี่ยวกับกระบวนการกลุ่มสัมพันธ์
  - องค์ประกอบของกระบวนการกลุ่มสัมพันธ์
  - หลักการสอนตามกระบวนการกลุ่มสัมพันธ์
  - การจัดการเรียนการสอนโดยใช้กระบวนการกลุ่มสัมพันธ์
  - วิธีสอนที่ส่งเสริมกระบวนการกลุ่มสัมพันธ์
  - กลุ่มสัมพันธ์กับประชาธิปไตย
  - บทบาทของครูในการจัดการเรียนการสอนโดยใช้กระบวนการกลุ่มสัมพันธ์
5. งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง
  - งานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับประชาธิปไตย
  - งานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับอริยสัจ 4 และกระบวนการเผชิญสถานการณ์
  - งานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับกระบวนการกลุ่มสัมพันธ์

มโนทัศน์

ความหมายของมโนทัศน์

มโนทัศน์ มาจากคำภาษาอังกฤษว่า Concept ในภาษาไทยได้มีการเรียกแตกต่างกันออกไป เช่น สิ่งกับ ความคิดรวบยอด มโนคติ มโนมติ มโนภาพ เป็นต้น แต่ในที่นี้ผู้วิจัยใช้คำว่า "มโนทัศน์" เพื่อให้สอดคล้องกับชื่อเรื่องที่ท้าวิจัย

มโนทัศน์ (Concept) เป็นเรื่องของกระบวนการคิดที่เกิดขึ้นภายในสมองของแต่ละคนจึงยากที่จะศึกษาให้ทราบได้อย่างชัดเจน นักการศึกษา นักจิตวิทยา ที่ศึกษาเกี่ยวกับเรื่องนี้ได้ให้ความหมายของมโนทัศน์ไว้ต่าง ๆ กัน ดังนี้

พระราชวรมณี (อ้างถึงใน สุ่มน อมรวิวัฒน์, 2530) กล่าวไว้ในหนังสือพุทธธรรมว่า พระพุทธเจ้าได้ทรงแสดงจุดเริ่มต้นของการศึกษาว่าการศึกษาที่แท้จริงเริ่มขึ้นเมื่อบุคคลเกิดสัมมาทิฐิ กล่าวคือบุคคลได้เริ่มใช้ปัญญา และปัญญาที่คู่กับสัมมาทิฐิคือสัมมาสังกัปปะ ซึ่งเป็นหลักธรรมที่สอดคล้องกับทฤษฎีหลักสูตรและการสอนในปัจจุบันที่เน้นความสำคัญของการให้ผู้เรียนต้องได้เกิดมโนทัศน์ (Concept) หรือการสอนที่เน้น Conceptual approach ผู้วิจัยจึงขอเสนอความหมายของสัมมาทิฐิ และสัมมาสังกัปปะ เพื่อให้ทราบความหมายของมโนทัศน์ในทางพุทธศาสนา ดังนี้

สัมมาทิฐิ แปลว่า ความเห็นชอบ หรือเห็นถูกต้อง ได้แก่ ความรู้ความเข้าใจ ความคิดเห็น แนวความคิด ทศนคติ ค่านิยมที่ถูกต้องดีงาม เกื้อกูลแก่ชีวิตและสังคมสอดคล้องกับความเป็นจริง หรือตรงตามสภาวะ เมื่อรู้และเข้าใจ คิดเห็นดีงาม ถูกต้องตรงความจริงแล้ว การคิด การพูด การกระทำ และการแสดงออก หรือการปฏิบัติต่าง ๆ ก็ถูกต้องดีงาม เกื้อกูลไปสู่การดับทุกข์ สามารถแก้ปัญหาได้

สัมมาสังกัปปะ แปลว่า ความดำริชอบ ได้แก่ ความคิด ความดำริตริตรวง หรือคิดการต่าง ๆ ที่ไม่เป็นไปเพื่อเบียดเบียนตนเองและผู้อื่น เป็นไปในทางสร้างสรรค์ ประโยชน์สุข ไม่เอนเอียงด้วยความเห็นแก่ตัว มีความคิดที่บริสุทธิ์

กูด (Good, 1973) ได้ให้ความหมายเกี่ยวกับมโนทัศน์ไว้ใน Dictionary of Education ดังนี้คือ

1. ความคิดหรือสัญลักษณ์ของส่วนประกอบ หรือลักษณะร่วมที่สามารถจำแนกออกเป็นกลุ่มเป็นพวกได้
2. สัญลักษณ์เชิงความคิดทั่วไป หรือเชิงนามธรรมเกี่ยวกับสถานการณ์ กิจการ หรือวัตถุ
3. ความรู้สึกนึกคิด ความเห็น ความคิด หรือภาพความคิด

บรูเนอร์ (Bruner, 1957) อธิบายความหมายของมโนทัศน์ไว้ว่า มโนทัศน์ คือ ประเภทของสิ่งของ การกระทำ หรือความรู้สึก ซึ่งเกิดจากการเรียนรู้

แมคโดนัลด์ (Mc Donald, 1963) ให้ความหมายของมโนทัศน์ไว้ว่า มโนทัศน์ หมายถึง การแยกประเภท ชนิด หรือการจัดสิ่งเข้า หรือเหตุการณ์ต่าง ๆ ที่มีลักษณะร่วมเหมือนกันเข้าด้วยกันอย่างมีระบบ

กิลฟอร์ด (Guildford, 1952) ได้ให้ความหมายว่า มโนทัศน์ เป็นสัญลักษณ์ชนิดหนึ่งที่เราได้จากประสบการณ์ในการที่ได้พบเห็นสิ่งต่าง ๆ แยกออกเป็นพวก ๆ และในจำนวนพวกหนึ่ง ๆ จะมีลักษณะที่ร่วมกันอยู่

บุญเสริม ฤทธาภิรมย์ (2523) และ อาคม จันทสุนทร (2522) ให้นิยามมโนทัศน์คล้ายกันว่า หมายถึง ความเข้าใจที่สรุปรวมเกี่ยวกับสิ่งใดสิ่งหนึ่ง หรือเรื่องใดเรื่องหนึ่ง อันเกิดจากการได้รับประสบการณ์เกี่ยวกับสิ่งนั้นหรือเรื่องนั้น หลาย ๆ อย่าง หลาย ๆ แบบแล้วได้ใช้คุณลักษณะของสิ่งนั้น หรือเรื่องนั้นมาจัดเป็นพวกให้เกิดความเข้าใจโดยสรุปรวมในสิ่งนั้นหรือเรื่องนั้น สอดคล้องกับ ลาวินซ์ วิชาวุฒิกุล (2523) ได้ให้ความหมายของมโนทัศน์ว่า มโนทัศน์ หมายถึง ความคิดที่เกิดจากการรับรู้ลักษณะร่วมของวัตถุ เหตุการณ์ บุคคลหรือความคิดที่เป็นประเภทเดียวกัน

จากความหมายของมโนทัศน์ที่มีผู้เสนอไว้ดังกล่าวข้างต้น เป็นความหมายตามแนวคิดของนักจิตวิทยา และนักการศึกษาที่ได้ศึกษาและมองมโนทัศน์ในแง่มุมต่าง ๆ ซึ่งพอจะสรุปได้ว่า มโนทัศน์ หมายถึง ความคิดความเข้าใจที่สรุปสิ่งใดสิ่งหนึ่ง หรือเรื่องใดเรื่องหนึ่ง อันเกิดจากการรับรู้จากประสบการณ์และพฤติกรรมที่ได้พบจากสิ่งแวดล้อม แล้วใช้คุณลักษณะของสิ่งนั้นนำมาประมวลเข้าด้วยกันให้เป็นข้อสรุปหรือคำจำกัดความของสิ่งนั้น ๆ ตามความเข้าใจของแต่ละคน

ประเภทของมโนทัศน์

มโนทัศน์เป็นความคิดโดยสรุปของแต่ละบุคคลแล้วจำแนกออกเป็นหมวดหมู่ตามความแตกต่างหรือความคล้ายคลึงกัน ในการแบ่งประเภทของมโนทัศน์นั้น สามารถจำแนกได้หลายลักษณะขึ้นอยู่กับแนวคิดหรือหลักเกณฑ์ที่ใช้ในการจำแนก โดยมีลักษณะต่าง ๆ ดังนี้

รัสเซลล์ (Russel, 1961) ได้จำแนกประเภทของมโนทัศน์ไว้ 8 ประเภท ดังนี้

1. มโนทัศน์ทางคณิตศาสตร์ (Mathematic Concept) คือมโนทัศน์เกี่ยวกับจำนวนเลขหรือการวัด เป็นมโนทัศน์ที่พบเห็นเป็นประจำในชีวิตประจำวัน
2. มโนทัศน์ในเรื่องเวลา (Concept of Time) เป็นมโนทัศน์ที่เกี่ยวกับกลางวัน กลางคืน เช้า สาย บ่าย เย็น และฤดูต่าง ๆ มโนทัศน์เรื่องเวลาเป็นนามธรรมมาก
3. มโนทัศน์ทางวิทยาศาสตร์ (Scientific Concept) เป็นมโนทัศน์ที่เกี่ยวกับเวลาและน้ำหนักรวมอยู่ด้วย เพราะวิทยาศาสตร์ขึ้นอยู่กับการวัดที่แน่นอนเกี่ยวกับเวลา น้ำหนัก และปรากฏการณ์อื่น ๆ
4. มโนทัศน์เกี่ยวกับตัวเอง (Self Concept) คือ การที่บุคคลมีความรู้สึก มีความคิดว่าตัวเองเป็นอะไร เป็นใคร เป็นอย่างไร
5. มโนทัศน์ทางสังคม (Social Concept) เป็นมโนทัศน์ที่เกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างบุคคล ชุมชน ประชาธิปไตย ศีลธรรม และพฤติกรรมต่าง ๆ เป็นต้น

6. มโนทัศน์ทางสุนทรียภาพ (Aesthetic Concept) มีความสัมพันธ์กับ มโนทัศน์ของความสวยงาม และขึ้นอยู่กับมโนทัศน์ทางสังคม เช่น สุนทรียภาพในภาพเขียน รูปภาพ ดนตรี เป็นต้น

7. มโนทัศน์เกี่ยวกับความขบขัน (Humour Concept) ซึ่งมีพัฒนาการอยู่ใน ขอบข่ายของสังคมที่อาศัยอยู่เป็นที่ตั้ง บางสิ่งเป็นของขบขันของสังคมหนึ่ง แต่อาจไม่ขบขันใน อีกสังคมหนึ่งก็ได้

8. มโนทัศน์เกี่ยวกับเรื่องอื่น ๆ (Miscellaneous Concept) เช่น เกี่ยวกับ ความตาย เพศ สงคราม ฯลฯ

บรูเนอร์และคณะ (Bruner and other, 1956) เดอ เซคโค (De Cecco, 1968) และบุญเสริม ฤทธาภิรมย์ (2523) ได้จำแนกประเภทของมโนทัศน์ไว้สอดคล้องกัน ดังนี้

1. มโนทัศน์ที่เกิดจากคุณลักษณะร่วมกัน (Conjunction Concept) ได้แก่ มโนทัศน์ ที่เกิดจากการปรากฏของคุณลักษณะของสิ่งของ หรือประสบการณ์ตั้งแต่สองคุณลักษณะขึ้นไปมา รวมกัน เช่น สัตว์ที่มีสี่เท้า มีวง มีงา และมีขนาดใหญ่ ทำให้เราสามารถเข้าใจว่า หมายถึง ช้าง มโนทัศน์ต่างที่เราคุ้นเคยในชีวิตประจำวัน มักเป็นมโนทัศน์เชื่อมโยงลักษณะ ซึ่งสามารถ เรียนรู้และสอนได้ง่ายที่สุด

2. มโนทัศน์ที่เกิดจากคุณลักษณะที่ขัดแย้งกัน (Disjunction Concept) ได้แก่ มโนทัศน์ที่เกิดจากการนำเสนอ หรือปรากฏคุณลักษณะของสิ่งของ หรือเหตุการณ์ตั้งแต่สอง คุณลักษณะขึ้นไป โดยที่คุณลักษณะเหล่านั้นไม่จำเป็นต้องสัมพันธ์กัน

3. มโนทัศน์ที่เกิดจากลักษณะเชิงสัมพันธ์ (Relational Concept) ได้แก่ มโนทัศน์ที่เกิดจากคุณลักษณะของสิ่งของ หรือเหตุการณ์ตั้งแต่สองลักษณะที่ไม่เพียงปรากฏขึ้น เท่านั้น แต่คุณลักษณะที่ปรากฏขึ้นนั้นจะต้องมีความสัมพันธ์กันด้วย

การสร้างมโนทัศน์

การสร้างมโนทัศน์เป็นกระบวนการทางจิตวิทยาอันซับซ้อน ต้องมีความสัมพันธ์กับกระบวนการอื่น ๆ อีกมากมาย รัสเซล (Russel, 1956) กล่าวถึง กระบวนการสร้างมโนทัศน์ว่าเป็นผลมาจากการรับรู้ ความจำ และจินตนาการ รวมทั้งสิ่งแวดล้อมภายนอกและภายในอินทรีย์ ได้แก่ องค์ประกอบทางอารมณ์ ความตึงเครียด ความต้องการ หรือปัญหาที่ต้องแก้ไข การที่จะสร้างมโนทัศน์ได้นั้น จะต้องผ่านกระบวนการ 3 ชั้น คือ การแยกแยะ การย่อ และ การสรุปครอบคลุม กระบวนการทั้ง 3 นี้ จะต้องเกิดขึ้นอย่างประสมประสานกัน และเกิดขึ้นในระหว่างที่มีการรับสัมผัส (Sensory Impression) การทำงานของกล้ามเนื้อ การใช้กล้ามเนื้อ การตั้งคำถาม การอ่าน และการแก้ปัญหา ซึ่งทั้งหมดนี้จะรวมกันเข้าเป็นโครงสร้างมโนทัศน์

โลเวล (Lovell, 1966) กล่าวถึงลำดับขั้นการสร้างมโนทัศน์ไว้ว่ากระบวนการในการสร้างมโนทัศน์มี 3 กระบวนการ คือ การรับรู้ (Perception) การย่อ (Abstraction) และการสรุปครอบคลุม (Generalization) ซึ่งกระบวนการย่อนับเป็นจุดสำคัญของการสร้างมโนทัศน์ ซึ่งได้แก่ลักษณะเด่นที่ร่วมกันของวัตถุหรือเหตุการณ์ในสิ่งแวดล้อมนั้น เด็กจะสร้างมโนทัศน์ได้ก็ต่อเมื่อเขาสามารถแยกแยะคุณสมบัติของวัตถุหรือเหตุการณ์ที่เกิดขึ้น จากนั้นจึงสรุปครอบคลุมจนได้ลักษณะที่ร่วมกันของสิ่งที่ค้นพบ

โปเดล (Podell, 1958) สรุปกระบวนการในการสร้างมโนทัศน์ไว้ 2 กระบวนการ คือ

1. การมองเห็นลักษณะร่วม (Composite Photograph) คือ การที่ผู้เรียนสามารถมองเห็น หรือเข้าใจลักษณะร่วมของวัตถุหรือสภาพการณ์กลุ่มใดกลุ่มหนึ่งโดยผู้เรียนมิได้ทำกิจกรรมเพื่อค้นหาความคิดรวบยอดมากนัก เช่น เด็กคนหนึ่งเห็นสุนัขขบอบ ๆ ทั้ง ๆ ที่สุนัขเหล่านั้นเป็นชนิดที่แตกต่างกันออกไปหลายชนิดด้วยกัน เด็กก็สามารถเห็นลักษณะร่วมของสุนัขได้ เช่น สี่ขา มีปากยาว มีหาง ฯลฯ ครั้งต่อไปถ้าเขาเห็นสัตว์เช่นนั้นอีก เขาก็ทราบว่ามันเป็นสัตว์ประเภทเดียวกัน

2. การกระทำกิจกรรมเพื่อค้นหาความคิดรวบยอด (Active Search) คือ การที่ผู้เรียนต้องทำกิจกรรมต่าง ๆ เพื่อค้นหาความคิดรวบยอดโดยที่ผู้เรียนคาดการณไว้ล่วงหน้าว่า ลักษณะร่วมของสิ่งต่าง ๆ เหล่านั้นคืออะไร แล้วจึงค่อยทำกิจกรรมเพื่อเป็นการทดสอบการสร้างความคิดรวบยอดแบบนั้นผู้เรียนไม่ได้รู้เฉย ๆ แต่ต้องมีการกระทำกิจกรรม อยู่เสมอ

ออสซูเบล และซัลลิแวน (Ausubel and Sullivan, 1970) สรุปกระบวนการทางจิตวิทยาที่เกี่ยวข้องกับการสร้างมโนทัศน์ไว้เป็นลำดับขั้นดังนี้

1. วิเคราะห์และแยกแยะความแตกต่างของสิ่งเร้า
2. ตั้งสมมติฐานโดยพิจารณาถึงลักษณะร่วมของส่วนย่อย (Element) ในกรณีนั้น
3. ทดสอบสมมติฐานที่สร้างขึ้นในสถานการณ์หนึ่ง ๆ
4. เลือกข้อสมมติฐานที่สามารถรวมกลุ่มสิ่งเร้า ซึ่งมีลักษณะบางประการร่วมกัน
5. หาลักษณะจำเพาะของสิ่งเร้า มาสัมพันธ์กับแนวความคิดของตน
6. แยกแยะความแตกต่างระหว่างมโนทัศน์ที่รับมาใหม่กับมโนทัศน์ที่มีอยู่แล้ว เพื่อหาความสัมพันธ์กัน

สำหรับการสร้างสัมมาทิฐิ หรือมโนทัศน์ทางพุทธศาสนานั้น พระเทพเวที (2526) กล่าวว่าบ่อเกิดของสัมมาทิฐิ ซึ่งเป็นแกนนำ เป็นต้นทาง รวมทั้งตัวอื่นของกระบวนการแห่งการศึกษาทั้งหมด ต้องอาศัยปัจจัยแห่งสัมมาทิฐิ 2 ประการ คือ

1. ปัจจัยภายนอก เรียกว่า ปรโตโฆสะ แปลว่า เสียงจากผู้อื่นหรือเสียงบอกจากผู้อื่น ได้แก่ การรับถ่ายทอด หรือทิพยผลจากสิ่งแวดล้อมทางสังคม เช่น พ่อแม่ ครูอาจารย์ เพื่อนที่คบหา หนังสือ สื่อมวลชน และวัฒนธรรม ซึ่งให้ข่าวสารที่ถูกต้อง สั่งสอนแนะนำชักจูงไปในทางที่ดีงาม

2. ปัจจัยภายใน เรียกว่า โยนิโสมนสิการ แปลว่า การทำในใจโดยแยกคาย หมายถึง การคิดถุวิธี การรู้จักคิดหรือคิดเป็น

นอกจากนั้นพระพุทธเจ้ายังทรงแสดงวิธีการเรียนรู้ว่ามีองค์ประกอบ 5 ประการ (วไลพร ภวภูตานนท์ ณ มหาสารคาม, ม.ป.ป.) คือ

1. การฟัง หมายถึง ฟังด้วยความตั้งใจ ความสนใจ เรียกว่าฟังโดยเคารพ
2. การจำได้ หมายถึง การฟังแล้วจำได้ การอ่านแล้วจำได้ หรือการเขียนแล้วจำได้ การจำได้ (สัญญา) หมายถึงความสามารถในการรับเรื่องต่าง ๆ ที่ผ่านมาจากประสบการณ์ไว้ได้
3. การสาธยาย หมายถึงการอ่านทบทวนบ่อย ๆ การท่องบ่นหรือพูดคุยกอยู่ เสมอจนคล่องแคล่ว
4. การเพ่งพินิจด้วยใจ หมายถึงการเอาใจติดตามพินิจดู จนความรู้ปรากฏที่ใจ หรือเห็นความรู้ด้วยใจ
5. การแทงทะลุ เข้าถึงความถูกต้องด้วยทัศนะ หมายถึง ความเข้าใจชัดเจน อย่างถูกต้อง เข้าถึงความรู้ด้วยเหตุผลที่ถูกต้อง

การสร้างมโนทัศน์เป็นกระบวนการที่เกี่ยวกับความคิด ต้องอาศัยการพัฒนาเป็นลำดับขั้นต่อเนื่องกันและสลับซับซ้อน ดังนั้นการสอนให้นักเรียนสร้างมโนทัศน์ได้นั้น ครูจำเป็นต้องรู้จักการวิเคราะห์โครงสร้างของมโนทัศน์ที่ต้องการจะสอนก่อนที่จะสอนจริง โดยครูจะต้องวิเคราะห์มโนทัศน์นั้นว่ามีคุณสมบัติใดที่ควรเน้นให้เด่นชัด คุณสมบัติใดที่ควรจะละเลยเสียก็ได้ คุณสมบัติใดบ้างที่มีความสำคัญ เพื่อจะสอนให้นักเรียนเกิดการสร้างมโนทัศน์ได้อย่างมีประสิทธิภาพ

การสอนเพื่อให้เกิดมโนทัศน์

มโนทัศน์เป็นความคิดที่เกิดจากการรับรู้ รวบรวมประสบการณ์และพฤติกรรม จากสิ่งที่ได้เรียนรู้ แล้วนำมาเป็นข้อสรุปตามความเข้าใจของแต่ละคน ดังนั้นกระบวนการสอนเพื่อให้เกิดมโนทัศน์จึงต้องมีลักษณะและรูปแบบการสอนที่เหมาะสม นักการศึกษาได้เสนอแนวการสอนเพื่อให้เกิดมโนทัศน์ไว้หลายท่านด้วยกัน เช่น

แบรนด์ไวน์ วัตสัน และแบลควูด (Brandwien, Watson and Blackwood, 1958) ได้กล่าวถึงการสอนนิเทศน์ว่าจะต้องทำให้นักเรียนมีความเข้าใจในสถานการณ์ตั้งปัญหาเพื่อที่จะหามโนทัศน์ที่ถูกต้องกับสถานการณ์นั้น และมีการพัฒนาสถานการณ์ของการเรียนรู้ใหม่เพื่อสร้างมโนทัศน์ใหม่ วิธีการที่แบรนด์ไวน์และคณะกล่าวถึงก็คือวิธีการแก้ปัญหา (Problem Solving Method)

เดอ เซคโค (De Cecco, 1968) ได้เสนอแนะวิธีการสอนนิเทศน์ไว้ 9 ขั้นตอนสรุปได้ดังนี้

- ขั้นที่ 1 กำหนดพฤติกรรมที่คาดหวังของนักเรียนว่า เขาจะต้องแสดงพฤติกรรมอะไรบ้าง หลังจากที่เรียนมโนทัศน์ไปแล้ว
- ขั้นที่ 2 ลดจำนวนคุณลักษณะในมโนทัศน์ที่ซับซ้อน แล้วเน้นคุณลักษณะที่สำคัญให้ชัดเจน
- ขั้นที่ 3 จัดหาสื่อกลางที่เป็นคำพูดและประโยชน์ให้แก่ นักเรียน นักเรียนควรมีความสัมพันธ์ทางความคิดเชิงคำพูดมาก่อนที่จะเรียนรู้มโนทัศน์
- ขั้นที่ 4 เสนอตัวอย่างมโนทัศน์ที่เกี่ยวข้อง (ทางบวก) และที่ไม่เกี่ยวข้อง (ทางลบ) ให้แก่ผู้เรียน
- ขั้นที่ 5 เสนอตัวอย่างที่ละอันในระบะอันใกล้เคียงกัน หรือเสนอพร้อมกัน
- ขั้นที่ 6 เสนอตัวอย่างในทางบวกใหม่ ๆ ของมโนทัศน์ แล้วให้นักเรียนบอกให้ได้ว่าใช้มโนทัศน์ของสิ่งนั้นหรือไม่
- ขั้นที่ 7 ทดสอบการเรียนรู้ของนักเรียน
- ขั้นที่ 8 ให้นักเรียนบอกคำจำกัดความของมโนทัศน์นั้น
- ขั้นที่ 9 เปิดโอกาสให้นักเรียนตอบสนอง และสร้างแรงเสริมให้เกิดจากการตอบสนองแรงเสริม ในการเรียนรู้มโนทัศน์ วัตถุประสงค์ที่ตรวจสอบในการเรียนรู้เป็นเบื้องต้นที่จะทำให้ นักเรียนสามารถแยกตัวอย่างในทางบวก และในทางลบออกจากกันรวมเข้าด้วยกัน หรือนิยามความสัมพันธ์ของคุณลักษณะต่าง ๆ การใช้แรงเสริมอย่างคงเส้นคงวา มีผลต่อการเรียนรู้มโนทัศน์

สำหรับ ชัยพร วิชชาวุธ (2526) ได้เสนอกระบวนการสอนเพื่อให้เกิดมโนทัศน์ สอดคล้องกับ เดอ เซคโก แต่แตกต่างกันตรงที่จำนวนขั้นตอน โดยเสนอไว้ 4 ขั้นตอนดังนี้ คือ

1. ขั้นนำเข้าสู่บทเรียน เป็นขั้นแรกของการสอนมโนทัศน์ ประกอบด้วย
  - 1.1 ผู้สอนบอกผู้เรียนว่าจะเรียนเรื่องอะไร เป็นการกระตุ้นให้เด็ก เกิดความสนใจ และรู้จักทางการเรียน
  - 1.2 ผู้สอนบอกประโยชน์ของการมีมโนทัศน์ที่จะสอน เพื่อกระตุ้นความสนใจของผู้เรียน

2. ขั้นแสดงตัวอย่าง ขั้นนี้มีความสำคัญมาก ผู้สอนจะต้องแสดงตัวอย่าง ของมโนทัศน์ให้นักเรียนดู อาจจะนำของจริงหรือรูปภาพมาให้ดูก็ได้ ถ้าหาของจริง หรือ รูปภาพไม่ได้ วิธีสุดท้ายคืออธิบายให้นักเรียนเกิดมโนภาพในสมอง

ขั้นนี้ผู้สอนต้องแสดงตัวอย่างที่จะนำมารวบยอดได้อย่างชัดเจน โดย แสดงทั้งตัวอย่างที่ใช่และไม่ใช่ ซึ่งตัวอย่างที่ไม่ใช่ถ้าคล้ายกับตัวอย่างที่ใช่ก็จะยิ่งดี เพราะ จะเป็นประโยชน์ต่อการเปรียบเทียบ

3. ขั้นสรุปรวบยอด ครูต้องพยายามให้ผู้เรียนสรุปด้วยตนเองจากตัวอย่าง ว่าลักษณะของมโนทัศน์นั้นเป็นอย่างไร โดยผู้สอนจะคอยแนะนำแต่ไม่สรุปให้ผู้เรียน

4. ขั้นทดสอบ เมื่อผู้เรียนสามารถสรุปมโนทัศน์ได้ถูกต้องแล้ว ผู้สอนจะ ต้องทดสอบความเข้าใจของผู้เรียนอีกครั้ง ด้วยการนำตัวอย่างที่เกี่ยวข้องมาให้สรุปรวบยอด ใหม่ ถ้าสรุปยังไม่ถูกต้องครั้ง ต้องกลับไปดูขั้นที่ 2 และขั้นที่ 3 ใหม่ และถ้าเด็กสามารถ ตอบได้อย่างถูกต้องโดยตลอด แสดงว่าเด็กเกิดมโนทัศน์ถูกต้องแล้ว

จากที่กล่าวมาพอสรุปได้ว่าทั้งวิธีสอนของครูและตัวนักเรียนเองเป็นปัจจัยสำคัญใน การที่จะทำให้เด็กเกิดมโนทัศน์ ดังนั้นการที่ผู้สอนจะให้เด็กเกิดมโนทัศน์เกี่ยวกับ เรื่องใดเรื่องหนึ่ง จะต้องคำนึงถึงลำดับขั้นในการสอน วิธีการสอนที่เหมาะสมและปัจจัยใน การสร้างมโนทัศน์ รวมทั้งความพร้อมของนักเรียนเป็นสำคัญ

ความสำคัญของมโนทัศน์

เดอ เซคโค (De Cecco, 1968) และชม ภูมิภาค (2528) ได้กล่าวถึงความสำคัญของมโนทัศน์ไว้สอดคล้องกัน ดังนี้

1. มโนทัศน์ช่วยลดความซับซ้อนของธรรมชาติ สิ่งแวดล้อม หรือเหตุการณ์ต่าง ๆ ที่มีมากมาย การที่ต้องตอบสนองต่อสิ่งเร้าเป็นอย่างไร โดยเฉพาะสิ่งเฉพาะอันใด จึงเป็นเรื่องยุ่งยากมาก ดังนั้นมนุษย์จึงใช้มโนทัศน์จัดแบ่งสิ่งแวดล้อมต่าง ๆ ออกเป็นกลุ่ม ๆ ทำให้ตอบสนองหรือสื่อความหมายได้ง่ายขึ้น

2. มโนทัศน์ช่วยให้รู้จักสิ่งต่าง ๆ การรู้จักเป็นการจัดสิ่งเร้าให้เข้าอยู่ในกลุ่มใดกลุ่มหนึ่ง บุคคลจะต้องใช้ความสามารถน้อยอยู่เสมอ นอกจากนี้มโนทัศน์ยังเป็นพื้นฐานในการหาความรู้ต่อ ๆ ไป

3. มโนทัศน์ช่วยลดความจำเป็นที่จะต้องเรียนลงมา เมื่อเรารู้ครึ่งหนึ่งแล้วก็นำไปใช้ต่อไปเรื่อย ๆ โดยไม่ต้องเรียนซ้ำอีก เมื่อเป็นดังนี้จึงทำให้หาความรู้อื่น ๆ ต่อไปได้อีกมาก

4. มโนทัศน์ช่วยในการแก้ปัญหาทำให้รู้จักว่าวัตถุนั้นอยู่ในกลุ่มใด เหตุการณ์ใหม่ควรจัดเข้าพวกไหน แล้วทำให้ตัดสินใจต่อไปได้ ซึ่งการตัดสินใจนับว่าเป็นเรื่องสำคัญในการแก้ปัญหา การมีมโนทัศน์ที่ถูกต้องและกว้างขวางจะทำให้จัดสิ่งเร้าที่เป็นปัญหาเข้าในกลุ่มได้ถูกต้อง ซึ่งเท่ากับแก้ปัญหาได้ดั่งนั้นเอง

5. มโนทัศน์ช่วยในการเรียนการสอน สื่อที่ใช้มากได้แก่ การฟัง พูด อ่าน และเขียน พื้นฐานของความสามารถดังกล่าวก็คือมโนทัศน์ นักเรียนจะเรียนรู้ได้ดีจะต้องมีมโนทัศน์ที่ถูกต้องและเพียงพอ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในการศึกษาชั้นสูงขึ้นไป เชื่อกันว่าจำเป็นต้องมีมโนทัศน์ในสิ่งที่เป็นนามธรรมมากขึ้นเพียงนั้น

ธวัชชัย ชัยจิรธำรงกุล (2520) ได้เน้นให้เห็นความสำคัญของมโนทัศน์ที่มีต่อการเรียนว่า การให้ผู้เรียนเรียนรู้มโนทัศน์เป็นจุดมุ่งหมายทางการศึกษาที่สำคัญที่สุดทุกระดับโรงเรียน ฉะนั้น ครู นักพัฒนาหลักสูตร และผู้จัดทำสื่อการเรียนการสอน จึงต้องมีส่วนในการกำหนดว่ามีมโนทัศน์อะไรบ้างที่นักเรียนควรจะได้เรียนรู้ และสามารถเรียนรู้ได้เป็นอย่างดี

มโนทัศน์ จึงเป็นสิ่งที่มีความสำคัญต่อระบบการเรียนรู้การสอนมาก การที่มนุษย์จะคิดได้อย่างมีประสิทธิภาพเพียงใดนั้น ย่อมขึ้นอยู่กับมโนทัศน์เป็นสำคัญ มโนทัศน์ที่สะสมเพิ่มพูนขึ้นจากประสบการณ์ จะช่วยให้ความคิดของบุคคลนั้นแตกฉานขึ้นและเกิดการเรียนรู้ที่เป็นระบบ อันจะส่งผลให้การเรียนการสอนสะดวกรวดเร็ว และมีประสิทธิภาพมากขึ้น

แนวคิดเกี่ยวกับประชาธิปไตย

ความหมายของประชาธิปไตย

คำว่า "ประชาธิปไตย" มีต้นกำเนิดมาจากภาษากรีก ซึ่งมีความหมายดั้งเดิมว่า หมายถึง "การปกครองโดยชนหมู่มาก" หรือ "การปกครองโดยหมู่ชน" ส่วนความหมายของประชาธิปไตยที่เกิดขึ้นภายหลังนั้นหมายถึง ปรัชญาของสังคมนิยมหรือวิถีชีวิตที่ยึดถืออุดมคติ และหลักการบางประการที่กำหนดแบบแผนแห่งพฤติกรรมระหว่างมนุษย์ในสังคม ในกิจกรรมทางการเมือง เศรษฐกิจ สังคมและวัฒนธรรม (C.C. Rodee, T.J. Anderson and C.Q. Christol, 1957) นอกจากนี้ยังได้มีผู้ให้ความหมายของประชาธิปไตยไว้ต่าง ๆ กันดังนี้

ลาสเวล และโพรโดเวอร์ (Lasswell and Prodoover, 1963) ให้ความหมายไว้ว่า ประชาธิปไตย ได้แก่ สังคมของบุคคลที่มีความเคารพนับถือกันและกัน

พระเทพเวที (2532) ได้ให้ความหมายไว้ว่าประชาธิปไตยหมายถึงการปกครองในรูปแบบที่จะทำให้สาระแห่งชีวิตของคนทุกคน ปรากฏผลออกมาเป็นประโยชน์แก่ส่วนรวม และให้ผลประโยชน์แก่ส่วนรวม ทุกอย่างนั้นสะท้อนกลับไปเป็นประโยชน์แก่ชีวิตของทุก ๆ คน

ชานินทร์ กรัยวิเชียร (2518) กล่าวว่า ประชาธิปไตยในแง่การเมือง หมายถึงระบอบการปกครองประเทศระบอบหนึ่ง ซึ่งเป็นการปกครองของประชาชน โดยประชาชน เพื่อประชาชน ในแง่ของศีลธรรม ระบอบประชาธิปไตยเคารพในความเป็นธรรม (Justice) เหตุผล (Reason) เมตตาธรรม (Compassion) ความศรัทธาในมนุษยชาติ (Faith in Man) ความเคารพในเกียรติภูมิแห่งมนุษยชน (Human Dignity)

กมล สมิวีเชียร(2520)ได้แสดงความหมายของประชาธิปไตยออกเป็น 2 ประเภทใหญ่ ๆ คือ

1. ประชาธิปไตยในความหมายที่แคบ หมายถึง ระบบการเมือง (Political System) หรือรูปแบบของการปกครอง(Form of Government) ซึ่งมีหลักเกณฑ์ใหญ่ ๆ ของการปกครองระบอบประชาธิปไตยดังนี้

1.1 หลักที่ว่าด้วยผู้ปกครองจะต้องได้รับความยินยอมจากผู้ใต้ปกครอง ซึ่งแสดงออกโดยการเลือกตั้ง

1.2 หลักที่ว่าผู้ใต้ปกครองจะต้องมีสิทธิเปลี่ยนตัวผู้ปกครองได้เป็นครั้งคราว โดยมีการกำหนดวาระอยู่ในตำแหน่ง

1.3 หลักที่ว่าสิทธิมนุษยชนขั้นมูลฐานของประชาชน จะต้องได้รับการปกป้องคุ้มครอง

2. ประชาธิปไตยในความหมายที่กว้าง หมายถึง กิจกรรม สัมพันธภาพ และความเกี่ยวข้องระหว่างประชาชนด้วยกันในระดับต่าง ๆ กล่าวคือ อาจพูดได้ว่า อะไรเป็น เรื่องของประชาธิปไตยในระดับครอบครัว ระดับโรงเรียน ระดับหมู่บ้าน ระดับที่ทำงาน ระดับชาติ และระดับโลก การพิจารณาประชาธิปไตยในมุมกว้างเป็นสิ่งที่ยุ่งยาก เพราะในแต่ละชาติ แต่ละสังคมมีมาตรฐานชีวิตและค่านิยมในเรื่องต่าง ๆ ไม่เหมือนกัน แต่มีหลักการวัด คือ

2.1 การเคารพในสิทธิของกันและกัน เคารพสิทธิส่วนบุคคล เคารพ สาธารณะ เคารพกฎหมาย

2.2 การตกลงกันโดยสันติวิธี ใช้เหตุผลอ้าง ไม่ตัดสินโดยใช้กำลัง

2.3 ความยุติธรรมในสังคม หรือความถูกต้องของระบบสังคมโดยมีปรัชญา อยู่ด้วยความเสมอภาคในโอกาส คือการที่รัฐพยายามดำเนินการทุก ๆ ทาง เพื่อให้คนแต่ละคนได้มีโอกาสพัฒนาตนเอง

จิราภา สุนทรสิต (2534) เห็นว่าประชาธิปไตย หมายถึง ความคิดใหญ่ 2 ประการ สันนิบาตซึ่งกันและกัน คือ

1. ประชาธิปไตยในฐานะเป็นระบบการปกครอง (Democracy as a form of Government) ซึ่งมีต่าง ๆ กันหลายแบบตามสภาพบ้านเมือง และสมรรถภาพของ

ประชาชน ระบบการปกครองนี้ อาจศึกษาได้จากรัฐธรรมนูญ กฎหมายเลือกตั้ง และกฎหมาย
พรรคการเมือง

2. ประชาธิปไตยในฐานะที่เป็นแนวทางการดำเนินชีวิต (Democracy as a way of life) การที่มนุษย์ยึดแนวทางบางประการเป็นหลักในการดำรงชีวิตประจำวัน เพื่อความเป็นประชาธิปไตย แนวทางเหล่านี้ได้แก่ การนับถือและเคารพซึ่งกันและกัน (Respect for Individual) การช่วยเหลือแบ่งปัน มีส่วนรับผิดชอบและร่วมมือซึ่งกันและกัน (Sharing, Participating and Co-ordinating) และแนวทางสุดท้าย เป็นการยึดถือ "ปัญญา" หรือ "การใช้ความคิด" (Faith in Intelligence) ในการแก้ปัญหาต่าง ๆ ในชีวิต

สาโรช บัวศรี (2520) ได้ให้ความหมายของประชาธิปไตยเป็น 3 สถานะที่เรียกว่า องค์สามของประชาธิปไตย คือ

1. ประชาธิปไตยในฐานะที่เป็นอุดมคติ ซึ่งหมายถึง การมีศรัทธา และความเชื่อมั่นในสติปัญญา เหตุผล และความสามารถของมนุษย์ เกิดทุนอิสภาพและเสรีภาพของมนุษย์

2. ประชาธิปไตยในฐานะที่เป็นระบบการเมืองและวิธีการจัดระเบียบการปกครอง หมายถึง ระบบการเมืองที่ถือว่าอำนาจเป็นของประชาชน หรือมาจากประชาชน รัฐบาลเป็นเพียงผู้ได้รับมอบอำนาจให้ทำหน้าที่ปกครองแทนประชาชนเท่านั้น และประชาชนมีโอกาสเปลี่ยนแปลงผู้ใช้อำนาจแทนตนได้ โดยการเลือกตั้งที่กำหนดวาระ ถือว่าเป็นการปกครองของประชาชน โดยประชาชน และเพื่อประชาชน

3. ประชาธิปไตยในฐานะที่เป็นวิถีชีวิตหรือการดำเนินชีวิตประจำวัน หมายถึง การอยู่ร่วมกัน ปฏิบัติต่อกันด้วยความเคารพ ทั้งกาย วาจา ไม่ก้าวล่วงในสิทธิของผู้อื่น เคารพกฎเกณฑ์ของสังคม ร่วมกันรับผิดชอบและทำประโยชน์เพื่อความผาสุกของส่วนรวม ตลอดจนการใช้สติปัญญาและความเฉลียวฉลาดในการแก้ปัญหาทั้งหมด

จากความหมายของประชาธิปไตยตามที่เสนอของบุคคลต่าง ๆ ดังกล่าวสรุปได้ว่า ประชาธิปไตยมีความหมายเป็น 3 ลักษณะใหญ่ ๆ ด้วยกันคือ ลักษณะที่เป็นระบบการเมืองหรือการปกครอง เป็นอุดมคติหรืออุดมการณ์ และเป็นวิถีชีวิต ซึ่งถ้าในสังคมใดหรือประเทศใดสามารถมีองค์ประกอบทั้ง 3 ด้านประกอบกันอย่างเหมาะสม ประเทศนั้นหรือสังคมนั้นถือได้ว่าเป็นประเทศที่เป็นประชาธิปไตยอย่างแท้จริง

หลักการประชาธิปไตย

สมพงษ์ เกษมสิน และจรรยา สุภาพ(2520) ได้เสนอหลักการประชาธิปไตยไว้ทั้งสิ้น 16 ประการ คือ

1. หลักการที่ถือว่าประชาชนมีอำนาจในการปกครองประเทศ โดยการเลือกผู้แทนของตนทำหน้าที่ปกครองแทนประชาชนทั้งหมด ดังนั้นรัฐบาลที่ประชาชนได้ร่วมกันจัดตั้งขึ้นนั้นเป็นสมบัติของประชาชน
2. หลักการในการมีส่วนร่วมในการปกครองประเทศ โดยการเลือกตั้งผู้แทนราษฎร การแสดงความคิดเห็น การตั้งพรรคการเมือง การรวมกลุ่มเพื่อรักษาผลประโยชน์ของตน
3. หลักการปกครองเพื่อประโยชน์ของประชาชน รัฐบาลต้องดำเนินการต่าง ๆ เพื่อประโยชน์ของประชาชน ได้แก่ การรักษาความสงบเรียบร้อยปลอดภัย โดยให้หลักประกันเกี่ยวกับสวัสดิภาพของประชาชน เช่น บัณฑิต การศึกษา อาชีพ รายได้ เป็นต้น
4. หลักการใช้เหตุผล ในการแสดงออก การดำเนินงาน ตลอดจนความสัมพันธ์ต่อกัน การแสดงความคิดเห็น การแก้ปัญหา การพัฒนา การเปลี่ยนแปลง และการปรับปรุง
5. หลักความยินยอม เป็นการแสวงหาความเห็นพ้องต้องกัน โดยในบุคคลแต่ละคนมีเสรีภาพในการคิดและตัดสินใจ นอกจากนั้นยังหมายถึงความยินยอมพร้อมใจที่จะทำกิจกรรมของคนส่วนใหญ่ดำเนินไปด้วยดี
6. หลักการปรองดองโดยเสียงข้างมาก โดยคำนึงถึงเสียงข้างน้อยไม่ว่าในแง่การแก้ปัญหา การหาข้อยุติ การตัดสินใจ การใช้หลักเกณฑ์เสียงข้างมาก ต้องตั้งอยู่บนพื้นฐานของความเสมอภาค ใช้หลักเหตุผลไม่ใช่อารมณ์ และไม่วิตรอนสิทธิของฝ่ายข้างน้อย โดยไม่เป็นกรรม
7. หลักกฎหมาย ยึดถือกฎหมายเป็นเกณฑ์หรือกติกาในการดำเนินการต่าง ๆ เพื่อความยุติธรรมแก่ประชาชนเพราะกฎหมายได้กำหนดขึ้นโดยผู้แทนของประชาชนจึงถือว่ามาจากประชาชนนั่นเอง ดังนั้นทุกคนย่อมเข้าใจ รู้เห็นและรับทราบด้วยทกกฎหมาย
8. หลักการรับฟังและถือเอาเจตนาของประชาชนเป็นหัวใจสำคัญ ทั้งนี้รัฐบาลควรสนองความต้องการของประชาชนโดยทั่วไปอย่างแท้จริงตามความสามารถและกำลังของประเทศ

9. หลักการปกครองที่รัฐบาลมีอำนาจจำกัด เพื่อรักษาสิทธิเสรีภาพของประชาชน โดยกำหนดขอบเขตอำนาจของรัฐบาลไว้ในรัฐธรรมนูญ ให้ประชาชนสามารถจัดตั้งพรรคการเมืองหรือกลุ่มผลประโยชน์ต่าง ๆ คอยติดตามการทำงานของรัฐบาลใช้หลักการกระจายอำนาจ กำหนดให้มีการจำกัดระยะเวลาในการดำรงตำแหน่งของฝ่ายนิติบัญญัติและฝ่ายบริหาร

10. หลักความเสมอภาค หมายถึง ความเท่าเทียมกันในทางการเมือง กฎหมาย และโอกาสที่จะได้รับประโยชน์หรือหลักประกันต่าง ๆ แต่จะได้รับประโยชน์หรือความสำเร็จมากน้อยเพียงใดนั้นขึ้นอยู่กับความสามารถของแต่ละบุคคล

11. หลักศีลธรรม ศีลธรรมเป็นหลักการที่ควบคุมมิให้บุคคลกระทำการที่เป็นการเบียดเบียนกันโดยมิชอบ แต่มุ่งสนับสนุนให้มนุษย์เอื้อเฟื้อช่วยเหลือกันและมีจิตใจที่กอร์ปด้วยคุณธรรม เป็นการช่วยลดปัญหาซึ่งเป็นผลดีต่อการปกครองระบอบประชาธิปไตย

12. หลักการพัฒนาและการปกครองตนเอง ด้วยความเชื่อที่ว่ามันมีความสามารถในการปรับรุงตนเองให้ก้าวหน้าทั้งด้านความคิด สติปัญญาและการกระทำจึงสมควรที่จะให้มนุษย์กำหนดการปกครองตนเองได้ โดยเปิดโอกาสให้แสดงความคิดเห็นเลือกองค์การที่ทำหน้าที่ปกครองแทนประชาชน และวิธีการที่ใช้เป็นหลักการปกครองประเทศได้

13. หลักเสรีภาพ หมายถึง โอกาสที่บุคคลจะทำหรือปฏิบัติตามความพอใจโดยไม่ละเมิดเสรีภาพของผู้อื่นและไม่ขัดต่อหลักศีลธรรม

14. หลักการยอมรับศักดิ์ศรีของมนุษย์ ประชาธิปไตยถือว่าบุคคลมีความสำคัญ มีคุณค่า มีความรู้สึกและมีจิตใจ ไม่ว่าจะอยู่ในสถานภาพใด จะถูกเหยียดหยามกันไม่ได้

15. หลักการประนีประนอม ประชาธิปไตยต้องการให้มีการประนีประนอมในด้านความคิดเห็นและการกระทำด้วยการแลกเปลี่ยนความคิดเห็นโดยเสรี มีความเชื่อมั่นว่าบุคคลยอมรับเหตุผลที่ดีที่สุดเป็นข้อประนีประนอม เพื่อให้สามารถอยู่ร่วมกันได้

16. หลักการยอมรับข้อสงสัย เนื่องจากประชาธิปไตยยึดหลักเหตุผล จึงถือว่าความคิดทางการเมืองและนโยบายต่าง ๆ จะต้องมีการพิสูจน์ทดลอง ซึ่งจะช่วยให้บุคคลมีความคิดกว้างขวาง มีใจกว้างและยับยั้งการผูกขาดความคิดเห็น

ดังนั้นหากประชาชนได้นำหลักการประชาธิปไตยไปใช้ในวิถีประจำวัน ก็จะมีส่วนทำให้ประชาธิปไตยของประเทศเป็นประชาธิปไตยที่สมบูรณ์ต่อไปในอนาคต

วิถีชีวิตประชาธิปไตย

จากความหมายของประชาธิปไตยมีองค์ประกอบ 3 ด้าน คือ ประชาธิปไตยที่เป็นอุดมคติหรืออุดมการณ์ ประชาธิปไตยที่เป็นระบอบการปกครอง และประชาธิปไตยที่เป็นวิถีชีวิตนั้น แต่ประชาธิปไตยในส่วนที่สำคัญ และเกี่ยวข้องกับนักเรียนมากที่สุด คือ วิถีชีวิตประชาธิปไตย ซึ่งนักเรียนสามารถรับรู้ได้จากชีวิตประจำวัน จากครอบครัว จากกลุ่มเพื่อนและโรงเรียน (สำนักงานคณะกรรมการการประถมศึกษาแห่งชาติ, 2536) สังคมใดจะเป็นประชาธิปไตยหรือไม่ ไม่ได้ดูจากรูปแบบการปกครองเพียงอย่างเดียว แต่จะต้องดูจากวิถีชีวิตประชาธิปไตยด้วย ดังนั้นวิถีชีวิตประชาธิปไตยจึงเป็นสิ่งสำคัญ เพราะเป็นพื้นฐานรองรับการปกครองแบบประชาธิปไตย

อีเบนส์ไตน์ (Ebenstein, 1964) กล่าวถึงลักษณะวิถีชีวิตประชาธิปไตยว่ามีลักษณะดังนี้

1. การใช้เหตุผล
2. การให้ความสำคัญต่อปัจเจกบุคคล
3. รัฐมีลักษณะเป็นเครื่องมือในการปกครอง
4. หลักการให้ความยินยอมพร้อมใจด้วยใจสมัคร (การอาสาสมัคร) ไม่ใช่วิถีการบังคับ
5. ให้ความสำคัญต่อหลักของกฎหมาย
6. ให้ความสำคัญต่อวิถีทางในการดำรงชีวิตในสังคมประชาธิปไตย
7. หลักการโต้แย้ง โต้เถียง

เช่นเดียวกับ ดัล (Dahl อ้างถึงใน ชัยอนันต์ สมุทวณิช, 2523) ที่กล่าวว่าวิถีการดำเนินชีวิตที่เป็นประชาธิปไตย มีลักษณะดังนี้

1. การมีใจกว้าง พิจารณาปัญหาด้วยวิจาร์ณญาณ
2. มีการพูดคุย แลกเปลี่ยนความคิดเห็นร่วมกันก่อนที่จะมีการตัดสินใจ
3. ไม่ตัดสินใจขัดแย้งโดยวิธีรุนแรง มีขันติธรรม รู้จักประนีประนอม
4. อุดหนุน รับฟังความคิดเห็นของผู้อื่นที่แตกต่างไปจากตนเอง
5. เคารพสิทธิ เสรีภาพของผู้อื่น สวมรับความเสมอภาคระหว่างบุคคล

ทินพันธุ์ นาคะตะ(2517) ได้อธิบายถึงวิถีชีวิตที่เป็นประชาธิปไตย ไว้ดังนี้คือ

1. การมีจิตใจสนับสนุนการปกครองระบอบประชาธิปไตย มีความต้องการระบอบประชาธิปไตยมากกว่าแบบอื่น
2. ยึดมั่นในความสำเร็จและศักดิ์ศรีของบุคคล เชื่อมั่นในความเสมอภาคของบุคคล และรู้จักเคารพสิทธิ เสรีภาพของผู้อื่น
3. เคารพในกติกาประชาธิปไตย และมีข้อผูกพันที่จะปฏิบัติตามกติกานั้น
4. สนใจในการมีส่วนร่วมทางการเมือง
5. มีความสำนึกในหน้าที่พลเมืองของตน เช่น การปฏิบัติตามกฎหมาย การเคารพกฎหมาย
6. มองโลกในแง่ดี มีความไว้วางใจผู้อื่น
7. รู้จักวิพากษ์วิจารณ์อย่างมีเหตุผล และสร้างสรรค์
8. จะต้องไม่มีจิตใจเป็นเผด็จการ

สอดคล้องกับความเห็นของ กรมการปกครอง (2536) กมล สมวิเชียร(2520) สุนทร จันทรรตรี(ม.ป.ป.) และเอนก สิทธิประศาสน์(2532) ที่กล่าวว่า การดำเนินวิถีชีวิตประชาธิปไตยต้องยึดถือหลักการดังนี้

1. การมีใจกว้าง รู้จักใช้เหตุผลในการดำเนินชีวิต
2. ใช้หลักความสมัครใจ ไม่มีการบังคับ
3. ความมีน้ำใจเป็นนักกีฬา คือ รู้แพ้ รู้ชนะ รู้ภัย
4. ใช้วิธีการแก้ปัญหาโดยสันติวิธี ประนีประนอม
5. การมีระเบียบวินัย รู้ว่าสิ่งใดควรปฏิบัติ หรือควรละเว้น
6. ทุกคนมีความเท่าเทียมกัน มีคุณค่าและศักดิ์ศรีเท่ากัน
7. มีความรับผิดชอบต่อส่วนรวม

กล่าวโดยสรุปได้ว่า วิถีชีวิตประชาธิปไตยนั้น คือ ความคิด ความเชื่อ ทศนิยม ค่านิยม บุคลิกภาพ พฤติกรรมที่แสดงออก ซึ่งเกี่ยวข้องกับ การดำเนินชีวิตประจำวันของบุคคลว่ามีความเป็นประชาธิปไตยมาก หรือน้อยเพียงใด

มโนทัศน์ประชาธิปไตย

เนื่องจาก วิถีชีวิตประชาธิปไตยเป็นส่วนที่สำคัญ และเกี่ยวข้องกับนักเรียนในโรงเรียนประถมศึกษามากที่สุด ดังนั้นนักเรียนจึงควรมีความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับประชาธิปไตยที่ถูกต้อง เพราะวิถีชีวิตประชาธิปไตยจะเกิดขึ้นไม่ได้หากนักเรียนไม่มีมโนทัศน์ประชาธิปไตยที่ผิด ๆ เนื่องจากมโนทัศน์เป็นพื้นฐานของเจตคตินำไปสู่พฤติกรรมของบุคคล (สุนทร อมรวิวัฒน์, 2526) จึงมีความจำเป็นต้องปลูกฝังมโนทัศน์ประชาธิปไตยที่ถูกต้องให้แก่ นักเรียน ดังที่ สาโรช บัวศรี (2526) ได้เสนอความเห็นไว้ว่า สิ่งที่ควรปลูกฝังให้แก่ นักเรียน คือ น้ำใจประชาธิปไตย (Democratic Spirit) ซึ่งประกอบด้วย

1. การเคารพในเอกัตบุคคล (Respect for individual) หรือเรียกว่า "คารวธรรม" คือ การให้เกียรติและนับถือซึ่งกันและกัน โดยเฉพาะในด้านความคิดเห็น ควรรับฟังและพิจารณาด้วยเหตุผล

2. การแบ่งปัน ร่วมมือ และเข้ามามีส่วนร่วม (Sharing, Participating, Co-ordinating) หรือ "สามัคคีธรรม" คือ สมาชิกต้องร่วมมือ ช่วยเหลือ แบ่งปันงาน และ ดำเนินงานตามความเห็นส่วนมากของหมู่คณะ

3. การใช้วิธีการแห่งปัญญา (Faith in the method of intelligence) หรือ "ปัญญาธรรม" คือ การมีเหตุผลในการทำงาน ค้นคว้าหาความรู้ และใช้เหตุผลในการ ตัดสินอย่างพินิจพิจารณา (Critical Judgement)

สอดคล้องกับความเห็นของ กมล สมวิเชียร (2516) และสมนึก บำรุง (2534) ที่กล่าวว่าความคิดแบบประชาธิปไตยเป็นที่มาแห่งการกระทำแบบประชาธิปไตย ดังนั้นผู้ที่มีประชาธิปไตยในจิตใจจึงควรมีคุณสมบัติดังต่อไปนี้

1. เป็นคนหนักแน่น ใช้สติปัญญาในการแก้ปัญหา
2. มีทัศนคติต่อผู้อื่น ศรัทธาในเพื่อนมนุษย์
3. ยอมรับความคิดเห็นของผู้อื่น
4. รู้แพ้ รู้ชนะ รู้ภัย
5. รู้จักแบ่งปันงาน ร่วมงานและประสานงานกับเพื่อนสมาชิก

นวลเพ็ญ และ วีระยุทธ วิเชียรโชติ (2517) กล่าวว่าบุคคลที่มีลักษณะเป็น
ประชาธิปไตย ต้องประกอบด้วยสิ่งต่อไปนี้

1. คารวธรรม คือ การเคารพในสิทธิเสรีภาพและศักดิ์ศรีในความเป็นมนุษย์ซึ่ง
กันและกัน ทั้งทางกาย วาจา และใจ
2. สามัคคีธรรม คือ การร่วมประชุมปรึกษาหารือ วางแผนในการทำงานร่วมกัน
ตัดสินใจร่วมกัน
3. ปัญญาธรรม คือ การใช้สติปัญญาในรูปของวิธีการทางวิทยาศาสตร์ เป็นหลัก
ในการพัฒนาความคิด คิดแบบวิเคราะห์และสร้างสรรค์ รู้จักสร้างสรรค์ รู้จักวิพากษ์วิจารณ์
อย่างมีเหตุผล
4. วินัยธรรม คือ การรู้จักขอบเขต กติกา ส่วนในสิทธิหน้าที่ ใช้เสรีภาพใน
ขอบเขต การมีวินัยทั้งต่อตนเอง วินัยต่อกลุ่มและวินัยต่อสังคม
5. คุณธรรม คือ การมีศีลธรรมประจำใจ มีความซื่อสัตย์ สุจริตธรรม และ
ปรารถนาดีต่อคนอื่น ๆ
6. สันติธรรม คือ การเฝ้าหาสันติภาพในสังคม ไม่มุ่งทำลาย และเอาวัดเอา
เปรียบผู้อื่น มุ่งประสานประโยชน์ในสังคมให้มากที่สุด

นอกจากนี้ ทิศนา ขัมมณี (2536) และวิสุทธิ โปธัณฑ์ (2524) มีความเห็น
สอดคล้องกันว่าสิ่งที่ควรปลูกฝังในการเสริมสร้างคุณลักษณะของความเป็นประชาธิปไตย ให้
เกิดขึ้น มีดังนี้

1. การกระทำอย่างมีเหตุผล ยึดหลักเหตุผลในการตัดสินใจ
2. การเคารพซึ่งกันและกัน
  - การเคารพในความเป็นมนุษย์
  - การเคารพในความสามารถของกันและกัน
3. การรู้จักแก้ปัญหาโดยสันติวิธี ด้วยการถกเถียง ประนีประนอม และอดกลั้น
ในความคิดเห็นที่แตกต่าง
4. มีใจกว้าง รู้จักรับฟังผู้อื่น
5. สามารถทำงานร่วมกับผู้อื่น และมีจิตใจเพื่อส่วนรวม

ภิญโญ คล้ายบวร (2532) ได้สรุปลักษณะของผู้ที่มีค่านิยมแบบประชาธิปไตย ไว้ว่า ต้องมีลักษณะ 4 ประการ คือ

1. ศรัทธาในวิธีการแห่งสติปัญญา ประกอบด้วย
  - 1.1 ยอมรับในความสามารถของมนุษย์ทุกคน
  - 1.2 เชื่อมั่นในความคิดของตนอย่างมีเหตุผล
  - 1.3 ยอมรับความคิดเห็นของผู้อื่นอย่างมีเหตุผล มิใช้อำนาจอันไม่ชอบธรรม
2. เชื่อมั่นในหลักความเสมอภาค สิทธิ เสรีภาพ และความยุติธรรม ประกอบด้วย
  - 2.1 เคารพในความเป็นมนุษย์ของผู้อื่นทั้งกาย วาจา ใจ หรือทำตามเสียงข้างมาก เคารพเสียงข้างน้อย
  - 2.2 เคารพในสิทธิที่เท่าเทียมกัน
  - 2.3 เคารพในความคิดเห็น และการกระทำของผู้อื่นเท่าเทียมกัน
  - 2.4 เคารพในความยุติธรรม
3. มุ่งมั่นในหลักการมีส่วนร่วม และความร่วมมือ ประกอบด้วย
  - 3.1 การแบ่งปันหน้าที่ บทบาท และผลประโยชน์
  - 3.2 การมีส่วนร่วมในกิจกรรม
  - 3.3 การร่วมมืออย่างจริงจัง
4. ถ่อมตนในหลักวินัยของตนเอง และความรับผิดชอบต่อตนเอง หมู่คณะ และสังคม ประกอบด้วย
  - 4.1 มีวินัยในตนเอง
  - 4.2 มีความรับผิดชอบต่อตนเอง
  - 4.3 มีความรับผิดชอบต่อหมู่คณะ
  - 4.4 มีความรับผิดชอบต่อสังคมส่วนรวม

หลักสูตรประถมศึกษา พุทธศักราช 2521 (ฉบับปรับปรุง พ.ศ. 2533) มีจุดมุ่งหมายที่จะมุ่งให้ผู้เรียนสามารถพัฒนาคุณภาพชีวิต ให้พร้อมที่จะทำประโยชน์ให้กับสังคม ตามบทบาทและหน้าที่ของตนในฐานะพลเมืองดีตามระบอบการปกครองแบบประชาธิปไตย ที่มีพระมหากษัตริย์เป็นประมุข โดยมุ่งปลูกฝังให้นักเรียนมีนิสัยไม่เห็นแก่ตัว ไม่เอาเปรียบผู้อื่น อยู่ร่วมกับผู้อื่นได้อย่างมีความสุข และสามารถทำงานร่วมกับผู้อื่นได้ ตลอดจนรู้จักสิทธิ หน้าที่ และความรับผิดชอบต่อในฐานะพลเมืองดี และในกลุ่มสร้างเสริมประสบการณ์ชีวิต ชั้นประถมศึกษาปีที่ 5-6 หน่วยที่ 10 การเมืองและการปกครองมีเนื้อหาเกี่ยวกับประชาธิปไตย โดย

เน้นให้ผู้เรียนมีความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับสิทธิหน้าที่ ความรับผิดชอบในระบอบประชาธิปไตย มีความเลื่อมใสในระบอบการปกครองที่มีพระมหากษัตริย์เป็นประมุข ปฏิบัติตนและร่วมกิจกรรมในระบอบประชาธิปไตยได้อย่างสอดคล้อง โดยมีมโนทัศน์สำคัญที่ได้ระดับประถมศึกษา ควรได้รับ คือระบอบประชาธิปไตยเป็นระบอบการปกครองที่เชิดชูคุณค่า และศักดิ์ศรีของมนุษย์ เคารพสิทธิเสรีภาพของมนุษย์ เคารพในการตัดสินใจหรือมติเสียงข้างมาก เคารพกฎเกณฑ์ระเบียบวินัย เพื่อความเป็นระเบียบเรียบร้อยในการอยู่ร่วมกัน ประชาชนในระบอบประชาธิปไตยควรเป็นผู้มีเหตุผล และใช้เหตุผลในการตัดสินใจ ปัญหา เปิดโอกาสให้ผู้อื่นได้เสนอข้อเท็จจริง เหตุผล แล้วจึงร่วมกันตัดสินใจ และแสดงความคิดเห็นเกี่ยวกับปัญหาที่กำลังพิจารณา เคารพในการตัดสินใจ ถียมติของเสียงข้างมาก รู้จักประสานประโยชน์และประนีประนอมตลอดจนรักความยุติธรรม รู้จักการใช้สิทธิเสรีภาพ และรู้ว่าสิทธิเป็นสิ่งที่ควบคู่กับหน้าที่(กรมวิชาการ, 2529)

จากหลักสูตรประถมศึกษา และความคิดเห็นของบุคคลดังกล่าวข้างต้น สรุปได้ว่ามโนทัศน์ที่ควรปลูกฝังให้นักเรียน คือ

1. การนับถือในเอกัตบุคคล คือ การปฏิบัติต่อกันด้วยความเคารพยอมรับฟังความคิดเห็น และความสามารถของผู้อื่น เคารพในสิทธิของผู้อื่น ไม่ก้าวก้าวยในสิทธิของผู้อื่นและไม่ใช้อิทธิทธิ ให้ความสำคัญต่อคนทุกคน
  2. การมีส่วนร่วม คือ การร่วมงานและประสานงานกับเพื่อนสมาชิกในการทำงาน มีความรับผิดชอบต่อตนเองและส่วนรวม เสียสละประโยชน์ส่วนตนเพื่อส่วนรวมโดยยึดหลักความสมัครใจ
  3. การเคารพในเหตุผล คือ ตัดสินปัญหาด้วยเหตุผล โดยการอภิปราย ถกเถียง ปรีक्षाหารือ แลกเปลี่ยนความคิดเห็น และรู้จักคิดไตร่ตรองอย่างมีเหตุผล โดยไม่ใช้อารมณ์
  4. การแก้ปัญหาโดยสันติวิธี คือ การไม่ใช้กำลังหรือความรุนแรงในการแก้ปัญหา แต่ใช้หลักการยอมรับเสียงข้างมากและเคารพในเสียงข้างน้อย ออกนอกถกกันต่อความคิดเห็นที่แตกต่างกัน มีน้ำใจนักกีฬา รู้แพ้ รู้ชนะ รู้ภัย และมีความสามัคคีในหมู่คณะ
- ดังนั้น หากนักเรียนมีมโนทัศน์ที่ถูกต้อง ย่อมส่งผลให้เกิดวิถีชีวิตประชาธิปไตยที่ถูกต้องด้วย

กระบวนการเผชิญสถานการณ์

พุทธศาสนากับประชาธิปไตย

กรมวิชาการ (2535) กล่าวว่าหากพิจารณาในหลักการและอุดมการณ์ของ พระพุทธศาสนา จะเห็นได้ว่า พระพุทธศาสนามีลักษณะที่เป็นประชาธิปไตยดังนี้

1. จุดหมายสูงสุดของพระพุทธศาสนา คือ อิสระภาพ ความหลุดพ้นจากความทุกข์ ทั้งปวง หมายถึง การที่บุคคลได้ฝึกหัดอบรม กาย วาจา และจิตใจ จนไม่ตกเป็นทาสของกิเลส ไม่ทุกข์เศร้าหมอง ด้วยความอยากมี อยากได้ อยากเป็น ไม่ร้อนรนด้วยความโกรธ หลงแก่อำนาจของโทษะ และรู้จักใช้เหตุผลพิจารณาจนรู้เท่าทันต่อความเป็นจริงของชีวิต ทำให้ไม่หลงผิด เกิดความปลอดโปร่งโล่งเบา สภาวะที่บุคคลไม่ยึดมั่นถือมั่นต่อสิ่งเคลือบแฝง ฉาบเทาต่าง ๆ ซึ่งล่อใจให้เผลอประมาทอย่างมีรูบสิ้น จึงเป็นสภาวะที่อิสระเสรี บุคคลต้องฝึกตนเองอยู่เสมอ สภาวะที่เป็นอิสระเช่นนี้เรียกว่า วิมุตติ จัดเป็นอุดมการณ์สูงสุดที่พุทธศาสนิกชนถือปฏิบัติและจุดหมาย

2. ตามหลักของพระพุทธศาสนา มนุษย์ทุกคนได้รับการยอมรับนับถือว่ามีความเท่าเทียมกันในสิทธิและโอกาส พระพุทธเจ้าทรงปฏิเสธการแบ่งชั้นวรรณะ แม้ในสมัยพุทธกาล สังคมชมพูทวีปแบ่งชนชั้นออกเป็นวรรณะ 4 คือ กษัตริย์(นักรบ) พราหมณ์ (ผู้ประกอบพิธี) แพศย์(พ่อค้า) และศูทร(ผู้ใช้แรงงาน) แต่ทรงใช้การประพฤติปฏิบัติตามหลักธรรม เป็นเกณฑ์แยกคนที่ทำดีและทำชั่ว ทรงกล่าวว่า การประพฤติธรรมนั้นเป็นของประเสริฐสุดในหมู่ชนทั้งในปัจจุบันและอนาคต คนจะประเสริฐก็เพราะการกระทำ ความประพฤติ พระพุทธศาสนายอมรับในศักยภาพของมนุษย์ว่าทุกคนสามารถจะฝึกหัด อบรมตนให้พัฒนาขึ้นได้ ทรงเรียกว่าเป็นเวไนยชน ดังนั้นทุกคนจึงมีสิทธิที่จะศึกษาพระธรรม และประพฤติปฏิบัติตามหลักของ ศีล สมาธิ ปัญญา เพื่อมุ่งไปสู่ความดับทุกข์ได้ทั้งสิ้น

3. ตามหลักพระพุทธศาสนา บุคคลทุกคนมีหน้าที่ และสิทธิตามสถานภาพของตน พระพุทธเจ้าได้ทรงกำหนดหน้าที่ที่บุคคลต้องปฏิบัติต่อผู้ที่อยู่แวดล้อมไว้ในธรรมะ เรื่องที่ 6

- คือ
1. หน้าที่ของบิดามารดาและบุตรพึงปฏิบัติต่อกัน
  2. หน้าที่ที่ครูอาจารย์และศิษย์พึงปฏิบัติต่อกัน
  3. หน้าที่ที่สามีและภรรยาพึงปฏิบัติต่อกัน
  4. หน้าที่ที่มิตรสหายพึงปฏิบัติต่อกัน

5. หน้าที่ที่นายและคนรับใช้ หรือผู้บังคับบัญชาและผู้ใต้บังคับบัญชา
พึงปฏิบัติต่อกัน

6. หน้าที่ที่พระสงฆ์และคฤหัสถ์พึงปฏิบัติต่อกัน

นอกจากการปฏิบัติหน้าที่แล้ว พระพุทธศาสนาสอนบุคคลมิให้ละเมิดสิทธิของผู้อื่น คือ
ไม่ใช้สิทธิ และไม่เบียดเบียนผู้อื่นให้ได้รับความเดือดร้อน อีกทั้งยังต้องช่วยเหลือผู้ที่
ต้องการความช่วยเหลือตามความสามารถเท่าที่จะทำได้

4. ตามระบอบการปกครองที่เป็นประชาธิปไตย ประชาชนเลือกตั้งผู้แทนราษฎร
เป็นผู้แทนของตนในสภาผู้แทนราษฎร เพื่อใช้อำนาจนิติบัญญัติออกกฎหมายและทำหน้าที่ดูแล
ฝ่ายบริหารให้ปฏิบัติงานเพื่อประโยชน์สุขของประชาชน มีการประชุมสภาและมีการลงมติใน
การตัดสินใจกรณีต่าง ๆ โดยถือเสียงข้างมาก วิธีการเช่นนี้ก็มีอยู่ในพระพุทธศาสนาแต่มีความ
แตกต่างกันในบางประเด็น

การลงมตินั้นมีปรากฏในพุทธประวัติและในการประชุมของพระสงฆ์ ซึ่งที่ประชุม
ต้องเห็นพ้องต้องกันทั้งหมดเป็นเอกฉันท์ จึงจะสามารถปฏิบัติกิจการนั้นได้ หากมีเสียง
คัดค้านเพียงเสียงเดียวแสดงว่า มตินั้นไม่สมบูรณ์ ทั้งนี้เพราะที่ประชุมจะเป็นสภาได้ต้องมี
สมาชิกเป็นคนดี ใช้หลักธรรมเป็นพื้นฐานในการประเมินค่า และตัดสินใจทั้งสิ้น คนดีใช้
หลักเกณฑ์ที่ตัดสินในสิ่งที่ดีงาม จึงไม่มีทางที่จะแตกต่างเป็นอย่างอื่น หากมีผู้คัดค้านแสดง
ว่าสิ่งดีเหล่านั้นยังไม่ดีจริง ไม่ถือว่าเป็นการลงมติ การลงมติที่ตัดสินโดยเสียงข้างมาก อาจ
มีข้อเสียได้ ถ้าที่ประชุมนั้นมีคนชั่วเข้ามาปะปน ขาดหลักเกณฑ์ที่เป็นธรรม สมาชิกมีอคติ
หรือถูกชักจูงโดยลาภ ยศ อำนาจ พระพุทธศาสนาจึงไม่ถือเสียงข้างมากเท่านั้นเป็นเกณฑ์
ในการตัดสิน ต้องมีการพิจารณากลับกรองจนเห็นพ้องต้องกันเป็นเอกฉันท์

พระพุทธศาสนาสันนิษฐานให้หมู่ชนมีการประชุมและเคารพกฎเกณฑ์ของการประชุม
ด้วยดังปรากฏในข้อ 1-3 ของอภิธานิธรรม 7 อันเป็นธรรมะเพื่อความเจริญของหมู่ชน
คือหมั่นประชุมกันเนื่องนิตย์ เข้าประชุมเล็กประชุมช่วยกันทำงานอย่างพร้อมเพรียง ไม่
ปฏิบัติสิ่งที่ขัดต่อหลักการแต่ปฏิบัติตามหลักการที่วางไว้

พลศักดิ์ จิรโกศิริ (2527) กล่าวถึงหลักพุทธธรรมที่เกี่ยวข้องกับประชาธิปไตย
ไว้ดังนี้

1. หลักการปกครอง หลักธรรมในพุทธศาสนาเน้นการจัดการปกครอง โดยยึด
ธรรมเป็นใหญ่หรือธรรมาธิปไตย หลักการปกครองโดยธรรมนี้เน้นหลักธรรมการให้ความเป็น
ธรรมแก่ผู้ใต้ปกครอง (จิกกวัตติสูตร) หลักธรรมที่ผู้ปกครองต้องมีกัลยาณมิตร (มฆเทวสูตร)

ต้องมีศัพทราชาศัพท์ ต้องมีจรรยาวัตร(จักรวรรดิวัตร) และคุณธรรมของผู้ใหญ่ (พรหมวิหาร) และต้องมีหลักธรรมที่ใช้เป็นแนวทางในการวางนโยบายการปกครองที่เรียกว่า ราชสังคหวัตถุ

2. วิธีการปกครอง หลักธรรมในพุทธศาสนาเน้นวิธีการปกครองโดยธรรม กล่าวคือใช้หลักสามัคคีธรรม การใช้เสียงข้างมาก การประชุมปรึกษาหารือ หลักทางสายกลาง การประนีประนอม ความอาวุโสแห่งพรรษา ความเท่าเทียมกันโดยกำเนิด ความเท่าเทียมกันทางคุณธรรม ความเท่าเทียมกันทางความรู้และความประพฤติ และความเท่าเทียมกันทางปัญญา

3. วิธีการดำรงชีวิต หลักธรรมในพุทธศาสนาเน้นวิถีชีวิตที่มีธรรม กล่าวคือ เป็นมนุษย์ต้องให้ความช่วยเหลือผู้อื่น การทำการค้าขายที่เป็นประโยชน์ต่อสังคม การมีจิตใจกว้างขวาง ความถ่อมตน การมีความรับผิดชอบ การมีธรรม(ธรรมะของคฤหัสถ์) ความไม่หลงในโลกธรรม ความเป็นพลเมืองดี ความขยันหมั่นเพียร และความละเอียดและเกรงกลัวต่อบาป

นอกจากนี้ พระเทพเวที(2525) ได้กล่าวถึงหลักการของประชาธิปไตย ว่า การปกครองแบบประชาธิปไตยคือ การปกครองของประชาชน ที่แต่ละคนปกครองตนเองได้ เมื่อแต่ละคนปกครองตนเองได้ดีแล้วก็มาปกครองร่วมกัน ดังนั้นจึงต้องพัฒนาคนให้สามารถปกครองตนเองได้ คนในสังคมประชาธิปไตยที่จะปกครองตนเองได้ และปกครองกันเองได้นั้นจะต้องใช้ปัญญา คิดพิจารณาเหตุผลในสิ่งที่จะทำ หรือแสดงออกมา นั่นคือการใช้เสรีภาพอย่างสูงสุด คือเสรีภาพจากกิเลส ดังนั้นการแสดงออกของเสรีภาพจึงอยู่ภายใต้การควบคุมของปัญญา เมื่อประชาชนปกครองตนเองได้ และแต่ละคนมีเสรีภาพที่จะเลือกตัดสินใจและต้องรับผิดชอบต่อผลการเลือกตัดสินใจของตนเอง

ในเรื่องของการใช้เสียงข้างมาก พระเทพเวทีกล่าวว่า สิ่งนี้จะมีความหมาย และได้ผลจริง จนทำให้เกิดประชาธิปไตยที่ดีก็ต่อเมื่อคนที่ออกเสียงนั้นมีสติปัญญา และเลือกตัดสินใจด้วยการใช้สติปัญญาอย่างแท้จริง ไม่อยู่ภายใต้การครอบงำของโลกะ โทสะ และโมหะ นอกจากนี้ในทางพุทธศาสนา ยังมองหลักการพื้นฐานประชาธิปไตย คือ เสรีภาพ ความเสมอภาค และภราดรภาพ ว่ามีความสัมพันธ์เป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน และได้แสดงหลักการใหญ่แห่งภราดรภาพไว้ โดยที่หลักการใหญ่นี้ครอบคลุมความเป็นอยู่ และการปฏิบัติที่เป็นเรื่องของเสรีภาพและความเสมอภาคเอาไว้ในตัว ให้มีความหลากหลายที่โยงกันได้

ในระบบที่ประสานเป็นหนึ่งเดียว หลักการนี้เรียกว่าสาราณียธรรม เป็นหลักการที่จะทำให้
เกิดความประสานพร้อมเพรียง สามัคคี และผนึกรวมกันเป็นเอกภาพ มี 6 ประการคือ

1. เมตตากาขกรรม หมายถึง การกระทำต่อกันด้วยความรัก ด้วยไมตรี มีการ
ช่วยเหลือ ร่วมมือและพร้อมที่จะประสานงานกัน
2. เมตตาวัจฉกรรม คือ การพูดด้วยเมตตา พูดด้วยความหวังดีต่อกัน และมุ่ง
ประโยชน์ต่อส่วนรวม
3. เมตตามโนกรรม คือ การคิดต่อกันด้วยเมตตา มีความหวังดีและปรารถนาดี
ต่อกัน
4. สาธารณโภคี คือ การแบ่งปันกันกินกันใช้ ซึ่งช่วยพัฒนาจิตใจของคนให้มี
คุณธรรม และเกิดความสุข คือความสุขจากการให้ ดังที่พุทธศาสนากล่าวว่า สุขสฺส ทาตา
เมธาวิ สุขิ โส อธิคฺจฺจติ แปลว่าคนมีปัญญาให้ความสุขก็ได้ความสุข
5. สีสสามัญญา คือ มีศีลเสมอกัน มีความประพฤตินดี รักษาระเบียบวินัย ไม่
เบียดเบียนผู้อื่น ไม่ก่อความเดือดร้อนให้แก่สังคม
6. ทิฐีสามัญญา คือ มีทิฐิ มีความเห็น ความเชื่อมั่น ยึดถือในหลักการ
อุดมการณ์ที่ร่วมกันหรือสอดคล้องไปกันได้

จากทัศนะของบุคคลต่าง ๆ ดังกล่าวข้างต้น แสดงให้เห็นว่าหลักพุทธศาสนา
มีความสอดคล้องกับหลักประชาธิปไตย และเอื้ออำนวยประโยชน์ซึ่งกันและกัน หากคนใน
สังคมยึดหลักพุทธศาสนาเป็นเครื่องดำเนินชีวิต ย่อมทำให้สังคมนั้นมีความเป็นประชาธิปไตย
ด้วยเช่นกัน และเป็นประชาธิปไตยที่มีธรรมเป็นเครื่องยึดเหนี่ยวเรียกว่า ธรรมาธิปไตย
ซึ่งคนในสังคมยึดถือความถูกต้อง และความดีงามเป็นหลัก เมื่อคนส่วนใหญ่เป็นธรรมาธิปไตย
ประชาธิปไตยนั้นก็จะเป็นประชาธิปไตยที่มีคุณภาพ (พระเทพเวที, 2536)

การศึกษาตามแนวพุทธธรรม

เมื่อก้าวถึงขอบเขตการศึกษาในลักษณะที่เป็นระบบ นักการศึกษาสมัยใหม่มักจะ
คิดถึงสภาพของปัจจัยและสิ่งแวดล้อมที่มีผลต่อการจัดการศึกษา คิดถึงตัวบ่อนได้แก่ ทรัพยากร
บุคลากร และหลักสูตรศึกษา ต่อจากนั้นก็มองตลอดไปถึงกระบวนการทางการศึกษาตั้งแต่
เริ่มต้นจนจบ และประเมินประสิทธิภาพของการจัดการศึกษา โดยดูและวัดจากปริมาณและ

คุณภาพของผู้เรียนที่สำเร็จการศึกษา บุคคลทั่วไปมักจะเข้าใจกันอย่างผิวเผินว่า การศึกษาเป็นการสั่งสอนให้คนมีความรู้ และคนที่มีความรู้นั้นย่อมสามารถทำอะไรก็ได้ เช่น อ่านออกเขียนได้ คิดเลขเป็น ประกอบอาชีพได้เป็นผลสำเร็จ ซึ่งเป็นผลให้สร้างครอบครัวเป็นหลักฐานมั่นคงสืบไป การวัดและประเมินผลการศึกษาจึงมุ่งวัดว่านักเรียนรู้อะไรและทำอะไรได้ อีกทั้งระบบการสอบแข่งขันก็ยังประเมินให้นักเรียนต้องหันมาคร่ำเคร่งและเครียดกับกับการท่องบ่นวิชาความรู้เพื่อจะได้รับการคัดเลือกการวัดความสามารถในการปฏิบัติจริงยังมีไม่มากนัก การวัดเจตคติ คุณธรรม และบุคลิกภาพก็ยังมีน้อย เมื่อการแข่งขันแย่งชิงโอกาสในระบบการศึกษามีมากขึ้น การสอนจึงมีอิทธิพลเหนือการเรียนการสอนนักเรียนเรียนเพื่อจะได้เรียนต่อสูง ๆ ขึ้นไป จนเมื่อเขาจบชั้นสูงสุดเขาก็ไม่แน่ใจว่าจะมีความสามารถเพียงพอในการหางานทำและทำงานที่เขาได้นั้นอย่างมีประสิทธิภาพหรือไม่ และที่น่าเป็นห่วงก็คือผู้ที่สำเร็จการศึกษาระดับอุดมศึกษามีโอกาสน้อยเหลือเกินที่จะได้หัดวิเคราะห์แก้ไขปรับปรุง และฝึกฝนตนเองให้มีคุณธรรมสูงพอต่อการออกไปเผชิญโลกกว้างอย่างมั่นใจ (สุมน อมรวิวัฒน์, 2530)

หากจะพิจารณาถึงวิธีการศึกษาตามนัยของพระพุทธศาสนา หรือวิเคราะหฺ์ปรัชญาทางการศึกษาที่มาจากพื้นฐานทางพระพุทธศาสนา จะเห็นได้จากที่พุทธทาสภิกขุ (อ้างถึงในสุมน อมรวิวัฒน์, 2530) ได้กล่าวว่า "การศึกษาหรือสิกข(สะอิชะ) นั้น เกิดขึ้นจากวิธีการฝึกฝนอบรม (teach and train) เป็นการฝึกอบรมให้เห็นด้วยตนเอง เห็นซึ่งตนเองและสิ่งที่สอนนั้นคือ ลักษณะของจิตใจ (character and mind)

พระราชวรมณี (2525) ได้ให้ความหมายของการศึกษาไว้ว่า หากมองในแง่สภาพที่เผชิญ การศึกษาคือ การแก้ปัญหาของมนุษย์ แต่หากมองในแง่สภาพประสพผล การศึกษาคือการทำชีวิตหลุดพ้นจากปัญหา เข้าถึงสิ่งที่ตั้งงาม ถ้ามองในแง่ความสัมพันธ์ของชีวิตกับปัจจัยสิ่งแวดล้อม การศึกษาคือการทำให้มนุษย์พ้นจากการต้องพึ่งต้องขึ้นต่อปัจจัยภายนอก มีความสมบูรณ์ในตัวเองมากขึ้นตามลำดับ

แสง จันทร์งาม (2526) ได้อธิบายความหมายของการศึกษาว่า คือ กระบวนการเรียนรู้ความจริงระดับต่าง ๆ เพื่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงไปในทางที่ดี และสร้างสรรค์ในตนเอง ในคนอื่นและในสังคม การศึกษาในพุทธศาสนาจึงประกอบด้วย 3 ขั้นตอนเสมอ ซึ่งสุมน อมรวิวัฒน์ (2530) ได้อธิบายไว้ดังนี้

1. ปรีชิตี เป็นความรู้ที่เกิดขึ้นจากการฟัง การอ่าน * การคิดถึงความหมายส่วนประกอบ ความสัมพันธ์ กฎ กระบวนการของชีวิต เป็นความเข้าใจในเหตุของปัจจัย

และผลที่ต่อเนื่องกันเป็นวัฏจักรผู้ศึกษาจนรู้จริง ต้องเป็นผู้รู้ในเรื่องของอริยสัจ 4 (ทุกข์ เหตุของทุกข์ การดับทุกข์ และทางที่นำไปสู่ความดับทุกข์) ชั้นที่ 5 ไตรลักษณ์ (รูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ) กรรม(กุศลกรรม และอกุศลกรรม) และหลักของมัชฌิมา ปฏิภา หรือมรรคมงคล 8 ซึ่งเป็นหนทางไปสู่การปฏิบัติดี ปฏิบัติชอบ

2. ปฏิบัติ การปฏิบัตินั้นเป็นการศึกษาอย่างแท้จริงมีองค์ประกอบ 3 ประการ เรียกว่าไตรสิกขา(อริศีลสิกขา อริจิตสิกขา และอริปัญญาสิกขา) คือ การฝึกหัดอบรม ควบคุมกาย และวาจาให้พอดี ทำการงานดี และดำรงชีวิตดี การฝึกหัดอบรมให้มีความคิด มีความแน่วแน่ ตั้งใจ และปลอดโปร่ง และการฝึกหัดอบรมให้เกิดความรู้แจ้ง ซึ่งเป็นความรู้ระดับสูงที่ประจักษ์ด้วยการฝึกฝนตนเองอย่างแท้จริง จนเกิดความเห็นที่ตรงกับสัจจะ ความจริง และความดำริในทางที่ชอบ

3. ปฏิเวธ เป็นความรู้ระดับสูงที่ก้าวไปถึงขั้นความเข้าใจและการคิดวิเคราะห์ถึงผลของปรีชาและปฏิบัติ ผู้ศึกษาจะมีความรู้สูงขึ้น เข้มขึ้น จนสามารถขยักระดับจิตของตนให้หลุดพ้นจากความเป็นทาสของอวิชชา และกิเลส เป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์

กระบวนการพัฒนาปัญญา

จากการที่ พระเทพเวที(2535, 2536) ได้เสนอความเห็นที่ว่าประชาธิปไตย คือ การให้ประชาชนทุกคนมีส่วนร่วมในการปกครอง เพื่อจะเป็นผู้ปกครองตนเอง ประชาชนจะต้องมีคุณภาพ สามารถใช้ปัญญาคิดเองเป็น รู้จักวินัยดี การใช้ปัญญาจึงเป็นสาระสำคัญของประชาธิปไตย ดังนั้นจึงต้องหมั่นพัฒนาปัญญา เพื่อให้มีความรู้ ความคิด ความเห็นและความดำริที่ถูกต้องชอบ อันจะเป็นแก่นสารพลังหนุนให้บุคคลประพฤติปฏิบัติตนดี และถูกต้องตามทำนองครองธรรม ปัญญานั้นเกิดขึ้นได้หลายวิธี เช่น ปัญญาที่ติดตัวมาแต่กำเนิด ปัญญาที่เกิดจากการศึกษาและการพัฒนาการเรี้นรู้ ปัญญาที่เกิดจากการคิดพิจารณาหาสาเหตุและปัญญาที่เกิดจากการฝึกอบรมและลงมือปฏิบัติจนเกิดความชำนาญ อย่างไรก็ตามปัญญามีความหมายหลายระดับ เช่น ความหมายกว้างนั้น แบ่งเป็นโลกีย์ปัญญา โลกุตระปัญญา และวิปัสสนาปัญญา (สุมน อมรวิวัฒน์, 2530)

พระราชวรมณี(2525)อธิบายกระบวนการพัฒนาปัญญาภายในบุคคลว่า พิจารณา โดยสัมพันธ์กับวิธีทำให้เกิดปัญญา 3 วิธี คือ

1. จินตามยปัญญา ปัญญาเกิดจากการคิด การพิจารณาหาเหตุผลด้วยตนเอง
2. สุตมยปัญญา ปัญญาเกิดจากการสดับเล่าเรียน หรือถ่ายทอดกันมา
3. ภาวนามยปัญญา ปัญญาเกิดจากการลงมือปฏิบัติฝึกหัดอบรม

นอกจากการเล่าเรียนฝึกฝน และคิดค้นหาเหตุผลทั้ง 3 วิธีแล้ว ยังมีกระบวนการ ก่อให้เกิดปัญญา คือ

1. การฟัง ชักถาม สอบค้น (ส่วนะ และ ปริปัญญา)
2. การสนทนา ถกเถียง อภิปราย (สากัจฉา)
3. การสังเกตดู เผื่อดู ดูอย่างพินิจ (ปีสฺสนะ หรือ นิชฌานะ)
4. การพิจารณาโดยแยกคาย (โยนิโสมนสิการ)
5. การขังหาเหตุผล (ตุลนา)
6. การไตร่ตรอง ตรวจสอบ ทดสอบ สอบสวน ทดลองเลือกเฟ้น (วิมังสา และ วิจัย)
7. การเสพค้น ฝึกหัด ทำบ่อย ทำให้มาก (อาเสวนะ และพหุสิกรรม)

สุมน อมรวิวัฒน์(2530) ได้ประมวลสาระของกระบวนการการพัฒนาปัญญาตาม แนวพุทธวิธี ดังนี้

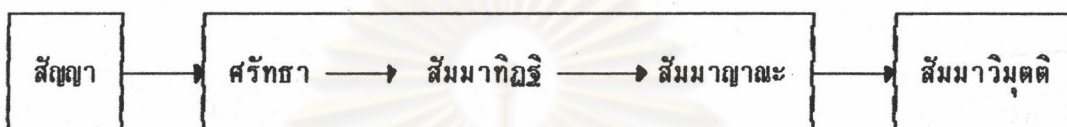
ขั้นที่ 1 สัญญา เป็นความรู้ขั้นพื้นฐานที่เกิดจากการกำหนดได้ ตามสามัญวิสัย เป็น ความรู้ที่เกิดจากการรับรู้ และจากการเรียนรู้จากการทดลองผิดลองถูก ยังไม่ได้พิสูจน์ ความรู้นั้น

ขั้นที่ 2 ศรีทथा เป็นการพัฒนาปัญญาที่เกิดจากแรงผลักดันให้เกิดความสนใจใฝ่รู้ โดยเริ่มจากบุคคลได้ตระหนักว่าความรู้พื้นฐานที่มีไม่เพียงพอที่จะช่วยให้ดำเนินชีวิตไปอย่าง สมบูรณ์ได้ จำเป็นต้องได้รับการฝึกหัดอบรม จึงเกิดความพอใจที่จะเรียน เกิดความเลื่อมใส ในตัวผู้สอน และเกิดความเชื่อในเหตุผลของคำสอนนั้น

ขั้นที่ 3 สัมมาทิฎฐิ ปัญญาที่เกิดจากสัมมาทิฎฐิ ทำให้บุคคลมีความเชื่อในหลักการ ค่านิยม ที่กำหนดชี้แนวทางในการประพฤติปฏิบัติของตน ซึ่งเกิดจากการแสวงหาความรู้จาก แหล่งความรู้ต่าง ๆ จากการฟัง การดู การสังเกต การสนทนา

ขั้นที่ 4 สัมมาญาณะเป็นจุดเริ่มการศึกษาหาความรู้ ด้วยการปฏิบัติอบรม และการคิดค้นโดยแยกคาสด้วยตนเอง ซึ่งเป็นปัญหาที่มองเห็นตามสภาวะที่เป็นจริงของชีวิตโดยแท้ที่เริ่มละจากศรัทธา และความเชื่อ ความเลื่อมใสในคำสอนและตัวบุคคล

กระบวนการพัฒนาปัญญา

(สุมน อมรวิวัฒน์, 2530)

พระราชวรมณี(2530) ได้กล่าวถึงองค์ประกอบที่ช่วยให้การศึกษาเกิดขึ้นแก่บุคคล หรือเป็นปัจจัยแห่งสัมมาทิฐิว่ามี 2 อย่าง คือ

1. ปัจจัยภายนอก ได้แก่ ปรโตโฆสะ ซึ่งแปลว่า เสียงจากผู้อื่น หรือ เสียงบอกจากผู้อื่น เป็นเครื่องชักจูงภายนอกในฝ่ายที่ดีซึ่งเป็นที่มุ่งโดยเฉพาะ คือ กัลยาณมิตร ได้แก่ การรับถ่ายทอด หรืออิทธิพลจากสิ่งแวดล้อมทางสังคมที่ดี เช่น บิดามารดา ครูอาจารย์ เพื่อน หนังสือ สื่อมวลชน และวัฒนธรรม ซึ่งให้ข่าวสารที่ถูกต้อง สั่งสอนแนะนำชักจูงไปในทางที่ดีงาม ดังนั้นบุคคลที่มีคุณสมบัติในการเป็นปรโตโฆสะที่มีคุณภาพสูงจึงเรียกว่ากัลยาณมิตร และกัลยาณมิตรจะทำหน้าที่เป็นผลดี ประสบความสำเร็จแห่งปรโตโฆสะได้ต้องสามารถสร้างศรัทธาให้เกิดแก่ผู้เล่าเรียน บางครั้งเรียกว่าวิธีการแห่งศรัทธา

2. ปัจจัยภายใน ได้แก่ โยนิโสมนสิการ แปลว่า การทำในใจโดยแยกคาส การคิดถูกวิธี ความรู้จักคิดหรือคิดเห็น เป็นการศึกษาอย่างมีระเบียบหรือคิดตามแนวทางของปัญญา ที่มองสิ่งทั้งหลายตามสภาวะ โดยวิธีคิดหาเหตุปัจจัยสืบค้นถึงต้นเค้า แยกแยะเรื่องราวออกให้เห็นตามสภาวะ และตามความสัมพันธ์สืบทอดแห่งเหตุปัจจัย โดยปราศจากตัณหาอุปาทานของตนเอง ทำให้เกิดความตั้งงามและแก้ปัญหาได้ การปฏิบัติในลักษณะนี้เป็น การเน้นการทำหน้าที่ขององค์ประกอบภายในตัวบุคคลโดยใช้วิธีการแห่งปัญญา

นอกจากนี้ พระราชวรมณี (2525) ได้อธิบายวิธีคิดแบบโยนิโสมนสิการตามที่ พระพุทธเจ้าทรงแนะนำไว้ 10 วิธี คือ

1. วิธีคิดแบบสืบสาวเหตุปัจจัย
2. วิธีคิดแบบแยกแยะส่วนประกอบ
3. วิธีคิดแบบรู้เท่าทันธรรมชาติ
4. วิธีคิดแบบอภิปรัชญา หรือ คิดแบบกระบวนการแก้ปัญหา
5. วิธีคิดแบบอรรถสัมพันธ์ หรือคิดแบบเชื่อมโยงหลักการ และความมุ่งหมายให้สัมพันธ์กัน
6. วิธีคิดแบบคุณโทษ และทางออก
7. วิธีคิดแบบคุณค่าแท้ คุณค่าเทียม
8. วิธีคิดแบบอุปมาอุปไมยเร้าคุณธรรม
9. วิธีคิดแบบอยู่กับปัจจุบัน
10. วิธีคิดแบบวิเคราะห์ที่ทั่วตลอด และรอบด้าน บางที่เรียกว่า วิภังชวาท

กล่าวโดยสรุป วิธีการคิดแบบโยนิโสมนสิการเหล่านี้ อาจจัดเป็นประเภทใหญ่ ๆ ได้ 2 อย่าง คือ

1. โยนิโสมนสิการแบบเสริมปัญญาใช้ในการคิดค้นหาความจริง ในกรณีที่ต้องการ รู้ความจริงของสิ่งนั้น ๆ เรืองง่าย ๆ ว่าการมองตามความเป็นจริง หรือมองตามที่เป็น
  2. โยนิโสมนสิการแบบเร้ากุศล ใช้ในการสร้างเสริมคุณธรรม หรือคุณภาพจิต การทำให้เกิดประโยชน์ หรือผลดีและความสุข เป็นเรื่องของอัตวิสัยที่จะทำให้เกิดความรู้สึก ที่ดีงามเป็นกุศล หรือความรู้สึกที่ไม่ดีเป็นอกุศล เรืองง่าย ๆ ว่าเป็นการมองในแง่ดี
- ในที่นี้ผู้วิจัยขอเสนอรายละเอียดของวิธีคิดแบบอภิปรัชญาซึ่งเป็นวิธีคิดที่ผู้วิจัยนำมาใช้ ในกระบวนการเผชิญสถานการณ์
- วิธีคิดแบบอภิปรัชญา หรือคิดแบบกระบวนการแก้ปัญหา พระราชวรมณี อธิบายว่าเป็น วิธีคิดแบบหลักอย่างหนึ่ง ซึ่งสามารถขยายให้ครอบคลุมวิธีคิดแบบอื่น ๆ ได้ทั้งหมด วิธีคิด แบบอภิปรัชญานี้มีลักษณะทั่วไป 2 ประการ คือ

1. เป็นวิถีคิดตามเหตุและผล หรือเป็นไปตามเหตุและผล สืบสาวจากผลไปหาเหตุ แล้วแก้ไขและทำการที่ต้นเหตุ จัดเป็น 2 คู่ คือ

คู่ที่ 1 : ทุกข์เป็นผล เป็นตัวปัญหา เป็นสถานการณ์ที่ประสบซึ่งสิ่งที่ไม่ต้องการ

สมุทัยเป็นเหตุ เป็นที่มาของปัญหา เป็นจุดที่จะต้องกำจัดหรือแก้ไข จึงจะพ้นจากปัญหาได้

คู่ที่ 2 : นิโรธเป็นผล เป็นภาวะสิ้นปัญหา เป็นจุดหมายซึ่งต้องการที่จะเข้าถึง มรรคเป็นเหตุ เป็นวิธีการ เป็นข้อปฏิบัติที่ต้องกระทำในการแก้ไข สาเหตุ เพื่อบรรลุดูจุดหมาย คือภาวะสิ้นปัญหา อันได้แก่ ความดับทุกข์

2. เป็นวิถีคิดที่ตรงจุด ตรงเรื่อง ตรงไปตรงมา มุ่งตรงต่อสิ่งที่จะต้องทำต้องปฏิบัติ ต้องเกี่ยวข้องกับชีวิต ใช้แก้ปัญหา ไม่ฟังชานออกไปในเรื่องฟังเพื่อเพื่อสนองตัณหา มาณะทิฐิ ซึ่งไม่อาจนำมาใช้ปฏิบัติ ไม่เกี่ยวข้องกับการแก้ไขปัญหา

หลักการหรือสาระสำคัญของวิถีคิดแบบอริยสังคัมคือการเริ่มต้นจากปัญหาหรือความทุกข์ที่ประสบ โดยกำหนดรู้ ทำความเข้าใจกับปัญหาคือความทุกข์นั้นให้ชัดเจน แล้วสืบค้นหาสาเหตุเพื่อเตรียมแก้ไข ในเวลาเดียวกันกำหนดเป้าหมายของตนให้แน่ชัดว่าคืออะไร จะเป็นไปได้หรือไม่ และเป็นไปได้อย่างไร แล้วคิดวางวิธีปฏิบัติที่จะกำจัดสาเหตุของปัญหาโดยสอดคล้องกับการที่จะบรรลุดูจุดหมายที่กำหนดไว้นั้น ในการคิดตามวิธีนี้ จะต้องตระหนักถึงกิจหรือหน้าที่ที่พึงปฏิบัติต่ออริยสังคัมแต่ละข้ออย่างถูกต้องด้วย พระราชวรมณีได้กล่าวถึงหลักอริยสังคัมและวิธีปฏิบัติโดยย่อดังนี้

ขั้นที่ 1 ทุกข์ คือสภาพปัญหา ความคับข้อง ตัดขาด กัดฉิบ บกพร่อง ที่เกิดมีแก่ชีวิตหรือคนที่ได้ประสบ สำหรับทุกข์นี้เรามีหน้าที่เพียงกำหนดรู้ คือทำความเข้าใจและกำหนดขอบเขตให้ชัด เมื่อกำหนดรู้ทุกข์หรือเข้าใจปัญหา ก็เป็นอันปฏิบัติหน้าที่ต่อทุกข์หรือต่อปัญหาเสร็จสิ้น พึงก้าวไปสู่ขั้นที่สองทันที

ขั้นที่ 2 สมุทัย คือเหตุแห่งเกิดทุกข์ หรือสาเหตุของปัญหา ได้แก่ปัจจัยต่าง ๆ ที่เข้าสัมพันธ์ ขัดแย้งส่งผลสืบทอดกันมาจนปรากฏเป็นสภาพบีบคั้น กัดฉิบ คับข้อง ตัดขาด บกพร่อง ในรูปต่าง ๆ แปลก ๆ กันไป อันจะต้องค้นหาให้พบ แล้วทำหน้าที่ต่อมันให้ถูกต้องคือ กำจัดหรือละเสีย ตัวเหตุแกนกลางที่สัมพันธ์หรือสัมพันธ์กันกับชีวิตอยู่ควบคู่กับความทุกข์

พื้นฐานของมนุษย์ ซึ่งพระพุทธเจ้าได้ทรงแสดงไว้ และการสัมพันธ์สืบทอดต่อกันแห่งเหตุปัจจัย ตามหลักปัจจุปัจจัยสมุปบาท

ขั้นที่ 3 นิโรธ คือความดับทุกข์ ความพ้นทุกข์ ภาวะไร้ทุกข์ ภาวะพ้นปัญหา หหมดหรือปราศจากปัญหา เป็นจุดหมายที่ต้องการ ซึ่งเรามีหน้าที่ *สัจฉิกิริยา* หรือประจักษ์แจ้ง ทำให้เป็นจริง ทำให้สำเร็จหรือบรรลุถึง ในขั้นนี้จะต้องกำหนดได้ว่าจุดหมายที่ต้องการคืออะไร การที่ปฏิบัติอยู่นั้นหรือจะปฏิบัติเพื่ออะไร จะทำกันไปไหน จุดหมายนั้นเป็นไปได้หรือไม่ เป็นไปได้อย่างไร มีหลักการในการเข้าถึงอย่างไร มีจุดหมายรอง หรือจุดหมายลดหลั่นแบ่งเป็นขั้นตอนในระหว่างปฏิบัติได้อย่างไร

ขั้นที่ 4 มรรค คือทางดับทุกข์ ข้อปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ หรือวิธีการแก้ปัญหา ได้แก่วิธีการ และรายละเอียดสิ่งที่จะต้องปฏิบัติ เพื่อกำจัดเหตุปัจจัยของปัญหา ให้เข้าถึงจุดหมายที่ต้องการ ซึ่งเรามีหน้าที่ *ภวาว* คือปฏิบัติหรือลงมือทำ สิ่งที่ทำในขั้นของความคิดก็คือ กำหนดวางวิธีการ แผนการและรายการสิ่งที่จะต้องทำ ซึ่งจะช่วยให้แก้ไขสาเหตุของปัญหาได้สำเร็จโดยสอดคล้องกับจุดหมายที่ต้องการ

สำหรับมรรค หรือ อริยมรรค มีองค์ 8 ประการคือ ทางปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ เรียกว่าเป็นทางสายกลางหรือมีสติมาปฏิบัติภา มีดังนี้

1. สัมมาทิฐิ (Right View or Right Understanding) ความเห็นชอบ หรือความเห็นถูกต้อง หมายถึงความเห็นที่ถูกต้องเกี่ยวกับตัวความทุกข์ ตัวเหตุแห่งทุกข์ ได้แก่ ความรู้หรือวิสัยทัศน์ หรือเห็นไตรลักษณ์ รุกข์ผลและอกุศล กับกุศลมูลและอกุศลมูล

2. สัมมาสังกัปปะ (Right Thought) คำวิชอบ คือการดำริและการนึกคิดต่อสิ่งต่าง ๆ อย่างถูกต้อง ไม่เอนเอียง คิดในทางมีคุณ มีประโยชน์ ทั้งแก่ตนเองและผู้อื่น เป็นความนึกคิดที่ประกอบด้วยเมตตาและกรุณา

3. สัมมาวาจา (Right Speech) เจรจาชอบ ได้แก่ วาจาสุจริตหรือไม่พูดเท็จ ไม่พูดส่อเสียด ไม่พูดหยาบคาย คำทอ ไม่พูดเพื่อเจ้า พูดแต่ความจริง พูดประสานสามัคคี พูดอ่อนหวาน และพูดสิ่งที่เป็นประโยชน์

4. สัมมากัมมันตะ (Right Action) กระทำชอบ หรือการทำงานชอบ หมายถึง การเว้นจากการทำลายชีวิตผู้อื่น เว้นจากการลักทรัพย์ เว้นจากการประพฤตินอกงาม รวมถึงการมีความขยันหมั่นเพียรในการทำงานให้เสร็จตามกำหนดเวลา

5. สัมมาอาชีวะ (Right Livelihood) เลี้ยงชีพชอบ ได้แก่ การทำงาน เลี้ยงชีวิต ด้วยวิธีการที่สุจริตและดำรงตนอย่างเหมาะสม ในงานอาชีพนั้น ๆ

6. สัมมาวาชามะ (Right Effort) พยายามชอบ ได้แก่ ปธาน หรือ สัมมัปปธาน 4 คือ เพียรระวังไม่ให้เกิดขึ้น เพียรละบาปที่เกิดขึ้นแล้ว เพียรให้กุศล เกิดขึ้น และเพียรรักษากุศลที่เกิดขึ้นแล้วให้คงอยู่และยังให้เจริญยิ่ง ๆ ขึ้นไป

7. สัมมาสติ (Right Mindfulness) ระลึกรชอบ ได้แก่ การระลึกใน สติปัฏฐาน 4 คือ ระลึกในกาย เวทนา จิต และธรรม หมายถึงรู้เท่าทันพฤติกรรม การ แสดงออก การกระทำต่าง ๆ ของตน ไม่ปล่อยให้อารมณ์และความรู้สึกมาครอบงำจิตใจ ตรวจสอบจิตของตนอยู่เสมอ เพื่อไม่ให้ตกเป็นทาสของโลภะ โทสะ โมหะ และมีสติรู้คิด ในธรรมอันเป็นความจริงของชีวิต

8. สัมมาสมาธิ (Right Concentration) ตั้งจิตมั่นชอบ ได้แก่ การอบรม จิตให้สามารถกำจัดนิวรณ์ 5 ได้ จนบรรลุฌาน 4 คือ การทำจิตให้มีลักษณะไม่หวั่นไหว ต่ออารมณ์ ไม่วิตก ปิติ สุข ให้มีแต่อุเบกขา มีจิตบริสุทธิ์

มรรคซึ่งเป็นข้อปฏิบัติเพื่อกำจัดเหตุแห่งทุกข์หรือวิบากปัญหา เป็นหนทางที่นำไปสู่ จุดหมาย เป็นทางสายเดียว แต่มีส่วนประกอบ 8 อย่าง ซึ่งทำหน้าที่คอยเสริมและประสาน สอดคล้องกับจนพอเหมาะพอดี โดยอาศัยปัญญาที่เห็นชอบหรือรู้เข้าใจถูกต้องช่วยส่องช่วยชี้แนะ ให้ มรรคนั้นจึงมีสัมมาทิฐิเป็นองค์ประกอบข้อแรก เพราะเป็นข้อปฏิบัติพอเหมาะพอดีที่ตรง สู่เป้าหมาย จึงเรียกว่ามีสัมมาปฏิบัติ หรือทางสายกลาง การปฏิบัติตามมรรคนั้นจะเริ่มต้น ได้และดำเนินต่อไปด้วยดี ต้องอาศัยปัจจัยเรียกว่าปัจจัยแห่งสัมมาทิฐิ 2 ประการ คือ ปัจจัยภายนอกหรือปัจจัยทางสังคม ได้แก่ ปรโตโฆสะที่ดี และปัจจัยภายในหรือองค์ประกอบ ในตัวบุคคล ได้แก่ โยนิโสมนสิการ ดังได้กล่าวแล้วในกระบวนการพัฒนาปัญญา เมื่อมีปัจจัย สองอย่างนี้ช่วยปลูกเร้า และส่งเสริมสัมมาทิฐิ การดำเนินชีวิตก็จะอยู่ในแนวทางที่ถูกต้อง กุศลกรรมทั้งหลายที่เป็นองค์มรรคข้ออื่น ๆ ก็จะเจริญงอกงามไปกับปัญญาดุจ เป็นไปเพื่อ ประโยชน์สุขทั้งแก่ตนเองและผู้อื่น ทำให้เผชิญสถานการณ์ต่าง ๆ ด้วยความเข้มแข็ง มั่นคง มีใจสงบ สามารถดำเนินชีวิตแก้ไขปัญหาดับทุกข์ได้ด้วยการมีสติ ใช้ปัญญาพิจารณาและ

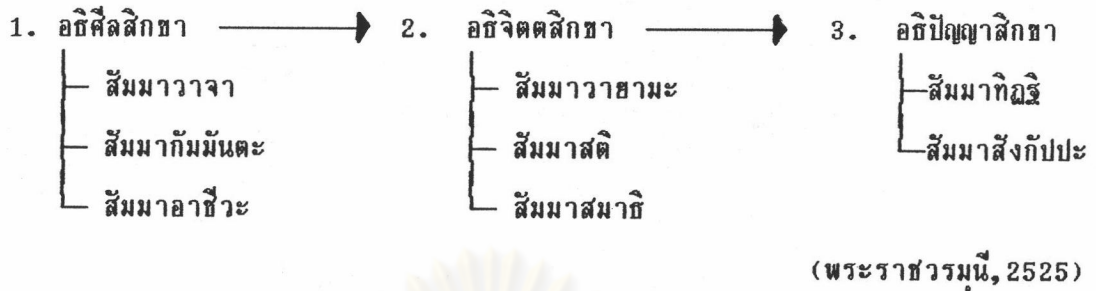
เพื่อพยายามจัดการไปตามวิถีทางแห่งเหตุปัจจัย จากนั้นมรรคมงคล 8 ยังสามารถสรุปรวมลงได้ในสิกขา 3 หรือไตรสิกขา ซึ่งมักเรียกกันว่า ศีล สมาธิ ปัญญา (พระราชวรมณี, 2525) ได้แก่

1. อธิศีลสิกขา หมายถึง การฝึกความประพฤติสุจริตทางกาย วาจา และ อาริยะ โดยรวมเอาองค์มรรคข้อสัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ และสัมมาอาริยะ เข้ามา คือ การดำรงตนด้วยดีในสังคม รักษาระเบียบวินัย ปฏิบัติหน้าที่และความรับผิดชอบทางสังคมให้ถูกต้อง มีความสัมพันธ์ทางสังคมที่ดีงามเกื้อกูลเป็นประโยชน์ ชั่วรักษาและส่งเสริมสภาพแวดล้อม โดยเฉพาะในทางสังคมให้อยู่ในภาวะเอื้ออำนวยแก่การที่ทุก ๆ คน จะสามารถดำเนินชีวิตที่ดีหรือปฏิบัติตามมรรคได้ด้วยดี

2. อธิจิตตสิกขา หมายถึง การฝึกปรือในด้านคุณภาพและสมรรถภาพของจิต โดยรวมเอาองค์มรรคข้อสัมมาวาชามะ สัมมาสติ และสัมมาสมาธิเข้ามา คือ การฝึกให้มีจิตใจเข้มแข็ง มั่นคงแน่นอน ควบคุมตนได้ดี มีสมาธิ มีกำลังใจสูง ให้เป็นจิตที่สงบ ผ่องใส เป็นสุข บริสุทธิ์ ปราศจากสิ่งรบกวนหรือทำให้เศร้าหมอง อยู่ในสภาพเหมาะแก่การใช้ งานมากที่สุด โดยเฉพาะการใช้ปัญญาอย่างลึกซึ้งและตรงตามความเป็นจริง

3. อธิปัญญาสิกขา หมายถึง การฝึกปรือปัญญาให้เกิดความรู้ความเข้าใจสิ่งทั้งหลายตามความเป็นจริง จนถึงความหลุดพ้น มีจิตใจเป็นอิสระ ผ่องใส เบิกบานโดยสมบูรณ์ โดยรวมเอาองค์มรรคข้อสัมมาทิฐิและสัมมาสังกัปปะเข้ามา คือฝึกอบรมให้เกิดปัญญาวริสุทธิตั้งแต่รู้แจ้งชัดตรงตามสภาพความเป็นจริง และใช้ปัญญาที่บริสุทธิ์พิจารณาแก้ไข ปัญหาต่าง ๆ ทำกิจทั้งหลายในทางที่เป็นไปเพื่อประโยชน์สุขอย่างแท้จริง

การฝึกฝนอบรมไตรสิกขาก่อให้เกิดความงอกงามทางสังคม อารมณ์ และ ปัญญา เป็นการฝึกอบรมจากภายนอกเข้าไปหาภายใน จากส่วนที่หยาบเข้าไปหาส่วนที่ละเอียด และจากส่วนที่ง่ายกว่าเข้าไปหาส่วนที่ยากและลึกซึ้งกว่า เมื่อฝึกตลอดระบบของสิกขาแล้ว ระบบการดำเนินชีวิตทั้งหมดก็เป็นระบบของมรรค สอดคล้องกันทั้งหมดทั้งภายนอกและภายใน

คุณค่าที่เด่นของอริยสัจ

พระราชวรมุนี(2525) กล่าวไว้ในหนังสือพุทธธรรมว่า หลักอริยสัจ นอกจากเป็นคำสอนที่ครอบคลุมหลักธรรมทั้งหมดในพระพุทธศาสนา ทั้งภาคทฤษฎีและภาคปฏิบัติแล้ว ยังมีคุณค่าเด่นที่น่าสังเกตอีกหลายประการ ซึ่งพอสรุปได้ดังนี้

1. เป็นวิธีการแห่งปัญญา ซึ่งดำเนินการแก้ไขปัญหามาตรบบแห่งเหตุผล เป็นระบบวิธีแบบอย่างซึ่งวิธีการแก้ปัญหาใด ๆ ก็ตาม ที่จะมีคุณค่าและสัมเหตุผลจะต้องดำเนินไปในแนวเดียวกันเช่นนี้
2. เป็นการแก้ปัญหาและจัดการกับชีวิตของตน ด้วยปัญญาของมนุษย์เอง โดยนำเอาหลักความจริงที่มีอยู่ตามธรรมชาติมาใช้ประโยชน์ ไม่ต้องอ้างอำนาจคัมภีร์คัมภีร์ของตัวการพิเศษเหนือธรรมชาติ หรือสิ่งศักดิ์สิทธิ์ใด ๆ
3. เป็นความจริงที่เกี่ยวข้องกับชีวิตของคนทุกคน ไม่ว่าจะมนุษย์จะเติลคออกไปเกี่ยวข้องกับสัมพันธ์กับสิ่งที่อยู่ห่างไกลตัวกว้างขวางมากมายเพียงใดก็ตาม แต่ถ้าเขายังจะต้องมีชีวิตของตนเองที่มีคุณค่า และสัมพันธ์กับสิ่งภายนอกเหล่านั้นอย่างมีผลดีแล้ว เขาจะต้องเกี่ยวข้องและใช้ประโยชน์จากหลักความจริงนี้ตลอดไป
4. เป็นหลักความจริงกลาง ๆ ที่ติดเนื่องอยู่กับชีวิต หรือเป็นเรื่องของชีวิตแท้ ๆ ไม่ว่าจะมนุษย์จะสร้างสรรค์ศิลปวิทยาการ หรือดำเนินกิจการใด ๆ ขึ้นมาเพื่อแก้ปัญหา และพัฒนาความเป็นอยู่ของตน และไม่ว่าศิลปวิทยาการ หรือกิจการต่าง ๆ นั้น จะเจริญขึ้นเสื่อมลง สูญสลายไปหรือเกิดมีใหม่มาแทน อย่างไรก็ตาม หลักความจริงที่เรียกว่าอริยสัจนี้จะยั่งยืนงใหม่ และใช้เป็นประโยชน์ได้ตลอดกาล

พุทธวิธีสอน

ในการศึกษาพุทธวิธีสอนของพระพุทธเจ้าที่ทรงใช้สอนสาวกนั้น สมทรง ปุณฺณฤทธิ (2521)สรุปว่า พระพุทธเจ้าผู้ทรงเป็น"พระบรมครู" มีวิธีสอนมากมาย กล่าวคือ สอนโดยทำตัวอย่างให้ดู สอนโดยใช้อุปกรณ์การสอน สอนโดยใช้วาจาชักย้าถ้อยคำสำนวน สอนโดยวิธีซักถาม วิธีเปรียบเทียบ และยกตัวอย่างประวัติศาสตร์ขึ้นมาเชื่อมโยง

ประสาร ทองภักดี (2526) ได้กล่าวถึงกลวิธีการสอนตามแนวพุทธศาสตร์ อาจแยกได้ 8 วิธีคือ รู้จักบุคคลที่จะสอน สอนโดยเลือกเรื่องที่สอนให้เหมาะสมกับบุคคล สอนจากรูปรธรรมไปหานามธรรม สอนจากสิ่งที่เห็นได้ง่ายไปหาสิ่งที่เห็นได้ยาก สอนจากสิ่งที่รู้ก่อนแล้วไปยังสิ่งที่ยังไม่รู้ สอนโดยการเปรียบเทียบอุปมาอุปไมย สอนด้วยอุปกรณ์การสอน และสอนโดยการทำตัวอย่างให้ดู

นพดล เจนอักษร(2526) ได้ศึกษาวิจัยเกี่ยวกับวิธีสอนของพระพุทธเจ้า ซึ่งสรุปวิธีสอนของพระพุทธเจ้าได้ 7 วิธี คือ วิธีสอนโดยบรรยาย วิธีซักถามและสนทนาโต้ตอบ สอนโดยวิธีการสาธิต สอนแบบแก้ปัญหา หรือวิธีสอนตามขั้นของอริยสัจ 4 วิธีสอนแบบสืบสวนสอบสวนหาคำตอบเอง วิธีสอนแบบอุปนัย และวิธีสอนแบบอนุนัย และเทคนิคการสอนมี 10 วิธี การใช้ภาษาง่าย ๆ การใช้วัสดุที่หาได้ง่ายในภูมิประเทศ เป็นอุปกรณ์การสอน สอนโดยตีความหมาย การใช้คำจำกัดความ การยกตัวอย่าง อุปมาอุปไมย การใช้อารมณ์ การพูดเพื่อให้ผู้เรียนเกิดสติก่อนจะได้มีสมาธิและปัญญาได้ การใช้วาจาว่ากล่าวตักเตือน การตอบปัญหา และการใช้ปฏิภาณไหวพริบในการโต้ตอบ

ประดิษฐ์ พรหมเสนา(2523) ได้สรุปหลักการสอนทั่วไปของพระพุทธเจ้า ไว้ดังต่อไปนี้

1. สอนจากสิ่งที่ผู้เรียนรู้หรือเข้าใจอยู่ก่อนแล้ว ไปสู่สิ่งที่ยังไม่รู้ ไม่เข้าใจ
2. สอนตามลำดับขั้น เริ่มจากง่าย ๆ ไปหายาก ชับซ้อนตามลำดับความสัมพันธ์ของเนื้อหา
3. สอนให้เหมาะกับความสามารถระหว่างบุคคลที่สอน
4. สอนเท่าที่จำเป็นและเป็นประโยชน์ต่อผู้เรียน

5. สอนตรงตามจุดมุ่งหมาย ตรงเนื้อหา ไม่วกวน ไม่ออกนอกเรื่อง ไม่กระทบกระเทือนผู้อื่น
6. สอนโดยใช้หลักจิตวิทยา ให้เรียนโดยผ่านประสบการณ์หลาย ๆ อย่าง ในเนื้อหาเดียวเพื่อเกิดมโนทัศน์ที่ตรงกัน
7. สอนอย่างมีเหตุผลเป็นจริง
8. สอนโดยความเคารพและตั้งใจจริงในการสอนทุกครั้ง
9. สอนโดยสร้างบรรยากาศในการเรียนให้ปลอดโปร่ง ไม่ตึงเครียด
10. สอนโดยเริ่มจากสิ่งที่คุณเรียนสนใจอยากรู้ อธิบายทราบ
11. สอนโดยใช้ภาษา คำพูดที่คุณเรียนใช้และเข้าใจคืออยู่แล้ว
12. สอนโดยเลือกคนและปฏิบัติเป็นรายบุคคล
13. สอนโดยรู้จักเลือกจังหวะและโอกาส
14. มีความยืดหยุ่นในกลวิธีสอน
15. มีการเสริมแรง และลงโทษ
16. ใช้กลวิธีต่าง ๆ ประกอบการสอนตามความเหมาะสม
17. ต้องรู้จักผู้เรียนดี
18. สอนโดยให้ความสำคัญแก่ผู้นำกลุ่ม เพราะถ้าผู้นำเข้าใจ เลื่อมใสศรัทธา ตัวผู้นั้นจะช่วยสนับสนุนการสอนของผู้สอนให้มีประสิทธิภาพมากขึ้น
19. สอนโดยเลือกทั้งเนื้อหาและวิธีสอนให้เหมาะกับนักเรียน
20. สอนโดยให้ผู้เรียนมีส่วนร่วมในการเรียนมากที่สุด
21. สอนโดยใช้ภาษาสุภาพ นุ่มนวลชวนฟัง ไม่หยาบคาซ ชวนให้สบายใจ และเข้าใจง่าย
22. สอนโดยหวังประโยชน์ให้เกิดกับผู้เรียนเป็นสำคัญ

จากเทคนิคและวิธีการสอนดังกล่าว ปัจจุบันได้มีนักวิชาการหลายท่านสนับสนุนให้ยึดถือศาสนาพุทธ เป็นแนวทางในการจัดการศึกษา (กิติมา ปรีดีติลก, 2520) ซึ่งสามารถสรุปวิธีสอนตามแนวพุทธวิธี ได้ดังนี้

1. วิธีสอนแบบบรรยาย อุปมา อุปไมย
2. วิธีสอนแบบไตรสิกขา
3. วิธีสอนแบบธรรมกัจจา
4. วิธีสอนแบบปัจฉาวิสัย
5. วิธีสอนตามขั้นทั้ง 4 ของอริยสัจ
6. วิธีสอนแบบเบญจขันธ์
7. วิธีสอนแบบสืบสวนสอบสวนตามแนวพุทธศาสตร์

นอกจากวิธีสอนดังกล่าวข้างต้นแล้ว สุมณ อมรวิวัฒน์ (2530) ยังได้เสนอวิธีสอน โดยการสร้างศรัทธาและโยนิโสมนสิการ วิธีสอนตามหลักพุทธสูตร และกระบวนการเผชิญสถานการณ์ ซึ่งประยุกต์จากหลักธรรมมาจัดขั้นตอนเป็นกระบวนการสอน ซึ่งผู้วิจัยนำมาใช้ในการสอนมนต์สัพพสาธาธิปไตยให้นักเรียน

การจัดการเรียนการสอนโดยใช้กระบวนการเผชิญสถานการณ์

สุมณ อมรวิวัฒน์ (2530) ได้เสนอวิธีการสอนตามกระบวนการเผชิญสถานการณ์ซึ่งเป็นวิธีสอนที่ครูสร้างหรือนำสถานการณ์ด้านต่าง ๆ มาฝึกฝนให้นักเรียนผ่านขั้นตอนของการเผชิญ ผจญ พสัณพสาน และเพด็จ จนเกิดการเรียนรู้ สามารถนำความรู้ไปใช้ปฏิบัติได้จริง เมื่อต้องการเผชิญสถานการณ์และแก้ปัญหา วิธีสอนตามกระบวนการนี้เป็นการประยุกต์จากหลักพุทธธรรมและพุทธวิธีสอน ให้เหมาะสมกับกาลเวลา ลักษณะเนื้อหาและวัยของนักเรียน

กระบวนการสอนเพื่อเผชิญสถานการณ์ มี 4 ขั้นตอน คือ

1. การรวบรวมข่าวสาร ข้อมูล ข้อเท็จจริง ความรู้ และหลักการ
2. การประเมินค่า เพื่อหาคุณค่าแท้และคุณค่าเทียม
3. การเลือกและการตัดสินใจ
4. การปฏิบัติ

ขั้นตอนที่ 1 การรวบรวมข้อมูล ข่าวสาร ข้อเท็จจริง ความรู้ และหลักการ

ในขั้นตอนนี้จะเป็นการฝึกนิสัยและทักษะในการแสวงหาความรู้ เพื่อสามารถเผชิญกับปัญหาและสถานการณ์นั้น ๆ ได้อย่างถูกต้อง การที่บุคคลจะสามารถตัดสินใจกระทำสิ่งใดลงไปนั้นขึ้นอยู่กับพื้นฐานของความรู้ ความรู้สึก ความเข้าใจ และหลักการที่เขายึดถือ ความผิดพลาดและความล้มเหลวมักจะเกิดขึ้นเพราะผู้ปฏิบัติขาดข้อมูลพื้นฐานที่สำคัญ ทำให้เพราะความไม่รู้ ความไม่รู้ทำให้หลงผิด ดังนั้นในการฝึกหัด อบรมนักเรียนให้สามารถเผชิญสถานการณ์ที่เกิดขึ้นในชีวิตจริงได้ ครูจึงควรฝึกนิสัยและฝึกทักษะในการแสวงหาความรู้เพื่อเป็นการเตรียมตัวในขั้นแรกของการศึกษา ซึ่งประกอบด้วย

1. ลักษณะของข่าวสาร ข้อมูล ข้อเท็จจริง ความรู้ และหลักการนั้น มีความแตกต่างกันหลายประการ เช่น

- 1.1 เป็นข่าวสาร ข้อมูลที่ง่าย-ยากต่อการเข้าใจ รับรู้
- 1.2 เป็นเรื่องธรรมดา หรือซับซ้อนซ่อนเงื่อน
- 1.3 มีความแคบ เฉพาะเจาะจง หรือกว้างขวาง กระจัดกระจาย
- 1.4 มีลักษณะคลุมเครือหรือชัดเจนเด่นกระจ่าง
- 1.5 มีความจริงมากกว่าความเท็จ หรือมีความเท็จมากกว่าความจริง
- 1.6 เป็นเรื่องดีหรือเรื่องร้าย
- 1.7 มีองค์ประกอบเดียวหรือหลายองค์ประกอบ
- 1.8 มีรูปแบบ ระบบ ระเบียบ หรือยุ่งเหยิง
- 1.9 เป็นรูปธรรมหรือนามธรรม
- 1.10 มีแหล่งอ้างอิงหรือเป็นเรื่องโคมลอย
- 1.11 เกิดขึ้นจากเจตนาดีหรือเจตนาร้าย
- 1.12 เป็นข่าวที่ควรรู้หรือไม่ควรรู้

2. วิธีการและขั้นตอนในการแสวงหาข่าวสาร

พระพุทธเจ้าทรงให้วิธีการที่บุคคลจะสามารถรวบรวมข่าวสาร ความรู้ได้ดี โดยแสดงหลักธรรมเรื่องพหูสูต มอญค 5 (คุณสมบัติที่ทำให้ควรได้รับว่าเป็นพหูสูต-ผู้คงแก่เรียน-qualities of a learned persons)

2.1 ฟังมาก

2.2 จำได้ คือจับหลักหรือสาระได้ ทรงจำความไว้มั่นยำ

2.3 คล่องปาก คือ ท่องบ่นหรือให้พูดอยู่เสมอจนแคล่วคล่องจัดเจน

2.4 เฟื่องจิตใจ คือใส่ใจ นึกคิดพิจารณาจนเจนใจ นึกครั้งใดก็ปรากฏให้

เห็นสว่างชัด

2.5 ขบได้ด้วยทฤษฎี หรือแทงตลอดได้ด้วยทฤษฎี คือมีความเข้าใจลึกซึ้ง มองเห็นประจักษ์แจ้งด้วยปัญญา ทั้งในส่วนเนื้อหาและเหตุผล

เมื่อนำมาปรับกับวิธีการและขั้นตอนในการแสวงหาข่าวสาร ความรู้ในปัจจุบัน ซึ่งมีแหล่งความรู้หลายประเภท ผู้ไปศึกษาเล่าเรียนจึงต้องมีวิธีรวบรวมความรู้ นั้น ดังนี้

1) ต้องเป็นผู้ที่ฟังมาก อ่านมาก ดูมาก ศึกษาค้นคว้ามาก รวมไปถึง การรู้แหล่งข่าวสารต่าง ๆ และสามารถใช้ประโยชน์จากแหล่งข่าวสารนั้น ๆ ได้

2) เมื่อได้ข่าวสาร ข้อมูล ความรู้มาแล้ว สามารถจับหลักการ สาระและ จดจำแนวคิดสำคัญไว้ได้อย่างแม่นยำ ซึ่งในปัจจุบันอาจมีวิธีการจดบันทึกข้อมูลเหล่านั้นไว้ อย่างมีระบบระเบียบ

3) นำข้อมูล ความรู้เหล่านั้นมาพูด อภิปราย ถกเถียงกันอยู่เสมอ จนเกิด ความเข้าใจชัดเจนลึกซึ้งในความรู้ นั้น

4) เอาใจใส่ นึกคิดพิจารณาสาระความรู้ที่นั้นจนเจนใจ มีการทบทวน ไตร่ตรองจนกระจ่างชัด เช่น มีการทดลองใช้ เพื่อพิสูจน์สมมติฐาน หรือหลักการนั้น ๆ อยู่เสมอ

5) สรุปสาระความรู้และหลักการนั้นด้วยความเข้าใจที่เห็นจริงแล้ว ประจักษ์แล้วด้วยปัญญาในส่วนเนื้อหาและเหตุผล

3. ความเชื่อถือได้และความถูกต้องของข่าวสาร

การรวบรวมข่าวสารข้อมูล ข้อเท็จจริง ความรู้และหลักการ ตามแนวพหูสูต นั้น จะต้องมีการทดสอบ ทดลอง สืบสวนถึงแหล่งที่มา ในการให้และรับข่าวสาร

การพิสูจน์ กลั่นกรองข่าวสารนั้นให้เกิดประโยชน์ มีคุณค่าต่อการตัดสินใจและการปฏิบัติ

ในกาลามสูตร ตักนิบาต อังคตตริกาช พระไตรปิฎกเล่มที่ 20 ได้อธิบายถึงหลักการรวบรวมข่าวสาร ข้อมูลความรู้ จากการที่พระพุทธเจ้าได้ตรัสแสดงธรรมแก่ชาวนิคมเกสปุตตะ แคว้นกาลามะ ผู้ทูลถามถึงสมณพราหมณ์ต่าง ๆ ที่ยกย่องวาจาของตนแล้วข่มผู้อื่น ตรัสสอนมิให้ด่วนถือเอา(เชื่อ) เพียงเพราะเหตุผลต่อไปนี้

- 1) อย่าเชื่อเพียงเพราะได้ฟังตามกันมา
- 2) อย่าเชื่อเพียงเพราะได้ถือสืบต่อกันมา
- 3) อย่าเชื่อเพียงเพราะการเล่าลือ
- 4) อย่าเชื่อเพียงเพราะอ้างไว้ในตำรา
- 5) อย่าเชื่อเพียงเพราะคิดเอาเอง
- 6) อย่าเชื่อเพียงเพราะการเดาเอาเอง
- 7) อย่าเชื่อเพียงเพราะศรัทธารองเอาตามแนวเหตุผล
- 8) อย่าเชื่อเพียงเพราะมองเห็นเข้าได้กับทฤษฎีที่พินิจไว้แล้ว
- 9) อย่าเชื่อเพียงเพราะเห็นรูปลักษณะว่าน่าเป็นไปได้
- 10) อย่าเชื่อเพียงเพราะถือว่าท่านผู้นี้เป็นสมณะ เป็นครูของเรา

การรวบรวมข่าวสารที่ถูกต้องจึงเน้นที่การทดสอบ ทดลอง พิสูจน์ด้วยการนำมาปฏิบัติจริง จึงจะถือเอาได้อย่างมั่นใจ

ขั้นตอนที่ 2 การประเมินค่าเพื่อหาคุณค่าแท้และคุณค่าเทียม

การฝึกฝนและเรียนรู้ประสบการณ์ขั้นนี้เป็นขั้นตอนของการพจญปัญหาและสถานการณ์ เป็นการนำข่าวสารความรู้ที่ได้มาจัดสรุปประเด็นของข่าวสารไว้อย่างเป็นระเบียบ แล้วประเมินค่าว่าประเด็นไหนถูกต้อง ดีงาม เหมาะสม และเกิดประโยชน์สูงสุดอย่างแท้จริง ประเด็นใดบกพร่อง ผิดพลาด ชั่วร้าย ไม่เหมาะ ไม่ถูกไม่ควร ถ้าไปจะเกิดผลร้าย หรือเป็นผลดีชั่วครู่ยามผิวเผิน เคลือบแฝงความชั่วร้ายเอาไว้ ซึ่งมีเกณฑ์ในการประเมินค่า ดังนี้

1. เกณฑ์เกี่ยวกับเวลา

การประเมินค่าของวิธีการและประโยชน์ที่จะเกิดขึ้นนั้น จำเป็นต้องดูว่า

1.1 เป็นวิธีการที่ใช้เวลาน้อย เกิดประโยชน์มาก คุ่มค่าทันที

- 1.2 เป็นวิธีการที่ใช้เวลาน้อย เกิดประโยชน์น้อย ต้องคอยนาน
- 1.3 เป็นวิธีการที่ใช้เวลามาก เกิดประโยชน์มาก คุ่มค่าทันที
- 1.4 เป็นวิธีการที่ต้องใช้เวลามาก เกิดประโยชน์มาก และต้องอดใจรอเป็นเวลานาน

เกณฑ์ในเรื่องเวลานั้นจึงมีส่วนสำคัญในการประเมินค่าเป็นอย่างมาก ซึ่งต้องขึ้นอยู่กับเรื่องและเหตุผลอันมาประกอบการประเมินด้วย บางคนใจร้อน ต้องการเร็ว ลัดและรวดเร็ว บางคนใช้วิธีการลวก ๆ รีบเร่งจนสะเพร่าและเกิดความผิดพลาด บางคนเฉื่อยชาเป็นทองไม่รู้ร้อน แต่ต้องการประโยชน์ให้มาก เวลานั้นจึงเป็นเกณฑ์อันหนึ่งที่ทำให้คนประเมินค่าแตกต่างกันไป

2. เกณฑ์เกี่ยวกับผู้กระทำและผู้รับประโยชน์

ความคิดเกี่ยวกับผู้กระทำและผู้ที่ได้รับผลประโยชน์ จากการกระทำนั้นก็ เป็นเกณฑ์อีกอย่างหนึ่งที่บุคคลใช้ประเมินค่า หากบุคคลจะต้องชั่งน้ำหนักดูระหว่างการทำงานหนัก และผลประโยชน์ตกแก่ผู้อื่นกับการไม่ทำงานแต่คอยรับประโยชน์ที่เกิดขึ้นฝ่ายเดียว ประกอบกับเขาเป็นคนที่เกียจคร้าน เห็นแก่ตัว เขาย่อมให้น้ำหนักวิธีการที่ไม่ต้องทำงานแต่ได้ประโยชน์มากกว่าการทำงานเพื่อประโยชน์ของส่วนรวม คนบางคนทำดีแต่ได้รับผลร้ายในช่วงเวลานั้น คนบางคนตั้งใจทำงานแต่ไม่ได้รับความดีความชอบ ประสพการล้มเหลวนั้นจึงมักจะทำให้บุคคลประเมินค่าของการปฏิบัติ และประโยชน์ที่จะเกิดขึ้นแตกต่างกันไปตามพื้นฐานทางจิตใจที่จะยอมรับคุณค่าแท้ หรือคุณค่าเทียม ซึ่งถ้าเขาตระหนักในคุณค่าของศีลธรรม ความไม่เห็นแก่ตัว เขาย่อมทำงานด้วยวิธีการที่เหมาะสม โดยเลือกประโยชน์ของส่วนรวมมากกว่าประโยชน์ส่วนตัว

3. ความเด่นชัดของประโยชน์

การกระทำหลายอย่างที่แม้จะได้พากเพียรปฏิบัติให้ถูกต้อง เต็มความสามารถ แต่มองเห็นผลและประโยชน์ไม่ชัดเจน ประโยชน์ที่เห็นได้ชัดและรวดเร็ว คือ ประโยชน์ทางด้านวัตถุ อามิสสินจ้าง และผลตอบแทนที่ประจักษ์แจ้ง เช่น ลาภ ยศ สรรเสริญ สุข คนส่วนมากจึงมักจะประเมินค่าของวัสดุสูงกว่าประโยชน์ทางด้านจิตใจ เช่น ความสงบ

ความภาคภูมิใจ ความเป็นอิสระ ความมั่นใจในตนเอง เป็นต้น ซึ่งอันที่จริงแล้วประโยชน์ด้านวัตถุ มักก่อให้เกิดความอหังการได้มาก ๆ ขึ้นไปอย่างไม่สิ้นสุด (ตัณหามิใช่เงินตะ) ซึ่งหากขาดความพอดีแล้วย่อมเป็นคุณค่าที่เทียม แต่ประโยชน์ทางด้านจิตใจนั้น แม้จะมองไม่เห็นเด่นชัด แต่เป็นคุณค่าแท้ ดังนั้นเราจึงมองเห็นตัวอย่างอยู่ทั่วไปว่าคนประเมินค่าของเงินสูงกว่าความบริสุทธิ์ ประเมินค่าของอำนาจมากกว่าความสงบสุข ประเมินค่าของความสะดวกสบายมากกว่าความรู้คิด ทั้งนี้เพราะประโยชน์ทางวัตถุเป็นสิ่งที่เห็นได้ชัดเจนกว่านั่นเอง

หากการศึกษาเป็นไปเพื่อความ เป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์แท้จริง เราจะปล่อยให้เขาวิชาชนรุ่นหลังประเมินค่าผิด ๆ อย่างนี้ต่อไปไม่ได้ จำเป็นต้องให้เขามีหลักการในการประเมินค่าที่ถูกต้องจนเป็นนิสัย

4. ความสมบูรณ์

วิธีการทำงานหรือปฏิบัติตนของบุคคลทั่วไปนั้น บางครั้งแม้ว่าจะทำงานจบครบถ้วน แต่ผลประโยชน์ที่เกิดขึ้นไม่สมบูรณ์ เกิดขึ้นบางส่วนแก่บางคนในบางเวลา และบางครั้งมีผลดีผลเสียปะปนกัน ทำให้มีการประเมินค่าแตกต่างกันไป

การประเมินค่านั้นหากที่บุคคลต่างพื้นฐานต่างความคิดจะมีเกณฑ์การประเมินเหมือนกัน ด้วยเหตุนี้พฤติกรรมของมนุษย์จึงมีความแตกต่าง และมีความขัดแย้งกันมาก เพราะสิ่งที่คุณกลุ่มหนึ่งเห็นว่าดีแล้ว ทำดีแล้ว แต่คนอีกกลุ่มหนึ่งเห็นว่าผิด ดังนั้นในการสอนและการฝึกอบรมศิษย์ประเมินค่าตามหลักเกณฑ์พื้นฐานต่อไปนี้

1. ประเมินค่าของความดีงามตามหลักสัจธรรม ความเชื่อ ศรัทธา ศาสนา แบบอย่างที่ดี และศีลธรรม
2. ประเมินค่าของความเหมาะสมตามหลักค่านิยมของบุคคลและกลุ่มชนในสถานที่หนึ่งในยุคสมัยหนึ่ง
3. ประเมินค่าของความสูงส่งตามหลักของวัฒนธรรม ประเพณี และวิถีดำรงชีวิต
4. ประเมินค่าของความถูกต้อง ตามหลักของกฎหมาย

การประเมินค่าตามเกณฑ์พื้นฐานดังกล่าวข้างต้นนี้ แต่ละข้อย่อมสอดคล้อง หรือขัดแย้งกันเองได้ การกระทำบางอย่างอาจสอดคล้องกับค่านิยม แต่อาจขัดแย้งกับวัฒนธรรม ประเพณี และการกระทำบางอย่างถูกกฎหมายแต่ผิดศีลธรรม นอกจากนี้การให้น้ำหนักประเมินค่าในแต่ละเกณฑ์ของแต่ละคนก็แตกต่างกันด้วย เมื่อมารวมกันกับการคิดถึงประโยชน์

ส่วนตนมากกว่าอื่นใด ความขัดแย้ง ความฉ้อฉลต่าง ๆ จึงเกิดขึ้นมาก การให้การศึกษาจึงต้องเน้นความสามารถที่บุคคลจะประเมินค่าของวิธีการและสิ่งต่าง ๆ อย่างมีจริยธรรม

ขั้นตอนที่ 3 การเลือกและการตัดสินใจ

หลังจากที่ได้ประเมินค่าข้อมูลต่าง ๆ ไว้หลาย ๆ ทางแล้วนั้น นับว่าเป็นขั้นตอนที่สำคัญมากในกระบวนการเผชิญสถานการณ์และแก้ปัญหา เพราะถ้าเลือกและตัดสินใจผิดพลาด หรือมีความลังเลไม่กล้าตัดสินใจ บุคคลนั้นย่อมไม่สามารถแก้ปัญหาได้ และอาจจะหลีกเลี่ยงไปจากสถานการณ์นั้น ๆ กล่าวคือ ไม่สามารถจะดับความทุกข์ได้ แม้ว่าจะรู้วิถีทางแห่งการดับทุกข์

การฝึกฝนและเรียนรู้ประสบการณ์ขั้นตอนนี้ เป็นขั้นตอนของการผจญ และการผสมผสาน ผลของการประเมิน เพื่อนำไปสู่การปฏิบัติ ครูต้องจัดกิจกรรมให้นักเรียนได้ฝึกการเลือกและตัดสินใจตามหลักการต่อไปนี้

1. ขั้นตอนของการเลือกและตัดสินใจ

- 1.1 การรวบรวมข้อมูลที่ดี ทำให้สามารถกำหนดและอธิบายประเด็นสำคัญของสถานการณ์ หรือปัญหาได้
- 1.2 การประเมินค่าตามเกณฑ์ที่ถูกต้อง ดึงามเหมาะสม ทำให้สามารถคิดและคาดถึงผลดีผลเสียในการเลือกและตัดสินใจ
- 1.3 การวิเคราะห์เปรียบเทียบประเด็นที่ประเมินค่าแล้ว ทำให้สามารถกำหนดทางเลือก(alternative) และทางออก(assumption)ของสถานการณ์และปัญหานั้นได้
- 1.4 เมื่อมีทางเลือกหลายทาง บุคคลต้องอาศัยประสบการณ์ หลักการและการทำนายผลช่วยกำหนดเกณฑ์เพื่อเลือกทางเลือกที่ดีที่สุด
- 1.5 ถ้าไม่มีทางเลือกหรือมีทางเลือกทางเดียวที่ตัดสินใจไม่ได้ จะต้องหาทางออกใหม่ (new assumption) ที่นำไปใช้ได้
- 1.6 ตัดสินใจเลือกทางเลือกที่ดีที่สุด
- 1.7 วางแนวทางปฏิบัติให้ได้ผล

2. ลักษณะของทางเลือก

เมื่อบุคคลได้ประเมินค่าของข้อมูลความรู้เกี่ยวกับสถานการณ์และปัญหาแล้ว เขาจะพบสถานการณ์ดังนี้

2.1 พบทางเลือกหลายทาง และเป็นทางเลือกที่ดีทุกทาง เพราะเป็นทางเลือกที่ไม่ผิดกฎหมาย ศีลธรรม ค่านิยม วัฒนธรรม และประเพณี เกิดประโยชน์ทั้งแก่ตนเองและส่วนรวมและสามารถนำไปปฏิบัติได้ผลดี

2.2 พบทางเลือกหลายทาง และเป็นทางเลือกที่ร้ายทุกทาง ที่ว่าร้ายนั้นคือขัดกับหลักของกฎหมาย ศีลธรรม ค่านิยม วัฒนธรรม และประเพณี เกิดผลเสียแก่ตนเองหรือผู้อื่น ถ้านำไปปฏิบัติจะเกิดผลร้าย

2.3 พบทางเลือกหลายทางและเป็นทางเลือกที่ด้อย ร้ายบ้าง ปะปนกัน ซึ่งต้องเปรียบเทียบและตัดสินใจโดยรู้จักความเสียสละ คำนึงถึงประโยชน์ของส่วนรวมมากกว่าประโยชน์ส่วนตัว

2.4 มีทางเลือกทางเดียว (ไม่มีทางเลือก ทางตัน) ไม่ว่าทางเลือกนั้นจะดีหรือร้ายก็ต้องเลือกและตัดสินใจ สำหรับข้อนี้ได้มีผู้ถกเถียงว่าไม่น่าจะมี เพราะเมื่อคนเรามีปัญหาจะต้องสามารถแก้ปัญหาได้ เมื่อพบทางตันก็หาทางออกใหม่

3. ลักษณะของการตัดสินใจ

วิธีการตัดสินใจของแต่ละบุคคลมีความแตกต่างกันมาก ดังจะเสนอเพียงสังเขปดังต่อไปนี้

3.1 ตัดสินใจได้ทันที เพราะได้สั่งสมความรู้ ประสบการณ์ และประเมินค่ามาแล้ว ได้ทดลอง ทดสอบอยู่เสมอว่า ถ้าตัดสินใจเช่นนั้นจะเกิดผลเช่นใด เช่น เมื่อมีผู้มาถามว่า เขาจะให้ทุนไปศึกษาต่อปริญญาเอกต่างประเทศ โดยไม่มีเงินเดือนจะรับหรือไม่ เราอาจตัดสินใจได้ทันทีก่อนว่า "รับ" หรือถ้าเราเกินไปพบสัตว์ชนิดหนึ่งตัวขาว ๆ สีดำ มีดอกจันทร์ตรงหัว กำลังแผ่แม่เบี้ยอยู่ เราตัดสินใจได้ทันทีว่า "ต้องวิ่งหนี" โดยไม่จำเป็นต้องจับงูมาศึกษาข้อมูลก่อน

3.2 หลังจากที่รวบรวมข้อมูลและคิดประเมินค่าในระยะเวลาสั้น ๆ ก็ สามารถตัดสินใจได้เพราะเผชิญสถานการณ์และปัญหาที่ไม่ซับซ้อน เช่น การขับรถไปทางอ้อม แต่เป็นทางด่วน กับการขับรถตรงไปทางลัดแต่รถติด จะไปทางไหนดี มีเพื่อนชวนเข้าค่าย

พักแรมที่ชายทะเลซึ่งเสียค่าใช้จ่ายสูงมาก เราไม่มีเงินเลย จะทำอย่างไร หรือเรากำลังเป็นบัณฑิตว่างงาน มีหน่วยงานรับสมัครบรรจุเป็นลูกจ้างชั่วคราว โดยยังไม่มีตำแหน่งให้ เราก็ตัดสินใจรับทำไปก่อน เป็นต้น

3.3 เกิดความคิดขัดแย้ง และมีความยุ่งยากในการตัดสินใจ จนอาจต้องกลับไปรวบรวมข้อมูลเพิ่มเติมเพื่อประเมินค่าใหม่ ประนีประนอมความขัดแย้งแล้วจึงตัดสินใจ เช่น นักเรียนกลุ่มหนึ่งได้รับมอบงานให้ตัดสินใจสมัครเป็นสมาชิกชมรม ๆ หนึ่งของศูนย์เยาวชน นักเรียนกลุ่มนั้นมีความขัดแย้งกันมาก เพราะคนหนึ่งอยากสมัครชมรมชวเลขตรกรซึ่งต้องทำงานหนัก แต่มีรายได้จากการขายพีชผักด้วย คนหนึ่งอยากให้สมัครชมรมถ้ำยรูป ซึ่งต้องเสียค่าใช้จ่ายสูง แต่ถ้าถ้ำยรูปเป็นก็จะโก้มากและเป็นที่รักของเพื่อนฝูง นักเรียนในกลุ่มอีก 2 คนอยากให้สมัครชมรมว่ายน้ำเพื่อที่จะได้มีร่างกายที่แข็งแรง การถกเถียงรุนแรงขึ้นทุกทีจนตกลงกันไม่ได้ จนต้องเลือกเอาว่าจะต่างคนต่างสมัครชมรมที่ตนชอบ หรือหาข้อมูลเพิ่มเติมเพื่อประนีประนอมความขัดแย้ง และทั้ง 4 คน ก็จะได้ส่งสัญญาณร่วมกันต่อไป

3.4 ไม่สามารถตัดสินใจได้ด้วยตนเอง จำเป็นต้องปรึกษาหารือ และขอความช่วยเหลือจากกลุ่ม หรือผู้ที่มีประสบการณ์สูงกว่า เช่น ในกรณีตัวอย่างของข้อ 3.3 นักเรียนทั้ง 4 คน อาจจะไปปรึกษานักเรียนกลุ่มอื่น หรือขอคำปรึกษาและขอคำแนะนำจากครูเพื่อให้สามารถตัดสินใจได้ดีขึ้น

3.5 เมื่อตัดสินใจแล้วพบอุปสรรคในการปฏิบัติ ต้องตัดสินใจใหม่ เช่น ในกรณีของข้อ 3.3 และ 3.4 ถ้านักเรียนกลุ่มนั้นได้ตัดสินใจสมัครเป็นสมาชิกชมรมชวเลขตรกรแต่เมื่อไปสมัครพบว่าชมรมนี้มีผู้สมัครเต็มจำนวนแล้ว เขาก็ต้องปรึกษากันอีกครั้งหนึ่งเพื่อตัดสินใจใหม่

3.6 ผู้ที่เกิดปัญหา และไม่สามารถจะกับความทุกข์ได้ คือ ผู้ที่ไม่กล้าตัดสินใจ อาจใช้วิธีอยู่เฉย ๆ ให้เวลาช่วยแก้ปัญหาและสถานการณ์จะคลี่คลายไปเอง อาจใช้วิธีขัดท้อหรือฟังพหูผู้ตัดสินใจ หรือผู้ที่อ่อนแอมาก ๆ อาจใช้วิธีหลบปัญหาหรือหนีออกไปจากสถานการณ์นั้น ๆ

4. องค์ประกอบที่ทำให้การตัดสินใจผิดพลาด

บุคคลที่จะตัดสินใจผิดพลาดด้วยสาเหตุดังต่อไปนี้

4.1 ข้อมูล ความรู้ การสรุปประเด็นและการประเมินค่าบกพร่อง และผิดพลาด

4.2 สภาพแวดล้อม บุคคล เหตุการณ์บีบบังคับให้ต้องตัดสินใจด้วยความลำเอียง เพราะความรัก ความโกรธ ความเกลียดกลัว และความหลงผิด

4.3 ขาดสติสัมปชัญญะที่จะกำหนด พิจารณาข่าวสาร และการประเมินผลตกเป็นทาสของความอยากได้ อยากมี อยากเป็น ความโกรธ และความหลง และทั้งยังขาดhiriโอดัปะความละเอียดและเกรงกลัวต่อการทำชั่วมาเป็นนิสัย เขาก็อาจตัดสินใจกระทำในสิ่งที่ผิดพลาดได้เป็นเนืองนิจ

ขั้นตอนที่ 4 การปฏิบัติ

การปฏิบัติและเรียนรู้ประสบการณ์ขั้นนี้ เป็นขั้นตอนของการเผด็จ คือ การลงมือแก้ปัญหา และเผชิญสถานการณ์จนสำเร็จลุล่วงด้วยดี

ในบรรดาขั้นตอนทั้ง 4 ขั้นของกระบวนการเผชิญสถานการณ์นั้น แม้ว่าบุคคลจะสามารถรวบรวมข่าวสารข้อมูลมาประเมินค่า และตัดสินใจได้อย่างดีเพียงใด แต่ถ้าขาดการนำมาปฏิบัติอย่างได้ผลดีแล้วย่อมไม่ประสบความสำเร็จ เปรียบได้กับการมีปรีชิตแต่ขาดการปฏิบัติและปฏิเวธ

การหลงติดงมงายเสียดิจจนเลิกไม่ได้ การฉ้อราษฎร์บังหลวง เพื่อหลีกเลี่ยงความยากจน การพูดจาโศยไม่คิดและการพูดปดเป็นนิสัยของคนทั่วไปนั้น เกิดขึ้นมิใช่จากความไม่รู้ แต่เป็นเพราะว่าบ่อยครั้งเขาประเมินค่าว่าผิด ว่าไม่ดี ตัดสินใจกลับตัวหรือปรับปรุงตนเอง แต่เขาปฏิบัติกันไม่ได้ ซึ่งอาจเป็นเพราะ

1. ไม่รู้จะปฏิบัติอย่างไร ด้วยวิถีใด
2. รู้วิธีปฏิบัติแต่ไม่สามารถปฏิบัติได้
3. ปฏิบัติได้บ้างเป็นบางครั้งเท่านั้นไม่สม่ำเสมอ
4. ปฏิบัติได้บ้างเป็นบางเรื่องเท่านั้นไม่ครบถ้วนสมบูรณ์
5. ละอายหรือไม่อดทนพอที่จะปฏิบัติ ขาดฉันทะ วิริยะ จิตตะ วิมังสา

การปฏิบัติเป็นขั้นตอนที่ละเอียดอ่อนมาก จำเป็นต้องอาศัยพื้นฐานและหลักเกณฑ์ที่ดี เป็นแนวทาง และต้องฝึกฝนอบรม ปรับตัว ปรับจิตใจให้มีความอดทน ประณีต จึงจะอยู่ในสังคมได้อย่างราบรื่น พื้นฐานในการปฏิบัติตนที่บุคคลพึงสังวรอยู่เสมอ นั่น พระพุทธเจ้าทรงวางหลักไว้อย่างแน่นอนที่สุดแล้ว หากใครปฏิบัติตนตามหลักการนี้ จะไม่มีทางวิบัติเลย หลักการปฏิบัตินี้ คือ

1. ปฏิบัติตามหลักการ กฎเกณฑ์ และคิดถึงเหตุ
  2. ปฏิบัติตามสาระ และความมุ่งหมายที่ได้กำหนดไว้ คิดถึงผลตามสาระและความมุ่งหมายนั้น
  3. ปฏิบัติให้เหมาะสมและสอดคล้องกับสภาพฐานะ ความรู้ ความสามารถของตน
  4. ปฏิบัติตนโดยยึดหลักของความพอดี รู้จักประมาณ ไม่เกรงตรง ไม่เคร่งครัด เข้มงวด หรือหละหลวมจนเกินไป
  5. ปฏิบัติตนให้เหมาะสมกับกาลเวลา คือ ตรงเวลา เป็นเวลา ทันเวลา และพอเหมาะกับเวลา
  6. ปฏิบัติตนให้เหมาะสมกับกลุ่มคน ชุมชน และสังคมนั้น ๆ
  7. ปฏิบัติตนให้สอดคล้องกับความแตกต่างระหว่างบุคคล ซึ่งย่อมแตกต่างกันทั้งทางร่างกาย สติปัญญา ฐานะ ความรู้ ความคิด ความสามารถ ความสนใจ หรือคุณธรรม
- ผู้ที่ถือหลักการพื้นฐานในการปฏิบัติตนเช่นนี้ ย่อมมีความสำเร็จ และราบรื่นในการดำรงชีวิต เพราะเขารู้จักหลักของความจริง คือ เหตุ รู้จักสาระมุ่งหมาย คือ ผล รู้จักตนเอง รู้จักประมาณ รู้จักกาล รู้จักชุมชน และรู้จักบุคคล การรู้จักหลักปฏิบัติของคณดี (สัปบุรุษธรรม 7) นี้ จะทำให้การปฏิบัติหรือการปรับตัวไม่เกิดปัญหา หรือเกิดปัญหาน้อย

บุคคลที่จะปฏิบัติตนได้ดียิ่งขึ้น ถ้ายึดเกณฑ์ของการปฏิบัติ

1. ยึดทางสายกลาง (มัชฌิมาปฏิปทา) ไม่ปฏิบัติตนเอนเอียงไปสุดโต่ง ทั้งในทางที่สุขสำราญ และในทางที่บีบคั้นทรมาน
2. ประสานประโยชน์ การปฏิบัติตนในสถานการณ์ที่มีทางเลือกหลายทาง เกี่ยวข้องกับบุคคลหลายฝ่าย มักจะเกิดการขัดแย้งทั้งในด้านความคิดเห็น และผลการปฏิบัติ ดังนั้นการรู้จักถ่วงการและมั่งการ ไม่หลงติดในอัตตาว่าเป็นตัวกูของกู ลดอัตตานิมานะ และกำจัดมิถิชาติวิเลสได้ ก็จะสามารถประนีประนอม ประสานประโยชน์ให้ทุกฝ่ายเกิดความพอใจ และงานประสบความสำเร็จ

2. สถานการณ์จำลอง (Simulations) คือการจำลองสถานการณ์จริงหรือสร้างเสริมสถานการณ์ให้ใกล้เคียงกับความเป็นจริง แล้วให้ผู้เรียนลงไปอยู่ในสถานการณ์นั้น ๆ และมีปฏิริยาโต้ตอบกัน การสร้างสถานการณ์จำลองจะช่วยให้ผู้เรียนมีความกล้าคิด กล้าทำ กล้าแสดงออก ได้เรียนรู้ซึ่งกันและกัน มีความเห็นอกเห็นใจกัน ตลอดจนช่วยส่งเสริมให้ผู้เรียนได้ร่วมมือกัน มีทักษะการคิด วิพากษ์วิจารณ์ และสามารถนำไปสู่การตัดสินใจที่ดี

3. บทบาทสมมติ (Role - Playing) เป็นวิธีการอีกวิธีหนึ่งที่ใช้ในการสอน เพื่อให้ผู้เรียนได้มีความเข้าใจอย่างลึกซึ้งในเรื่องที่เรียน โดยผู้สอนสร้างสถานการณ์สมมติและบทบาทสมมติขึ้นให้ผู้เรียนได้แสดงออกมาตามที่ตนคิดว่าจะเป็น และถือเอาการแสดงออกทั้งทางความรู้และพฤติกรรมของผู้แสดงมาเป็นข้ออภิปรายในการเรียนรู้ (ทีศนา แชนมณี อ้างถึงใน วารี ธีระจิตร, 2534) บทบาทสมมติเป็นกิจกรรมที่เปิดโอกาสให้นักเรียนได้สนุกสนาน และเรียนรู้ความรู้สึกนึกคิด เรียนรู้ที่จะเข้าใจคนอื่น ๆ รู้จักการเอาใจเขามาใส่ใจเรา ผู้เรียนมีส่วนร่วมในการเรียน รู้จักการเผชิญสถานการณ์ต่าง ๆ ตลอดจนได้ฝึกการแก้ปัญหาและรู้จักตัดสินใจได้อย่างเหมาะสม (วารี ธีระจิตร, 2534)

กระบวนการกลุ่มสัมพันธ์

ความหมายของกลุ่มสัมพันธ์และกระบวนการกลุ่มสัมพันธ์

ทีศนา แชนมณีและคณะ (2522) ได้กล่าวถึงคำว่า "กลุ่มสัมพันธ์" (Group Dynamics) และ "กระบวนการกลุ่มสัมพันธ์" (Group Process) ว่า ในวงการศึกษานักเรียนของไทยใช้ชื่อต่าง ๆ กัน เช่น "พลังหนุ่ม" "พลวัตของกลุ่ม" "กลศาสตร์ของกลุ่ม" "กระบวนการกลุ่ม" "กลุ่มสัมพันธ์" และ "กระบวนการกลุ่มสัมพันธ์" เป็นต้น และได้สรุปความหมายของ "กลุ่มสัมพันธ์" ไว้ว่า เป็นวิชาการแขนงหนึ่ง ซึ่งพยายามศึกษาเรื่องราวเกี่ยวกับกลุ่มคนเพื่อให้ได้ความรู้ที่จะนำไปใช้ในการปรับปรุง หรือเปลี่ยนแปลงทัศนคติและพฤติกรรมของคน อันจะเป็นประโยชน์ในด้านการเสริมสร้างความสัมพันธ์และการปรับปรุงการทำงานของกลุ่มคนให้มีประสิทธิภาพยิ่งขึ้น

หลุยส์ จาปาเตส (2522) ได้ให้คำจำกัดความของวิชาากลุ่มสัมพันธ์ (Group Dynamics) ว่าหมายถึงวิชาที่ศึกษาเกี่ยวกับการมีปฏิริยาโต้ตอบแก่กันในกลุ่มอิทธิพลต่าง ๆ ที่มีในกลุ่ม ลักษณะของสมาชิกกลุ่ม ผู้นำ ผู้ตาม ตลอดจนการแก้ปัญหาของกลุ่ม ว่ากลุ่มมีเทคนิคหรือวิธีการในการแก้ปัญหาอย่างไร และวิธีไหนจึงจะได้ผลมากที่สุด

สำหรับ เมืองทอง แชนมณี (2522) ได้จำแนกความหมายของกลุ่มสัมพันธ์หรือกลศาสตร์กลุ่มไว้ ดังต่อไปนี้

1. วิชาแขนงหนึ่งของสังคมศาสตร์ ซึ่งใช้วิธีการต่าง ๆ เพื่อศึกษาถึงเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในกลุ่ม แล้วนำไปตั้งเป็นทฤษฎีและหลักการเกี่ยวกับพฤติกรรมในกลุ่มโดยนำเอาความรู้ต่าง ๆ มาใช้ในการศึกษาและในทางกลับกันก็นำเอาความรู้ที่ได้ไปใช้ในวิชาเหล่านั้น ได้แก่จิตวิทยาสังคม จิตวิทยาคลินิก จิตเวช สังคมวิทยา มนุษยวิทยาและครุศาสตร์
2. วิชาที่ศึกษาถึงธรรมชาติของกลุ่ม กฎเกณฑ์การพัฒนาของกลุ่มและความสัมพันธ์ระหว่างสมาชิกในกลุ่ม กลุ่มกับกลุ่ม และกลุ่มกับสังคม
3. วิชาพื้นฐานเกี่ยวกับพฤติกรรมของกลุ่ม ที่ประมวลได้จากการวิจัยในอดีตอันอาจกล่าวได้ว่าเป็นพฤติกรรมศาสตร์
4. วิชาการประยุกต์ใช้ความรู้ทางทฤษฎีในแง่ปฏิบัติ โดยใช้ความรู้พื้นฐานเกี่ยวกับพฤติกรรมของกลุ่ม
5. เทคนิคที่ใช้ในกลุ่ม เช่น การแสดงตามบทบาท การประชุมกลุ่มย่อย การสังเกตและการให้ข้อติชมที่เกี่ยวกับพฤติกรรมของสมาชิกกลุ่ม และการตัดสินใจของกลุ่ม
6. แนวความคิดทางการเมืองว่าด้วยการจัดโครงสร้าง และการดำเนินงานของกลุ่ม ความสำคัญของผู้นำแบบประชาธิปไตย การมีส่วนร่วมในการตัดสินใจประโยชน์ที่ตนและสังคมจะได้รับจากการร่วมมือด้วยความสามัคคีของกลุ่ม ซึ่งสรุปว่าเน้นความสามัคคีเป็นหลักสำคัญ
7. พลังที่เกิดขึ้นและมีผลต่อการทำงานของกลุ่ม

บีช (Beach, 1965) กล่าวถึงกลุ่มสัมพันธ์ไว้ว่า กลุ่มสัมพันธ์เป็นวิธีการศึกษาอย่างมีระบบระเบียบ เป็นแบบเป็นแผน เป็นวิธีการเชิงวิทยาศาสตร์ โดยการประมวลความรู้เกี่ยวกับกระบวนการกลุ่มในองค์การเพื่อความเข้าใจเรื่องพลังของกลุ่ม และพฤติกรรมของกลุ่ม

กู๊ด (Good, 1973) ได้ให้ความหมายของกระบวนการกลุ่มสัมพันธ์ว่า หมายถึง รูปแบบของการปฏิสัมพันธ์กันในกลุ่ม หรือวิธีดำเนินงานกลุ่มเพื่อให้บรรลุเป้าหมายที่กำหนด

ชอว์ (Shaw, 1981) กล่าวว่า กระบวนการกลุ่มสัมพันธ์เป็นกลุ่มที่สมาชิกมีการเคลื่อนไหวหรือไม่หยุดนิ่ง โดยตั้งอยู่บนพื้นฐานของการอาศัยซึ่งกันและกันของสมาชิกภายในกลุ่ม ซึ่งสมาชิกแต่ละคนมีการเปลี่ยนแปลงเพื่อปรับตัวเข้าหากัน และการพึ่งพาอาศัยกันนี้ นับว่าเป็นสิ่งที่สำคัญที่สุด

ทิสนา แชมมณี และคณะ (2528) กล่าวถึงกระบวนการกลุ่มสัมพันธ์ว่า กระบวนการกลุ่มสัมพันธ์ คือกระบวนการทำงานของกลุ่มนั่นเอง ซึ่งหมายถึงความพยายามในการทำงานของสมาชิกตามหน้าที่ของแต่ละคนที่มีอยู่ เพื่อให้บรรลุจุดมุ่งหมายที่ต้องการในการดำเนินกิจกรรมของกลุ่ม สมาชิกของกลุ่มจะมีปฏิสัมพันธ์ต่อกัน สมาชิกจะต้องให้เหตุผล สติปัญญา ความคิดสร้างสรรค์ การอภิปราย ความร่วมมือ มีส่วนร่วมในกิจกรรมของกลุ่ม ดังนั้น บุคคลจึงมีความเจริญงอกงาม มีการแก้ปัญหา มีการร่วมมือกันสิ่งเหล่านี้เป็นกระบวนการที่จะช่วยให้กลุ่มบรรลุเป้าหมายที่ต้องการ

จากความหมายของกลุ่มสัมพันธ์และกระบวนการกลุ่มสัมพันธ์ที่มีผู้เสนอไว้ สรุปได้ว่า กลุ่มสัมพันธ์เป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับพฤติกรรมของกลุ่มคน ที่มีผลตกระทบต่อกันและกัน โดยเฉพาะในสถานการณ์ที่ต้องทำงานร่วมกัน การศึกษาเรื่องกลุ่มสัมพันธ์ จึงเป็นการศึกษาความรู้ที่จะช่วยให้คนสามารถที่จะทำงานร่วมกันให้เกิดประสิทธิภาพสูงสุด ส่วนกระบวนการกลุ่มสัมพันธ์ หมายถึง กระบวนการขั้นตอน วิธีการ หรือพฤติกรรมต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในกลุ่มที่จะช่วยให้การดำเนินงานกลุ่มเป็นไปอย่างมีประสิทธิภาพ ซึ่งหากบุคคลมีความรู้ความเข้าใจในเรื่องกลุ่มสัมพันธ์อย่างดีแล้ว ย่อมแสดงพฤติกรรมที่เอื้ออำนวยให้กลุ่มเกิดกระบวนการที่ดีในการดำเนินงานให้บรรลุเป้าหมาย (ทิสนา แชมมณี, 2536)

ทฤษฎีที่เกี่ยวกับกระบวนการกลุ่มสัมพันธ์

ทฤษฎีที่เกี่ยวกับกระบวนการกลุ่มสัมพันธ์นี้ ทิสนา แชมมณี (2522) ได้รวบรวมและเรียบเรียงทฤษฎีเกี่ยวกับกลุ่มสัมพันธ์ไว้หลายประการด้วยกัน คือ

1. ทฤษฎีสันนาม (Field Theory) ของเคิร์ท เลวิน (Kurt Lewin) ทฤษฎีนี้มีแนวคิดที่สำคัญ สรุปได้ว่า

- 1.1 พฤติกรรมจะเป็นผลมาจากพลังความสัมพันธ์ของสมาชิกในกลุ่ม
- 1.2 โครงสร้างของกลุ่ม จะเกิดจากการรวมกลุ่มของบุคคลที่มีลักษณะแตกต่างกัน
- 1.3 การรวมกลุ่มแต่ละครั้งจะต้องมีปฏิสัมพันธ์ระหว่างสมาชิกในกลุ่มโดยเป็นปฏิสัมพันธ์ในรูปการกระทำ (Action) ความรู้สึก (Feeling) และความคิด (Thinking)
- 1.4 ปฏิสัมพันธ์ก่อให้เกิดโครงสร้างของกลุ่มแต่ละครั้ง ซึ่งมีลักษณะแตกต่างกันออกไปตามลักษณะของสมาชิกในกลุ่ม
- 1.5 สมาชิกในกลุ่มจะมีการปรับตัวเข้าหากันและพยายามช่วยกันทำงาน ซึ่งการที่บุคคลพยายามปรับบุคลิกภาพของคนที่มีความแตกต่างกันนี้ จะก่อให้เกิดความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน และทำให้เกิดพลังหรือการผลักดันของกลุ่มที่ทำให้การทำงานเป็นไปด้วยดี

2. ทฤษฎีปฏิสัมพันธ์ (Interaction Theory) ของเบลล์ (Bales) โฮมมาน (Homans) และไวท์ (Whyte) แนวคิดพื้นฐานของทฤษฎีนี้ สรุปได้ว่า

- 2.1 กลุ่มจะมีปฏิสัมพันธ์โดยการกระทำกิจกรรมอย่างใดอย่างหนึ่ง (Activity)
- 2.2 ปฏิสัมพันธ์ จะเป็นปฏิสัมพันธ์ทุก ๆ ด้านคือ
  - 2.2.1 ปฏิสัมพันธ์ทางร่างกาย (Physical Interaction)
  - 2.2.2 ปฏิสัมพันธ์ทางวาจา (Verbal Interaction)
  - 2.2.3 ปฏิสัมพันธ์ทางจิตใจ (Emotional Interaction)
- 2.3 กิจกรรมต่าง ๆ มีการปฏิสัมพันธ์นี้ จะก่อให้เกิดอารมณ์ความรู้สึก (Sentiment) ขึ้น

3. ทฤษฎีระบบ (System Theory) ทฤษฎีนี้มีแนวคิดสำคัญ สรุปได้ว่า

- 3.1 กลุ่มจะประกอบด้วยโครงสร้างหรือระบบ ซึ่งจะมีการแสดงบทบาทและการกำหนดตำแหน่งหน้าที่ของสมาชิกอื่นถือว่าการลงทุน (Input) เพื่อให้ได้ผลลัพธ์ (Output) อย่างใดอย่างหนึ่ง

3.2 การแสดงบทบาทตำแหน่งหน้าที่ของสมาชิก จะกระทำได้โดยการสื่อสารระหว่างกัน (Communication) และจากการเปิดเผยตัวเองในกลุ่ม (Open System)

4. ทฤษฎีสังคมมิติ (Sociometric Orientation) ของโมเรโน ทฤษฎีนี้มีแนวคิดที่สำคัญ สรุปได้ว่า

4.1 การกระทำและจริยธรรมหรือขอบเขตการกระทำของกลุ่มจะเกิดจากความสัมพันธ์ระหว่างสมาชิกในกลุ่ม ซึ่งจะศึกษาได้โดยให้สมาชิกเลือกสัมพันธ์ทางสังคมระหว่างกัน (Interpersonal Choice)

4.2 เครื่องมือเครื่องใช้ในการศึกษาสัมพันธ์ คือ การแสดงบทบาทจำลอง (Role Playing) หรือการใช้เครื่องมือวัดการเลือกทางสังคม (Sociometric Test)

5. ทฤษฎีจิตวิเคราะห์ (Psychoanalytic Orientation) ของ ซิกมันด์ ฟรอยด์ (Sigmund Freud) ทฤษฎีนี้มีแนวคิดที่สำคัญ สรุปได้ว่า

5.1 เมื่อบุคคลอยู่ร่วมกันเป็นกลุ่ม จะต้องอาศัยความจูงใจ (Motivation Process) ซึ่งอาจเป็นรางวัลหรือผลจากการทำงานในกลุ่ม

5.2 ในการรวมกลุ่ม บุคคลจะมีโอกาสแสดงตนอย่างเปิดเผยหรือพยายามป้องกันปิดบังตนเอง โดยวิธีต่าง ๆ (Defense Mechanism) การใช้แนวคิดนี้ ในการวิเคราะห์กลุ่มโดยให้บุคคลแสดงออกตามความเป็นจริงโดยใช้วิธีการบำบัดทางจิต (Therapy) ก็จะช่วยให้สมาชิกเกิดความเข้าใจตนเองและผู้อื่นได้ดียิ่งขึ้น

6. ทฤษฎีจิตวิทยาทั่วไป (General Psychology) ทฤษฎีนี้มีแนวคิดว่าการใช้หลักจิตวิทยาต่าง ๆ เกี่ยวกับการรับรู้ การเรียนรู้ ความคิด ความเข้าใจ การให้แรงจูงใจ ฯลฯ จะช่วยให้เข้าใจพฤติกรรมของบุคคลในแง่การรวบรวมข้อมูล

จากการที่ได้ศึกษาทฤษฎีเกี่ยวกับกระบวนการกลุ่มสัมพันธ์มาโดยตลอดแล้วนั้นสรุปได้ว่า พฤติกรรมของสมาชิกในกลุ่มที่มีปฏิสัมพันธ์ต่อกัน ย่อมก่อให้เกิดผลในการเปลี่ยนแปลงของทั้งตัวบุคคลและกลุ่ม โดยอาศัยกิจกรรมต่าง ๆ เป็นตัวกำหนด ซึ่งจะก่อให้เกิดผลงานที่ทำให้สมาชิกแต่ละคนมองเห็นคุณค่าของผลงานที่ได้ทำร่วมกันมา ซึ่งผลงานนี้จะก่อให้เกิดสมาชิกแต่ละคนในกลุ่มมีความรู้สึกที่ดีต่อกันด้วย

องค์ประกอบของกระบวนการกลุ่ม

ทีศนา แชนมณี (2536) กล่าวว่า กระบวนการกลุ่มสัมพันธ์ที่จะเกิดขึ้นได้ต้องอาศัยองค์ประกอบที่มีความสำคัญต่อความสำเร็จของการทำงานกลุ่มดังนี้

1. ผู้นำ เป็นองค์ประกอบที่สำคัญที่จะส่งผลต่อกิจกรรมที่ทำร่วมกันของกลุ่ม ผู้นำคือผู้ที่ทำหน้าที่เป็นผู้นำกลุ่มให้สามารถทำงานให้บรรลุเป้าหมาย หรือความต้องการของกลุ่มได้ การทำงานร่วมกันจะดำเนินไปได้ผลมากน้อยเพียงใด ส่วนหนึ่งจะขึ้นอยู่กับความสามารถของผู้นำ หากกลุ่มใดมีผู้นำที่ดี กลุ่มนั้นย่อมมีโอกาสที่จะประสบความสำเร็จมาก ทั้งนี้เพราะผู้นำที่ดีย่อมสามารถช่วยให้กลุ่มเกิดกระบวนการที่ดี โดยแสดงบทบาทหน้าที่ที่จำเป็นต่อกลุ่มได้อย่างเหมาะสม ซึ่ง วัชรวิ ทรัพย์มี (2519) ได้กล่าวถึงบทบาทและความสามารถของผู้นำในการที่จะทำให้ผลงานของกลุ่มมีประสิทธิภาพ ดังนี้คือ

1.1 ช่วยให้งานดำเนินไปด้วยดีบรรลุเป้าหมาย
 1.2 สามารถดึงความรู้และประสบการณ์จากสมาชิกแต่ละคนมาใช้ให้เป็นประโยชน์ต่องานของกลุ่ม ให้สมาชิกแต่ละคนได้ทำงานที่ตนมีความถนัดและมีความสามารถ และช่วยให้ทุกคนได้มีโอกาสแสดงความคิดเห็น

1.3 ช่วยสรุปการตัดสินใจหรือความคิดเห็นของกลุ่ม

1.4 ช่วยกระตุ้นให้งานรุดหน้าโดยไม่เสียเวลามากนัก

1.5 ประเมินผลงานของกลุ่มโดยสม่ำเสมอ

2. สมาชิกกลุ่ม ในการทำงานเป็นกลุ่ม หากกลุ่มมีผู้นำที่ดีถึงแม้จะดีเพียงใดก็ตาม แต่ถ้าสมาชิกกลุ่มขาดความเข้าใจในบทบาทหน้าที่ของตน และไม่ปฏิบัติตามบทบาทหน้าที่ของสมาชิกที่ดี กลุ่มนั้นจะทำงานให้บรรลุผลสำเร็จได้ยาก หากสมาชิกกลุ่มทุกคนตระหนักใน ความสำคัญมีความรู้ ความเข้าใจในบทบาทหน้าที่ของตน และปฏิบัติในฐานะสมาชิกที่ดี ของกลุ่มการดำเนินงานของกลุ่มก็จะประสบผลสำเร็จ

วัลลภ ชัยพิพัฒน์ (2523) ได้กล่าวถึงบทบาทของสมาชิกกลุ่มว่า เป็นองค์ประกอบที่สำคัญในการทำงานกลุ่ม โดยเฉพาะบทบาทที่เกี่ยวข้องกับกลุ่มและงานของกลุ่ม ได้แก่ บทบาทที่มุ่งให้งานของกลุ่มสำเร็จ (Group task roles) และบทบาทที่มุ่งเสริมสร้างกลุ่ม และให้กลุ่มสามารถดำเนินการต่อไปได้ (Group building and maintenance roles)

ซึ่งสอดคล้องกับบทบาทของสมาชิกในกลุ่มที่ ทิศนา แหมมณี (2536) ได้กล่าวไว้ว่าสมาชิกกลุ่มจำเป็นต้องช่วยเหลือกลุ่มใน 2 บทบาทใหญ่คือ

1. บทบาทเกี่ยวกับการทำงาน หรือบทบาทที่มุ่งให้งานของกลุ่มสำเร็จ สมาชิกกลุ่มจะช่วยเหลือกลุ่มโดยการทำหน้าที่ต่าง ๆ ดังนี้

1.1 เสนอความคิดหรือวิธีการใหม่ ๆ ในการพิจารณาปัญหาหรือจุดมุ่งหมายของกลุ่มเพื่อให้กลุ่มบรรลุผลตามที่ต้องการ

1.2 ถามคำถามเพื่อให้เกิดความกระจ่างหรือเพื่อให้ได้ข้อมูล ข้อเท็จจริงต่าง ๆ มาใช้ในการแก้ปัญหาของกลุ่ม

1.3 ให้ข้อมูล ข้อเท็จจริง หรือข้อสรุปต่าง ๆ ซึ่งเป็นประโยชน์ในการพิจารณาปัญหา

1.4 ชี้แจง ให้รายละเอียดต่าง ๆ โดยการให้ตัวอย่าง หรือให้ความหมาย พยายามวาดภาพพจน์ หรือทำความเข้าใจกับความคิดหรือข้อเสนอแนะต่าง ๆ และช่วยให้สมาชิกเกิดความกระจ่างในข้อมูลหรือความคิดเห็นเหล่านั้น

1.5 สรุปให้ทราบว่ากลุ่มทำงานไปถึงไหน โดยสรุปสิ่งที่ได้ทำไปแล้ว

1.6 กำหนดมาตรฐานซึ่งกลุ่มพยายามจะก้าวไปถึง พยายามใช้มาตรฐานในการประเมินผลความก้าวหน้าของกลุ่ม

1.7 ช่วยให้กลุ่มบรรลุจุดมุ่งหมายที่ต้องการได้ง่ายเข้า โดยการกระทำสิ่งต่าง ๆ เพื่อกลุ่ม

2. บทบาทเกี่ยวกับการรวมกลุ่ม หรือบทบาทที่มุ่งเสริมสร้างกลุ่ม และให้กลุ่มสามารถดำเนินการต่อไปได้ สมาชิกควรจะช่วยเหลือกลุ่มโดยการทำหน้าที่ต่าง ๆ ดังนี้

2.1 สนับสนุน กระตุ้น ให้สมาชิกทุกคนมีส่วนร่วมในการให้ข้อเสนอแนะและรับฟังความคิดเห็นต่าง ๆ

2.2 ควบคุมการสนทนาให้เป็นไปได้ด้วยดี ไม่ให้ออกนอกทาง พยายามควบคุมกลุ่มให้ดำเนินงานไปสู่เป้าหมาย

2.3 ประนีประนอม โกล่เกลี่ย และหาทางแก้ปัญหา เมื่อสมาชิกเกิดความเห็นขัดแย้งกัน

2.4 คอขงสังเกดกระบวนกรกรลุ่ม และบอกให้กลุ่มทราบเพื่อประเมิน ประสิทธิภาพของการทำงานร่วมกัน

2.5 ช่วยให้กลุ่มเกิดบรรยากาศที่ดีด้วยวิธีการต่าง ๆ เช่น สร้างอารมณ์ขัน ในเวลาที่ทุกคนกำลังตึงเครียด และมีอารมณ์ขัดแย้งกัน เป็นผู้ช่วยรักษาบรรยากาศในการ ทำงานของกลุ่ม

บทบาทดังกล่าวเป็นสิ่งจำเป็นซึ่งต่อการทำงานกลุ่ม กลุ่มใดมีสมาชิกกลุ่มปฏิบัติ ตามบทบาททั้งสองอย่างนี้การทำงานก็จะบรรลุเป้าหมาย

3. กระบวนการทำงาน กลุ่มใดก็ตามหากมีผู้นำที่ดี มีสมาชิกกลุ่มที่เข้าใจ และ ช่วยเหลือกลุ่มตามบทบาทหน้าที่ของตนอย่างเต็มใจแล้ว กลุ่มนั้นก็จะมีแนวโน้มที่จะดำเนินงาน ไปได้ดี อย่างไรก็ตามถึงแม้คนจะดีสักเพียงใด แต่กระบวนการดำเนินงานไม่เหมาะสม กลุ่มก็อาจประสบกับปัญหามากมาย ดังนั้นผลงานของกลุ่มจะออกมาดีมาน้อยเพียงใดก็ขึ้น กับวิธีการ ขั้นตอนที่กลุ่มใช้ในการทำงานด้วย หากกลุ่มใช้วิธีการขั้นตอนที่เหมาะสมกับลักษณะ งาน และลักษณะกลุ่มแล้ว ผลงานก็มักจะมีคุณภาพตามไปด้วยกระบวนการทำงาน วิธีการ ทำงานที่มีส่วนช่วยให้การทำงานบรรลุผลอย่างมีคุณภาพนั้น มีลำดับที่สำคัญ ๆ ดังนี้

3.1 ทำความเข้าใจในเป้าหมาย จุดมุ่งหมายของงาน

3.2 วางแผนงานซึ่งหมายถึง

- หาวิธีการและกำหนดขั้นตอนในการทำงาน
- วางแผนปฏิบัติในรายละเอียด
- แบ่งงานและมอบหมายงาน

3.3 ปฏิบัติตามแผนงานและติดตามงาน

3.4 ประเมินผลและปรับปรุงงาน

กรมวิชาการ (2532) ได้กำหนดขั้นตอนกระบวนการทำงานกลุ่มที่เอื้อต่อการเรียนรู้ และพัฒนาการทุกด้านของผู้เรียนนั้น ไว้ดังต่อไปนี้

1. กำหนดเป้าหมายของงานร่วมกัน
2. กำหนดงานและลำดับขั้นตอนร่วมกัน
3. แบ่งงานตามความสามารถของคนเพื่อผลสำเร็จของงาน
4. ลงมือปฏิบัติงานตามหน้าที่อย่างรับผิดชอบ

5. รับฟังคำชี้แจงและการวิจารณ์จากผู้อื่นเพื่อปรับปรุงงาน

6. ชื่นชมในผลงานร่วมกัน

เมื่อพิจารณาความหมาย ลักษณะ กระบวนการและขั้นตอนการทำงานกลุ่มในหลาย ๆ แนวคิดแล้ว พอจะสรุปได้ว่า สิ่งที่สำคัญและขาดไม่ได้ในกระบวนการทำงานกลุ่ม ได้แก่

1. การตั้งจุดมุ่งหมายร่วมกัน ตลอดจนรับรู้และเข้าใจจุดมุ่งหมายนั้น
2. การวางแผนร่วมกัน ซึ่งประกอบด้วยการอภิปรายและการตัดสินใจร่วมกัน
3. การลงมือปฏิบัติงานหรือดำเนินการร่วมกันตามแผนที่ตกลงกันไว้
4. การตรวจสอบประเมินผลและปรับปรุงงาน

กล่าวโดยสรุป กระบวนการกลุ่มสัมพันธ์ที่ดีจะเกิดขึ้นได้ก็ต่อเมื่อผู้นำกลุ่มสามารถดำเนินงานบทบาทหน้าที่ที่จำเป็นต่อกลุ่มได้อย่างเหมาะสม สมาชิกกลุ่มมีความเข้าใจและปฏิบัติตามตามบทบาทหน้าที่ได้อย่างมีประสิทธิภาพ และกลุ่มมีวิธีการทำงานที่ดี หากองค์ประกอบทั้ง 3 มีความเหมาะสมก็จะช่วยให้เกิดกระบวนการที่ดี และส่งผลถึงผลผลิตของกลุ่ม ทำให้กลุ่มประสบความสำเร็จ

หลักการสอนตามกระบวนการกลุ่มสัมพันธ์

ทิสนา แชนมณี (2536) กล่าวว่าหลักการสอนหรือทฤษฎีกระบวนการกลุ่มสัมพันธ์ในการเรียนการสอน คือ การจัดการเรียนการสอนที่เน้นหรือให้ความสนใจเป็นพิเศษในเรื่องของพฤติกรรมมนุษย์ที่มีผลกระทบต่อกันและกัน โดยยึดหลักการเรียนรู้ดังนี้คือ

1. การเรียนรู้เป็นกระบวนการที่ควรเป็นไปอย่างมีชีวิตชีวา ดังนั้นผู้เรียนจึงควรมีบทบาทรับผิดชอบต่อการเรียนรู้ของตน และมีส่วนร่วมในกิจกรรมการเรียนของตน
2. การเรียนรู้เกิดขึ้นได้จากแหล่งต่าง ๆ กัน มิใช่จากแหล่งใดแหล่งหนึ่งเพียงแหล่งเดียว ประสบการณ์ ความรู้สึกนึกคิดของแต่ละบุคคล ถือเป็นแหล่งของการเรียนรู้ที่สำคัญ

3. การเรียนรู้ที่ดี จะต้องเป็นการเรียนรู้ที่เกิดจากความเข้าใจ จึงจะช่วยให้ผู้เรียนจดจำ และสามารถนำเอาความรู้ที่ได้รับไปเป็นประโยชน์ได้ การเรียนรู้ที่ผู้เรียนเป็นผู้ค้นพบด้วยตนเองนั้น มีส่วนช่วยให้ผู้เรียนเกิดความเข้าใจอย่างลึกซึ้งและจดจำได้ดี

4. การเรียนรู้กระบวนการเรียนรู้ที่มีความสำคัญ หากผู้เรียนเข้าใจและมีทักษะในเรื่องนั้นแล้ว จะสามารถนำไปเป็นเครื่องมือในการแสวงหาความรู้ และคำตอบต่าง ๆ ที่ตนเองต้องการ ผลงานต่าง ๆ จะมีประสิทธิภาพมากขึ้นเพียงใดขึ้นอยู่กับกระบวนการเป็นสำคัญ ดังนั้นการเรียนรู้ที่ดีจึงต้องเน้นกระบวนการด้วย

5. การเรียนรู้ที่มีความหมายแก่ผู้เรียน คือ การเรียนรู้ที่สามารถนำไปใช้ได้ การช่วยให้ผู้เรียนได้ใช้ความรู้ จะทำให้ผู้เรียนเกิดความเข้าใจในสิ่งนั้นมากขึ้น และเกิดการเรียนรู้เพิ่มขึ้น

ดังนั้นหลักการสอนตามกระบวนการกลุ่มสัมพันธ์ จึงมีลักษณะดังนี้

1. ยึดผู้เรียนเป็นศูนย์กลาง โดยให้ผู้เรียนมีโอกาสเข้าร่วมในกิจกรรมการเรียนรู้ อย่างทั่วถึงและมากที่สุดเท่าที่จะทำได้ (Active Participation) การที่ผู้เรียนมีบทบาทเป็นผู้กระทำ รับผิดชอบต่อการเรียนรู้ของตน จะช่วยให้ผู้เรียนเกิดความพร้อม และความกระตือรือร้นที่จะเรียน และเรียนอย่างมีชีวิตชีวา

2. ยึดกลุ่มเป็นแหล่งความรู้ที่สำคัญ โดยให้ผู้เรียนมีโอกาสได้มีปฏิสัมพันธ์กันในกลุ่ม ได้พูดคุย ปรึกษาหารือ แลกเปลี่ยนความคิดเห็นและประสบการณ์ซึ่งกันและกัน (Group Interaction) ทั้งนี้เพราะมนุษย์เป็นสัตว์สังคม จำเป็นต้องอาศัยอยู่ร่วมกับผู้อื่น ซึ่งความคิดความรู้สึกและพฤติกรรมมีผลต่อกันและกันอยู่เสมอ การให้ผู้เรียนได้ฝึกการเรียนรู้ในลักษณะกลุ่มนี้ จะช่วยให้ผู้เรียนเกิดการเรียนรู้เกี่ยวกับพฤติกรรมของตนเอง และผู้อื่น และเรียนรู้ที่จะปรับตัวให้สามารถอยู่และทำงานร่วมกับผู้อื่นได้ดี รวมทั้งช่วยให้ผู้เรียนได้เรียนรู้ข้อมูล และทักษะที่กว้างและหลากหลาย

3. ยึดการค้นพบด้วยตนเอง เป็นกระบวนการสำคัญในการเรียนรู้ โดยครูพยายามจัดประสบการณ์เรียนรู้ที่ส่งเสริมให้ผู้เรียนได้ค้นหา และค้นพบคำตอบด้วยตนเอง (Experiential Learning) ทั้งนี้เพราะการค้นพบความจริงใด ๆ จากประสบการณ์ด้วยตนเองนั้น ผู้เรียนมักจะจดจำได้ดี และมีความหมายโดยตรงต่อผู้เรียน และมีผลก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมได้มากกว่า การเรียนรู้ที่ได้รับจากการบอกเล่าจากผู้อื่น

4. เน้นกระบวนการ (Process Oriented) ควบคู่ไปกับผลงาน โดยการส่งเสริมให้ผู้เรียนได้คิดวิเคราะห์ถึงกระบวนการกลุ่มและกระบวนการต่าง ๆ ที่ทำให้เกิดผลงาน มิใช่มุ่งจะพิจารณาถึงผลงานแต่เพียงอย่างเดียว ทั้งนี้เพราะประสิทธิภาพของผลงานขึ้นอยู่กับประสิทธิภาพของกระบวนการด้วย ดังนั้นการเรียนรู้กระบวนการ จึงเป็นสิ่งจำเป็นที่จะช่วยให้ผลงานดีขึ้น

5. เน้นการนำความรู้ไปใช้ในชีวิตประจำวัน (Application of Knowledge) โดยให้ผู้เรียนมีโอกาสคิดหาแนวทางที่จะนำความรู้ความเข้าใจไปใช้ในชีวิตประจำวัน ครูจึงควรพยายามส่งเสริมให้เกิดการปฏิบัติจริง เพื่อช่วยให้ผู้เรียนเกิดความเข้าใจในสิ่งที่เรียนลึกซึ้งขึ้นและเกิดการเรียนรู้เพิ่มขึ้น

ตามหลักการสอนดังกล่าว กิจกรรมการเรียนการสอนที่ใช้หลักการสอนตามกระบวนการกลุ่มสัมพันธ์จึงมักมีลักษณะที่สำคัญ ๆ ดังต่อไปนี้

1. มีกิจกรรมให้ผู้เรียนกระทำ เพื่อให้เกิดประสบการณ์การเรียนรู้กิจกรรมจะมีลักษณะที่เลือกอำนวยความสะดวกให้ผู้เรียนมีบทบาทในการเรียนรู้อย่างทั่วถึงและมากที่สุดเท่าที่จะทำได้
2. กิจกรรมมักจะมีลักษณะเป็นกิจกรรมกลุ่มย่อย ทั้งนี้เพื่อช่วยให้ผู้เรียนได้มีโอกาสร่วมกิจกรรมอย่างทั่วถึงและสามารถแลกเปลี่ยนข้อมูล ความคิดเห็นและประสบการณ์ซึ่งกันและกันได้
3. กิจกรรมมักจะมีลักษณะที่ผู้เรียนจะต้องค้นหาคำตอบด้วยตัวเอง ครูผู้สอนจะทำหน้าที่เป็นผู้อำนวยความสะดวกในการเรียนรู้มากกว่าทำหน้าที่เป็นผู้ถ่ายทอดความรู้ หรือข้อมูล
4. กิจกรรมจะประกอบไปด้วยขั้นตอนของการวิเคราะห์ และอภิปรายเกี่ยวกับกระบวนการต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้อง เช่น กระบวนการทำงาน กระบวนการสื่อสาร กระบวนการแก้ปัญหา กระบวนการตัดสินใจ เป็นต้น ทั้งนี้เพราะกระบวนการต่าง ๆ เหล่านี้มีผลต่อการทำงานและผลงาน
5. กิจกรรมจะประกอบไปด้วยการอภิปรายหาวิธีการ และแนวทางในการนำการเรียนรู้ที่ได้ไปใช้จริงในชีวิตประจำวัน ซึ่งจะช่วยให้การเรียนรู้ที่มีความหมายและเป็นประโยชน์ต่อผู้เรียน

การจัดการเรียนการสอนโดยใช้กระบวนการกลุ่มสัมพันธ์

การจัดการเรียนการสอนโดยใช้กระบวนการกลุ่มสัมพันธ์ให้มีลักษณะสอดคล้องกับหลักการเรียนรู้และหลักการสอนตามกระบวนการกลุ่มสัมพันธ์ ทิศนา ขัมมณี (2536) ได้เสนอไว้ดังนี้

1. การกำหนดจุดมุ่งหมาย ครูต้องกำหนดจุดมุ่งหมายของบทเรียนให้ชัดเจน โดยกำหนดเป็น 2 ลักษณะ คือ จุดมุ่งหมายทั่วไปและจุดมุ่งหมายเชิงพฤติกรรม
2. การกำหนดเนื้อหาหรือความคิดรวบยอด ครูผู้สอนจำเป็นต้องทำความเข้าใจในเนื้อหาสาระ และความคิดรวบยอดที่จะให้เกิดขึ้นกับผู้เรียนและสอนให้เข้าใจชัดเจน เพื่อให้เป็นหลักในการออกแบบกิจกรรมสำหรับผู้เรียน
3. การกำหนดกิจกรรมหรือประสบการณ์เรียนรู้สำหรับผู้เรียน มีขั้นตอนดังนี้
  - ก. ขั้นนำ คือ การเตรียมความพร้อมในการเรียนให้แก่ผู้เรียนหรือการสร้างบรรยากาศให้เหมาะสมและเอื้อต่อการเรียนรู้ที่จะตามมา
  - ข. ขั้นกิจกรรม คือ การให้ผู้เรียนลงมือทำกิจกรรมที่เตรียมไว้ เพื่อให้ผู้เรียนมีส่วนร่วมและรับผิดชอบในการเรียนของตน และเพื่อให้ผู้เรียนเกิดประสบการณ์ที่จะสามารถนำมาวิเคราะห์อภิปรายให้เกิดการเรียนรู้ที่ชัดเจนขึ้นได้ในภายหลัง
  - ค. ขั้นอภิปราย คือ การให้ผู้เรียนมีโอกาสได้แลกเปลี่ยนประสบการณ์ ความคิด ความรู้สึก และการเรียนรู้ที่เกิดขึ้น
  - ง. ขั้นสรุปและนำไปใช้ เป็นขั้นของการรวบรวมความคิดเห็น และข้อมูลต่าง ๆ จากขั้นกิจกรรมและอภิปรายมาประสานกัน จนได้ข้อสรุปที่ชัดเจน รวมทั้งการกระตุ้นให้ผู้เรียนนำเอาการเรียนรู้ที่ได้รับไปปฏิบัติหรือใช้จริงในชีวิตประจำวัน
4. การประเมินผล การประเมินผลเป็นเรื่องที่สำคัญและจำเป็นในกิจกรรมแทบทุกอย่างในการเรียนการสอนนี้เช่นกัน หลังเสร็จสิ้นการสอนแล้ว ครูจำเป็นต้องประเมินดูว่าผู้เรียนได้บรรลุตามจุดมุ่งหมายที่ตั้งไว้หรือไม่ การวัดผลจะต้องวัดให้ตรงตามจุดมุ่งหมาย

นอกจากนี้ เชาวพา เตชะคุปต์ (2517) ได้กล่าวถึงการจัดการเรียนการสอนโดยใช้กระบวนการกลุ่มสัมพันธ์ไว้ดังนี้

1. จุดมุ่งหมายของการสอนจะต้องมีทั้งจุดมุ่งหมายทั่วไป และจุดมุ่งหมายเชิงพฤติกรรม
2. การจัดประสบการณ์การเรียนรู้ กิจกรรมควรเป็นประสบการณ์ที่ช่วยให้ผู้เรียนสามารถเข้าใจตนเองได้อย่างถ่องแท้ แนวการจัดมีดังนี้
  - 2.1 เป็นกิจกรรมที่ช่วยให้ผู้เรียนได้เรียนรู้ด้วยตนเอง โดยมีส่วนร่วมทั้งทางกาย อารมณ์ และสติปัญญา
  - 2.2 แบ่งผู้เรียนออกเป็นกลุ่มย่อย
  - 2.3 กำหนดขั้นกิจกรรม ดังนี้
    - 2.3.1 กิจกรรมขั้นเริ่มต้น เป็นการเตรียมล่วงหน้าโดยครูเตรียมด้านสถานที่การแบ่งกลุ่ม วิธีทำงาน กติกาหรือกฎเกณฑ์การทำงาน ระยะเวลาในการทำกิจกรรมและเปิดโอกาสให้ซักถามข้อสงสัยก่อนลงมือทำงาน
    - 2.3.2 กิจกรรมขั้นปฏิบัติ ใช้กิจกรรมการเรียนรู้ดังนี้ เกม การอภิปราย การตั้งคำถาม บทบาทสมมติ สถานการณ์จำลอง การศึกษาเฉพาะกรณี
3. การวิเคราะห์ประสบการณ์การเรียนรู้
  - 3.1 การวิเคราะห์กระบวนการเรียนรู้ และความสัมพันธ์ระหว่างสมาชิกในกลุ่ม (Learning Process Analysis) โดยการอภิปรายถึงวิธีการทำงานความรู้สึกขณะที่ทำงานร่วมกัน พฤติกรรมและการมีปฏิสัมพันธ์
    - 3.1.1 ช่วยให้ผู้เรียนเข้าใจตนเอง สามารถประเมินผล การเรียนรู้และนำความรู้ที่ได้ไปเป็นแนวทางในการปรับปรุงบุคลิกภาพและพฤติกรรม
    - 3.1.2 ช่วยให้เข้ากับผู้อื่น โดยผู้เรียนสามารถพัฒนามนุษยสัมพันธ์ และความเป็นผู้นำในกลุ่ม
    - 3.1.3 ช่วยให้เห็นปัญหา และวิธีการทำงานที่เหมาะสมเพื่อเป็นแนวทางในการปรับปรุงการทำงานครั้งต่อไปให้ดีขึ้น

3.2 การวิเคราะห์ด้านเนื้อหา เพื่อเป็นการแลกเปลี่ยนความคิดเห็นและสิ่งที่ได้รับร่วมกัน เพื่อเป็นการขยายประสบการณ์การเรียนรู้ให้ถูกต้องเหมาะสม ซึ่งเป็นสิ่งที่มีความหมายต่อตัวผู้เรียนมาก

4. การสรุปและการนำหลักการไปประยุกต์ใช้กับชีวิตจริง (Application in Real Life) ช่วยให้ผู้เรียนสามารถสรุปแนวความคิดเหล่านั้นเป็นหมวดหมู่ และเป็นกฎเกณฑ์ที่เหมาะสมสำหรับแต่ละบุคคล และนำไปใช้เพื่อแก้ปัญหา หรือสร้างสรรค์สิ่งใหม่ ๆ ต่อไปในอนาคต

5. การประเมินผล จะช่วยให้ทราบว่า การสอนตรงตามจุดมุ่งหมายที่กำหนดไว้ มากน้อยเพียงใด และช่วยให้ทราบถึงพัฒนาการของผู้เรียนในด้านความรู้ความเข้าใจในเนื้อหาและวิธีการเรียนรู้

ดังนั้น ในการจัดการเรียนการสอนโดยใช้กระบวนการกลุ่มสัมพันธ์ตามลำดับขั้นดังกล่าวครูต้องจัดให้สอดคล้องกับหลักการเรียนรู้และหลักการสอนของกระบวนการกลุ่มสัมพันธ์ที่สำคัญ 5 ประการ คือ การยึดผู้เรียนเป็นศูนย์กลาง (Participation) การยึดกลุ่มและปฏิสัมพันธ์กลุ่มเป็นแหล่งความรู้ (Group Interaction) การยึดการค้นพบด้วยตนเอง หรือการเรียนรู้จากประสบการณ์ เป็นวิธีการสำคัญในการเรียนรู้ (Experiential) การเน้นกระบวนการควบคู่ไปกับผลงาน (Process-Oriented) และการเป็นการนำความรู้ไปใช้ในชีวิตประจำวัน (Application) (ทิศนา แชนมณี, 2536) จึงจะทำให้การจัดการเรียนการสอนประสบผลสำเร็จ

วิธีสอนที่ส่งเสริมกระบวนการกลุ่มสัมพันธ์

การจัดกิจกรรมการเรียนการสอนที่มีลักษณะสอดคล้องกับกระบวนการกลุ่มสัมพันธ์ มีหลายวิธี ซึ่งทิศนา แชนมณี (2536) เสนอไว้ดังนี้

1. เกม (Game) เป็นวิธีการหนึ่งที่สามารถนำมาใช้ในการสอนได้ดีโดยครูผู้สอนสร้างสถานการณ์สมมติขึ้น ให้ผู้เรียนลงเล่นด้วยตนเอง ภายใต้อรรถกลองหรือกติกาบางอย่างที่กำหนดไว้ ซึ่งผู้เรียนจะต้องตัดสินใจทำอย่างใดอย่างหนึ่ง อันจะมีผลออกมาในรูปของ

การแพ้ชนะ วิธีการนี้จะช่วยให้ผู้เรียนได้วิเคราะห์ความรู้สึกนึกคิด และพฤติกรรมต่าง ๆ ที่มีอิทธิพลต่อการตัดสินใจ นอกจากนี้ยังช่วยให้ผู้เรียนเกิดความสนุกสนานในการเรียนอีกด้วย

2. บทบาทสมมติ (Role-play) เป็นอีกวิธีการหนึ่งที่เริ่มได้รับความนิยมในการนำมาใช้กับการสอน มีลักษณะเป็นสถานการณ์สมมติเช่นเดียวกับเกม แต่มีการกำหนดบทบาทของผู้เล่นในสถานการณ์ที่สมมติขึ้น แล้วให้ผู้เรียนเข้าสวมบทบาทนั้น และแสดงออกตามธรรมชาติ โดยอาศัยบุคลิกภาพ ประสบการณ์ และความรู้สึกนึกคิดของตนเองเป็นหลัก ดังนั้นวิธีการนี้จึงมีส่วนช่วยให้ผู้เรียนได้มีโอกาสศึกษา วิเคราะห์ถึงความรู้สึก และพฤติกรรมของตนเองอย่างลึกซึ้ง และยิ่งช่วยเสริมสร้างบรรยากาศการเรียนรู้ ให้น่าสนใจ และน่าติดตามอีกด้วย

3. กรณีตัวอย่าง (Case) เป็นวิธีสอนวิธีหนึ่งซึ่งใช้กรณีหรือเรื่องราวต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นจริง ๆ มาดัดแปลง และใช้เป็นตัวอย่างให้ผู้เรียนได้ศึกษา วิเคราะห์และอภิปรายกัน เพื่อสร้างความเข้าใจ และฝึกหาทางแก้ไขปัญหานั้น วิธีการนี้จะช่วยให้ผู้เรียนได้มีโอกาสแลกเปลี่ยนข้อมูลซึ่งกันและกัน รวมทั้งการเอากรณีต่าง ๆ ซึ่งคล้ายคลึงกับชีวิตจริงมาใช้ จะช่วยให้การเรียนรู้มีส่วนใกล้เคียงกับความเป็นจริง ซึ่งมีส่วนทำให้การเรียนรู้มีความหมายสำหรับผู้เรียนมากยิ่งขึ้น

4. สถานการณ์จำลอง (Simulation) คือการจำลองสถานการณ์จริงหรือสร้างสถานการณ์ให้ใกล้เคียงกับความเป็นจริง แล้วให้ผู้เรียนลงไปอยู่ในสถานการณ์นั้น และมีปฏิริยาโต้ตอบกัน วิธีการนี้จะช่วยให้ผู้เรียนได้มีโอกาสทดลองแสดงพฤติกรรมต่าง ๆ ซึ่งในสถานการณ์จริงผู้เรียนอาจจะไม่กล้าแสดง เพราะอาจจะเป็นการเสี่ยงต่อผลที่จะได้รับจนเกินไป

5. ละคร (Acting or Dramatization) คือวิธีการที่ให้ผู้เรียนได้ทดลองแสดงบทบาทตามที่เขียนหรือกำหนดไว้ให้ โดยผู้แสดงจะต้องพยายามแสดงให้เหมาะสมตามบทบาทที่กำหนดไว้ โดยไม่นำเอาบุคลิกภาพและความรู้สึกนึกคิดของตน เข้าไปมีส่วนเกี่ยวข้อง อันจะมีส่วนทำให้เกิดผลเสียต่อการแสดงบทบาทนั้น ๆ วิธีการนี้เป็นวิธีที่ช่วยทำให้ผู้เรียนได้มีประสบการณ์ที่จะเข้าใจความรู้สึก เหตุผล และพฤติกรรมของผู้อื่น ซึ่งความเข้าใจนี้มีส่วนช่วยเสริมสร้างความเห็นอกเห็นใจกัน นอกจากนี้การที่ผู้เรียนได้มีโอกาสแสดงละครร่วมกันจะช่วยฝึกให้ผู้เรียนเกิดความรับผิดชอบในการเรียนรู้ร่วมกัน และได้ฝึกการทำงานร่วมกันด้วย

6. กลุ่มย่อย (Small Group) วิธีการใช้กลุ่มย่อยในการสอนนี้ใช้กันมานานแล้ว อาจจะเป็นเพราะได้สังเกตเห็นแล้วว่าจะประโยชน์ในการเรียน กลุ่มย่อยเปิดโอกาสให้ผู้เรียนทุกคนได้มีส่วนในการแสดงออก และช่วยให้ผู้เรียนได้ข้อมูลเพิ่มเติมมากขึ้น มีหลายวิธีการต่าง ๆ กัน เช่น การระดมสมอง การอภิปรายกลุ่ม เป็นต้น

กลุ่มสัมพันธ์กับประชาธิปไตย

ทิสนา แชมมณี (2536) กล่าวว่า คุณลักษณะประชาธิปไตยที่ควรพัฒนาและฝึกฝนให้เด็กก็คือ การมีคารวธรรม สามัคคีธรรม และปัญญธรรม ในการอยู่และทำงานร่วมกัน ดังนั้นการทำงานร่วมกัน จึงเป็นกระบวนการที่สำคัญที่เอื้อให้เด็กเกิดการพัฒนาคุณลักษณะประชาธิปไตย การฝึกฝนให้เด็กทำงานร่วมกันเป็นที่มา โดยใช้กระบวนการกลุ่มที่ดี จึงเป็นวิถีทางหนึ่งที่จะช่วยพัฒนาเด็กได้ ด้วยเหตุนี้เราจึงควรให้เด็กได้รับความรู้และความเข้าใจ และได้รับการฝึกทักษะในการทำงานร่วมกัน โดยพยายามส่งเสริมให้เด็กพัฒนาพฤติกรรมและทักษะต่อไปนี้

1.1 คารวธรรม มีพฤติกรรมที่แสดงออก ดังนี้

1.1.1 เคารพในสถาบันพระมหากษัตริย์ ได้แก่ การแสดงความเคารพ เกิดทูลสถาบันพระมหากษัตริย์ในทุกโอกาส การร่วมกิจกรรมต่าง ๆ ที่จัดเพื่อแสดงความจงรักภักดีต่อสถาบันพระมหากษัตริย์ ในโอกาสวันสำคัญต่าง ๆ การไปรับเสด็จเมื่อพระมหากษัตริย์หรือพระบรมวงศานุวงศ์เสด็จไปในถิ่นที่อยู่หรือบริเวณใกล้เคียง การปฏิบัติต่อสัญลักษณ์ที่แสดงถึงสถาบันพระมหากษัตริย์ เช่น ธงชาติ พระบรมฉายาลักษณ์ เพลงสรรเสริญพระบารมี ฯลฯ ด้วยความเคารพ เมื่อได้ยินหรือเห็นบุคคลใดแสดงกิริยา วาจา หรือมีการกระทำที่ไม่สมควรต่อสถาบันพระมหากษัตริย์ ต้องกล่าวตักเตือนและห้ามไม่ให้ปฏิบัติเช่นนั้นอีก

1.1.2 เคารพซึ่งกันและกันทางกาย ได้แก่ การแสดงความเคารพซึ่งกันและกัน เช่น การทักทาย การให้เกียรติผู้อื่น การแสดงความเคารพแก่บุคคลที่อาวุโสกว่า การให้การต้อนรับแก่บุคคล และการแสดงความเอื้อเฟื้อซึ่งกันและกัน

1.1.3 เคารพกันทางวาจา ได้แก่ การรู้จักพูดจาให้เหมาะกับกาลเทศะ ใช้คำพูดเหมาะสมตามฐานะของบุคคล พูดจาสุภาพไม่ว่าาร้าวร้าวส่อเสียด ไม่พูดในสิ่งที่จะทำให้ผู้อื่นเกิดความเดือดร้อน ไม่นำความลับของบุคคลอื่นไปเปิดเผยและไม่พูดนินทาโกหกหลอกลวง

1.1.4 เคารพในสิทธิของผู้อื่น ได้แก่ การไม่ล่วงละเมิดสิทธิของผู้อื่น ทั้งทางกายหรือวาจา รู้จักเคารพในสิทธิของคนที่มาก่อนหลัง เคารพในความเป็นเจ้าของสิ่งของ เครื่องใช้ และต้องรู้จักขออนุญาตเมื่อล่วงล้ำเข้าไปในที่อยู่อาศัยของบุคคลอื่น

1.1.5 เคารพในความคิดเห็นของผู้อื่น ได้แก่ การยอมรับฟังความคิดเห็นของบุคคลอื่น เมื่อมีผู้พูดเสนอความคิดเห็น ควรรับฟังด้วยความตั้งใจ และใคร่ครวญด้วยวิจาร์ณญาณ หากเห็นว่าเป็นการเสนอแนวคิดที่ดี มีประโยชน์มากกว่าความคิดเห็นของตนเอง ก็ควรยอมรับและปฏิบัติตาม

1.1.6 เคารพในกฎ ระเบียบของสังคม ได้แก่ การยึดมั่นในกรอบระเบียบของสังคม เช่น วัฒนธรรมประเพณี กฎเกณฑ์ของสังคม และกฎหมายของประเทศ

1.1.7 มีเสรีภาพและใช้เสรีภาพในขอบเขตของกฎหมาย และขนบธรรมเนียมประเพณี

1.2 สำนึกศีลธรรม มีพฤติกรรมที่แสดงออก ดังนี้

1.2.1 การรู้จักประสานประโยชน์โดยถือประโยชน์ของส่วนรวมหรือของชาติเป็นที่ตั้ง ได้แก่ การทำงานร่วมกันอย่างสันติวิธี รู้จักการประนีประนอมโดยคำนึงถึงประโยชน์ที่จะเกิดขึ้นแก่ส่วนรวมเป็นใหญ่ มีการเสียสละประโยชน์ส่วนตน หรือหมู่คณะเพื่อประโยชน์ของส่วนรวมหรือของชาติ

1.2.2 ร่วมมือกันในการทำงานหรือทำกิจกรรมอย่างหนึ่งอย่างใดร่วมกัน โดยมีบุคคลผู้ร่วมมือตั้งแต่ 2 คนขึ้นไป ในการร่วมกันทำงานนี้ จะต้องมีการวางแผนในการทำงานร่วมกัน คิดร่วมกัน และทำร่วมกัน เมื่อถึงขั้นตอนของการทำงานก็ช่วยเหลือกันอย่างตั้งใจจริงจึงไม่หลีกเลี่ยงหรือทำแบบเอาเปรียบผู้อื่น

1.2.3 เห็นแก่ประโยชน์ส่วนรวม

1.2.4 รับผิดชอบต่อหน้าที่ที่ได้รับมอบหมายจากส่วนรวม และหน้าที่ต่อ

สังคม

1.2.5 ความเป็นน้ำหนึ่งใจเดียวกันของคนในกลุ่ม ในหน่วยงาน และใน

สังคม

1.3 ปัญหาธรรม มีพฤติกรรมที่แสดงออก ดังนี้

1.3.1 การไม่ถือตนเป็นใหญ่ คือ การรู้จักรับฟังความคิดเห็นของผู้อื่น การยอมรับฟังและปฏิบัติตามมติของเสียงส่วนมากในที่ประชุม หรือในการทำงานต่าง ๆ และการรู้จักเป็นผู้นำและผู้ตามที่ดี

1.3.2 เน้นการใช้ปัญญา ใช้เหตุผล และความถูกต้องในการตัดสินใจ ปัญหาที่ปวง ไม่ใช้ที่เสียงข้างมากในการตัดสินใจเสมอไป

1.3.3 เมื่อมีปัญหาใดเกิดขึ้น หรือเมื่อมีเรื่องที่จะต้องตัดสินใจ ทุกคนต้องร่วมกันคิดและตัดสินใจโดยใช้เหตุผล

1.3.4 ในกรณีที่มีปัญหาโต้แย้งในหมู่คณะ จะต้องพยายามอภิปรายจนกระทั่งสามารถชักจูงให้ทุกคนเห็นคล้อยตาม เมื่อเกิดกรณีต่างก็มีเหตุผลที่ดีด้วยกัน และไม่อาจชักจูงให้กลุ่มหันไปทางใดทางหนึ่งได้เท่านั้นจึงจะใช้วิธีการออกเสียง

เขาวยา เดชะคุปต์ (2517) กล่าวว่า การเรียนการสอนตามทฤษฎีกระบวนการกลุ่มสัมพันธ์ช่วยให้ผู้เรียนเกิดความรู้ ความเข้าใจ ได้รับการฝึกทักษะ ปลูกฝังทัศนคติและค่านิยม ตลอดจนส่งเสริมมนุษยสัมพันธ์ระหว่างผู้เรียน ส่งเสริมทักษะทางสังคม ได้แก่ การอยู่ร่วมกัน การแบ่งปัน การมีความรับผิดชอบในหน้าที่ของตน และการเคารพในสิทธิของผู้อื่น ตลอดจนส่งเสริมบรรยากาศของการเรียนแบบประชาธิปไตยไปพร้อม ๆ กัน สอดคล้องกับงานวิจัยของบุษบงค์ รักเรียน (2533) และสมพงษ์ พวงคำ (2528) ที่พบว่ากระบวนการกลุ่มสัมพันธ์นอกจากส่งเสริมมนุษยสัมพันธ์ระหว่างผู้เรียนแล้ว ยังช่วยให้เด็กเรียนมีทัศนคติต่อบุคลิกภาพประชาธิปไตยดีขึ้น นอกจากนี้สำนักงานคณะกรรมการการประถมศึกษาแห่งชาติ (2536) ยังได้เน้นให้โรงเรียนประถมศึกษาจัดกิจกรรมโดยใช้กระบวนการกลุ่มในการเสริมสร้างประชาธิปไตยในโรงเรียนในทุกชั้นตอนการสอน และทุกกลุ่มประสบการณ์ เพื่อฝึกฝนให้เด็กรู้จักการทำงานร่วมกัน รู้จักใช้เหตุผลในการทำงาน รู้จักใช้บทบาทและหน้าที่ของตนในการทำงานกลุ่มอย่างถูกต้อง ตลอดจนเสริมสร้างการทำงานในระบบประชาธิปไตย ดังนั้นกระบวนการกลุ่มสัมพันธ์จึงเป็นกระบวนการสำคัญที่สามารถช่วยให้เด็กเรียนได้พัฒนาโน้ตศันและพฤติกรรมประชาธิปไตยให้เกิดขึ้นได้

บทบาทของครูในการจัดการเรียนการสอนโดยใช้กระบวนการกลุ่มสัมพันธ์

การจัดการเรียนการสอนโดยใช้กระบวนการกลุ่มสัมพันธ์ เป็นการสอนที่ยึดผู้เรียนเป็นศูนย์กลาง ดังนั้นครูจึงจำเป็นต้องเปลี่ยนบทบาทจากการเป็นผู้ถ่ายทอดความรู้และเป็น

ศูนย์กลางของการเรียนการสอน มาเป็นบทบาทของผู้ช่วยให้ผู้เรียนเกิดการเรียนรู้ (Facilitator) หากครูไม่เปลี่ยนบทบาทของตน การเรียนการสอนแบบนี้ย่อมไม่เป็นไปตามหลักการและไม่ได้ผล ทิศนา ขัมมณี (2536) กล่าวว่าบทบาทที่สำคัญ ๆ และจำเป็นสำหรับครูที่สอนโดยใช้กระบวนการกลุ่มสัมพันธ์ มีดังนี้

1. บทบาทในการเตรียมการสอน ในการสอนตามหลักทฤษฎีนี้ ครูผู้สอนจำเป็นต้องมีการเตรียมตัวอย่างดี กล่าวคือ เตรียมแผนการสอนให้ละเอียดโดยพยายามจัดลำดับการสอนให้เป็นไปอย่างเหมาะสม คัดกิจกรรมให้มีลักษณะสอดคล้องกับทฤษฎี และจัดเตรียมวัสดุอุปกรณ์การสอนให้พร้อมที่จะใช้โดยเฉพาะในเรื่องของการแบ่งกลุ่มและดำเนินกิจกรรมกลุ่ม ครูควรจะต้องคิดให้ละเอียดรอบคอบถึงขั้นตอนในการดำเนินการ มิฉะนั้นอาจจะเกิดความชุกชลักในขั้นตอนดำเนินกิจกรรมได้ สรุปได้ว่า ครูจำเป็นต้องเตรียมตัวให้พร้อมโดยทำความเข้าใจในเนื้อหาที่จะสอนให้ดี ทาวิธิการสอน และวางขั้นตอนการสอนให้เหมาะสม และละเอียดรอบคอบ รวมทั้งไม่ละเลยในการจัดเตรียมวัสดุอุปกรณ์ไว้ให้เพียงพอที่จะนำไปใช้
2. บทบาทในการดำเนินกิจกรรมการสอน ครูควรช่วยอำนวยความสะดวกให้แก่ผู้เรียน โดยพยายามทำหน้าที่ต่าง ๆ ดังจะกล่าวต่อไปนี้ให้บรรลุผลสำเร็จ
  - 2.1 สร้างบรรยากาศที่เอื้อต่อการเรียนรู้ให้มากที่สุดเท่าที่จะทำได้
  - 2.2 รับฟังและสนับสนุน ส่งเสริมผู้เรียนให้มีกำลังใจที่จะเรียนรู้
  - 2.3 เปิดโอกาสและกระตุ้นให้ผู้เรียนได้มีส่วนร่วมในกิจกรรมการเรียนรู้ โดยทั่วถึงกัน
  - 2.4 อำนวยความสะดวกให้กลุ่มดำเนินงานไปได้อย่างรวดเร็ว
  - 2.5 แสดงความคิดเห็นและให้ข้อมูลที่เป็นประโยชน์แก่ผู้เรียนตามวาระและโอกาสที่เหมาะสม
  - 2.6 สนับสนุน ส่งเสริม และนำทางให้ผู้เรียนได้เรียนรู้วิถีวิเคราะห์พฤติกรรมการเรียนรู้
  - 2.7 ช่วยเชื่อมโยงความคิดเห็นของผู้เรียนและสรุปผลการเรียนรู้ รวมทั้งกระตุ้นให้ผู้เรียนได้นำการเรียนรู้ไปใช้
  - 2.8 ควบคุมกระบวนการเรียนรู้ให้บรรลุเป้าหมายตามที่กำหนดไว้

3. บทบาทในการติดตามผลการสอน สืบเนื่องมาจากหลักการที่ว่า การเรียนรู้ จะเกิดประโยชน์แก่ผู้เรียนเป็นอย่างมาก หากผู้เรียนสามารถนำไปใช้ในชีวิตประจำวันได้ ดังนั้นจึงถือเป็นความรับผิดชอบของครูที่จะต้องประเมินผลการสอนของตน ซึ่งหมายถึงการ ประเมินผลทั้งในระบะสั้นและระบะยาว การประเมินผลในบางเรื่องหรือบางส่วน ทำได้ทันที ในขณะที่สอนหรือตอนท้ายของการสอน แต่ในบางเรื่องจำเป็นต้องคอยติดตามดูแลเป็น ระบะ ๆ การสอนให้ได้สอดคล้องตามหลักทฤษฎีนี้ ครูไม่ควรละเลยในการติดตามผลการ เรียนรู้ของผู้เรียนและคอยส่งเสริมให้กำลังใจหรือให้คำแนะนำแก่ผู้เรียนเพิ่มเติมตามความ เหมาะสม

4. คุณสมบัติบางประการที่จำเป็นสำหรับครู เพื่อให้บรรลุผลตามหลักทฤษฎี ดังกล่าวแล้วเบื้องต้น ครูที่พึงพัฒนาคุณสมบัติบางประการที่จำเป็นในอันที่จะช่วยส่งเสริม ให้การเรียนรู้ของผู้เรียนเป็นไปอย่างมีประสิทธิภาพมากที่สุดคุณสมบัติดังกล่าวนี้ คือ

4.1 มีความเป็นนักประชาธิปไตย ได้แก่ การมีใจกว้าง เคารพรับฟังและ พิจารณาความคิดเห็นของผู้เรียน โดยไม่ยึดถือในความคิดเห็นของตนเองที่ต้องเสมอและ พยายามลดการใช้อำนาจหรือหาวิธีการใด ๆ อันเป็นการข่มขู่หรือบังคับผู้เรียนให้เชื่อหรือ คล้อยตามความคิดเห็นของตน

4.2 เข้าใจและยอมรับในตัวบุคคล โดยมีความเข้าใจในเรื่องความ แตกต่างระหว่างบุคคล ไม่ด่วนตัดสินใจคนอย่างผิวเผิน หรือประเมินคุณค่าผู้เรียนโดยไม่ จำเป็น

4.3 มีความเป็นมิตร เป็นกันเอง กับผู้เรียน

4.4 มีความจริงใจต่อผู้เรียน

4.5 มีความอดทนและเต็มใจช่วยเหลือผู้เรียนอยู่เสมอ

จากที่กล่าวมาสรุปได้ว่า กระบวนการกลุ่มสัมพันธ์ เป็นวิธีสอนที่วิธีหนึ่ง ที่จะ ส่งเสริมผู้เรียนให้เกิดการเรียนรู้ มโนทัศน์ซึ่งนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงพฤติกรรม เพราะ การสอนโดยใช้กระบวนการกลุ่มสัมพันธ์ยึดผู้เรียนเป็นศูนย์กลาง ให้ผู้เรียนมีส่วนร่วมใน กิจกรรมด้วยตนเอง ซึ่งเป็นการเรียนรู้ด้วยการลงมือกระทำ (Learning by doing) ตามหลักปรัชญาของ จอห์น ดิวอี้ ความรู้ที่ได้เป็นความรู้ที่ผู้เรียนค้นพบด้วยตนเองและจาก การที่ผู้เรียนได้ร่วมทำกิจกรรมกลุ่ม ทำให้ได้เรียนรู้พฤติกรรมของตนและของกลุ่ม เรียนรู้ การปฏิบัติตนในกลุ่ม รู้จักรับผิดชอบหน้าที่ของตนต่อกลุ่ม ตลอดจนมีความสามัคคีช่วยเหลือ

ซึ่งกันและกัน รู้จักแสดงความคิดเห็นของตนและยอมรับฟังความคิดเห็นของผู้อื่นโดยยึดเหตุผลเป็นหลัก ซึ่งลักษณะเหล่านี้เป็นคุณลักษณะของผู้ที่มีความเป็นประชาธิปไตย ที่ผู้เรียนจะได้เรียนรู้จากกระบวนการกลุ่มสัมพันธ์

งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

งานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับประชาธิปไตย

ประวิทย์ อรรถวิเวก (2518) ได้ทำการวิจัยเรื่อง "มโนทัศน์เกี่ยวกับประชาธิปไตยของนักเรียนชั้นมัธยมศึกษาปีที่สามในกรุงเทพมหานคร" ผลการวิจัยพบว่า นักเรียนมีมโนทัศน์เกี่ยวกับประชาธิปไตยแตกต่างกันไปตามเพศ สังเกตของโรงเรียน อาชีพของมารดาและการศึกษาของบิดา ส่วนการศึกษาของมารดา รายได้ของบิดามารดา อาชีพของบิดา ไม่มีส่วนสัมพันธ์กับมโนทัศน์เกี่ยวกับประชาธิปไตยของนักเรียน

รัตนารักษ์ มหาศรานนท์ (2519) ได้ทำการวิจัยเรื่อง "มโนทัศน์เกี่ยวกับประชาธิปไตยของนักศึกษาประกาศนียบัตรชั้นสูงในกรุงเทพมหานคร" ผลการวิจัยพบว่า นักศึกษาชายและนักศึกษาคณะศึกษาศาสตร์มีมโนทัศน์เกี่ยวกับประชาธิปไตยไม่แตกต่างกัน นักศึกษาที่รายได้ของบิดามารดาต่างกัน อาชีพของบิดาต่างกัน การศึกษาของบิดามารดาต่างกัน ทำให้มีมโนทัศน์เกี่ยวกับประชาธิปไตยแตกต่างกัน ส่วนนักศึกษาที่อาชีพของมารดาต่างกัน และสภาพแวดล้อมของที่อยู่อาศัยต่างกัน มโนทัศน์เกี่ยวกับประชาธิปไตยไม่แตกต่างกัน

วารีย์ แสนสุข (2521) ทำการวิจัยเรื่อง "มโนทัศน์เกี่ยวกับความเป็นพลเมืองดีในระบอบประชาธิปไตยของนักเรียนอาชีวศึกษา" ผลการวิจัยพบว่า นักเรียนส่วนใหญ่มีมโนทัศน์ความเป็นพลเมืองดีในระบอบประชาธิปไตย ถูกต้องดี 3 เรื่อง และถูกต้องน้อย 11 เรื่อง มโนทัศน์ความเป็นพลเมืองดีในระบอบประชาธิปไตยขึ้นอยู่กับเพศของนักเรียน วิธีสอนที่ครูใช้ในการปลูกฝังและพัฒนา มโนทัศน์เรื่องจากมากไปหาน้อย คือ การสอนแบบบรรยาย การอภิปรายแสดงความคิดเห็น การใช้ข่าวเหตุการณ์ประจำวัน สอนตามแบบเรียน สอนโดยการตั้งคำถามให้นักเรียนค้นคว้าหาความรู้ ฝึกทักษะการมีส่วนร่วม สอนโดยวิธีแก้ปัญหา การแสดงบทบาท การสร้างสถานการณ์จำลอง วิธีที่ใช้น้อยที่สุด คือ การใช้วิทยากรและการใช้อุปกรณ์ประกอบการสอน

สัจจิตรา จงอยู่สุข(2524) ได้ทำการวิจัยเรื่อง การเปรียบเทียบความคิดรวบยอด เรื่องประชาธิปไตยของนักเรียนชั้นประถมศึกษาปีที่ 4 ในโรงเรียน ทดลองระหว่าง นักเรียนที่เรียนด้วยหลักสูตรประถมศึกษา พุทธศักราช 2503 กับนักเรียนที่เรียนด้วยหลักสูตร ประถมศึกษา พุทธศักราช 2521 เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัยเป็นแบบสอบถามเพื่อสำรวจความคิด รวบยอดเรื่องประชาธิปไตย ผลการวิจัยพบว่า นักเรียนที่เรียนตามหลักสูตรประถมศึกษา พุทธศักราช 2521 มีคะแนนความคิดรวบยอดไม่สูงกว่านักเรียนที่เรียนด้วยหลักสูตรประถม- ศึกษา พุทธศักราช 2503 นักเรียนชายและนักเรียนหญิงที่เรียนด้วยหลักสูตรประถมศึกษา พุทธศักราช 2521 มีความคิดรวบยอดไม่แตกต่างกัน นอกจากนี้แล้ว ผู้ปกครองที่มีอาชีพ ต่างกันไม่ทำให้เด็กมีความคิดรวบยอดต่างกัน

สมบัติ ศรีประเสริฐ (2524) ได้ทำการวิจัยเรื่อง ความสัมพันธ์ระหว่างมโนทัศน์ กับพฤติกรรมประชาธิปไตยของนักเรียนชั้นมัธยมศึกษาตอนต้น ผลการวิจัยพบว่า นักเรียนมี มโนทัศน์สัมพันธ์กับพฤติกรรมประชาธิปไตยในระดับปานกลาง ในเรื่องอาชีพของบิดาที่ต่างกัน ทำให้นักเรียนมีมโนทัศน์ และพฤติกรรมประชาธิปไตยแตกต่างกัน แต่ในเรื่องของเพศ โรงเรียน การศึกษาของบิดา และรายได้ของบิดาทำให้นักเรียนมีมโนทัศน์และพฤติกรรม ประชาธิปไตยไม่แตกต่างกัน ในด้านมโนทัศน์ประชาธิปไตยของนักเรียน จะมีความแตกต่าง กัน ตามประเภทของโรงเรียน การศึกษาของบิดา อาชีพของบิดา รายได้ของครอบครัว แต่ไม่แตกต่างกันตามเพศของนักเรียน ในด้านพฤติกรรมประชาธิปไตยของนักเรียน จะ แตกต่างกันตามประเภทของโรงเรียน เพศ การศึกษาของบิดา รายได้ของครอบครัว และ อาชีพของบิดา

สำหรับงานวิจัยในต่างประเทศ ชไนแมน (Schneideman, 1965) ได้เสนอวิธี การให้ครูปลูกฝังเด็กให้เรีนรู้ความเป็นพลเมืองดีจากการปฏิบัติตนในแนวทางประชาธิปไตย ในโรงเรียน โดยใช้กิจกรรมต่าง ๆ เข้าช่วย เช่น สโมสร โครงการ สภานักเรียน คณะ กรรมการนักเรียน สหกรณ์ สถานการณ์จำลองต่าง ๆ และกิจกรรมกลุ่ม ผลการวิจัยพบว่า

กิจกรรมต่าง ๆ ที่จัดขึ้นจะทำให้เด็กเรียนสามารถเรียนรู้ และฝึกฝนการปฏิบัติตนในแนวทางประชาธิปไตยได้ดีกว่าการเรียนรู้จากทฤษฎีในหลักสูตรเพียงอย่างเดียว

ไฮส์แมน (Hiessman, 1969) ได้เสนอวิธีการให้เด็กเรียนรู้ความเป็นพลเมืองดีจากการปฏิบัติในแนวประชาธิปไตย โดยใช้กิจกรรมต่าง ๆ เข้าช่วย เช่น สโมสร โครงการ สภานักเรียน คณะกรรมการนักเรียน และสถานการณ์ที่ต้องการความเป็นประชาธิปไตย มีการยอมรับนับถือและให้ความร่วมมือกัน นักเรียนจะเรียนรู้บางสิ่งบางอย่างจากสิ่งเหล่านี้ โดยการเรียนเพื่อที่จะฝึกให้มีความรับผิดชอบ และตระหนักว่าพลเมืองดีต้องการยอมรับในหน้าที่และพันธะระหว่างกันและกัน การยอมรับนับถือผู้อื่น ความซาบซึ้งในการบริการที่หน่วยงานทางสังคมจัดให้ การใช้กระบวนการกลุ่มและโครงการเกี่ยวกับชุมชน สิ่งเหล่านี้จะถูกนำมาพัฒนาทักษะประชาธิปไตยให้กับนักเรียน

เอแมน (Ehman, 1968) ได้ทำการวิจัยเรื่อง "An Analysis of the Effects of Qualitative and Qualitive Education Variable upon the Political Socialization of High School Students" การดำเนินการวิจัยใช้กลุ่มตัวอย่างประชากรจากนักเรียนโรงเรียนมัธยม ในเมืองดีทรอยต์ ผลการวิจัยพบว่า เด็กที่เรียนในชั้นเรียนที่ไม่มีโอกาสแสดงความคิดเห็น จะมีลักษณะความรับผิดชอบต่อหน้าที่พลเมืองหรือความรู้ทางการเมือง ตลอดจนความร่วมมือทางการเมืองน้อยกว่าเด็กที่เรียนในชั้นเรียนที่มีโอกาสแสดงความคิดเห็น มีการอภิปรายในการเรียน กล่าวคือเด็กที่ไม่มีโอกาสเรียนกับครูที่ใช้การสอนแบบ Critical Inquiry จะไม่มีโอกาสแสดงความคิดเห็น ถกเถียงปัญหาพร้อมกับครูหรือเพื่อน ๆ ไม่ได้แสวงหาความรู้เพิ่มเติมจากแหล่งต่าง ๆ และเด็กก็จะมีไม่มีลักษณะของพลเมืองดีที่สมบูรณ์

ไฟรด์แมน (Friedman, 1973) ได้ทำการวิจัยเรื่อง "Participation in Democracy : A Theory of Democracy and Democratic Socialization" ศึกษาทฤษฎีใหม่ ๆ ของระบอบประชาธิปไตยและนำผลไปใช้ในชีวิตประจำวัน ซึ่งในการวิจัยเกี่ยวกับทฤษฎีการมีส่วนร่วมทางการเมืองในระบอบประชาธิปไตยนั้น ผู้วิจัยได้ทดลองในโรงเรียน ประเทศสวีเดนและผลการวิจัยพบว่า เด็กที่โตกว่าจะได้รับการเรียนรู้ในการมีส่วนร่วมทางการเมืองได้ดีกว่า ฉะนั้น ทฤษฎีและการมีบทบาทในการปกครองระบอบประชาธิปไตยจึงเป็นสิ่งที่สั่งสอนได้ และจะได้ผลมากขึ้น ถ้าทั้งทางบ้านและทางโรงเรียน จะช่วยกันสนับสนุนให้เด็กได้มีโอกาสแสดงออกเกี่ยวกับการมีส่วนร่วมทางการเมืองในระบอบประชาธิปไตยมากขึ้น

งานวิจัยต่าง ๆ ที่กล่าวมาจะพบว่าส่วนใหญ่จะเป็นการศึกษาความสัมพันธ์ระหว่าง มโนทัศน์ประชาธิปไตย มโนทัศน์ความเป็นพลเมืองดีกับพฤติกรรม และองค์ประกอบอื่น ๆ คือ เพศ รายได้ของบิดามารดา อาชีพของบิดามารดา การศึกษาของบิดามารดา ตลอดจน ประเภทของโรงเรียนว่ามีความสัมพันธ์กันอย่างไร ยังไม่ปรากฏงานวิจัยที่เกี่ยวกับการสอน เพื่อปลูกฝังมโนทัศน์ประชาธิปไตยโดยตรง แต่แนวคิดจากงานวิจัยเหล่านี้ สามารถนำมาเป็น แนวทางในการศึกษาเพื่อปลูกฝังมโนทัศน์ประชาธิปไตยให้แก่นักเรียน เพื่อให้นักเรียนได้มี มโนทัศน์ที่ถูกต้อง และเกิดวิถีชีวิตประชาธิปไตยซึ่งเป็นสิ่งที่ควรปลูกฝังให้กับนักเรียนในระดับ ประถมศึกษา

งานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับอริยสัจ 4 และกระบวนการเผชิญสถานการณ์

มณฑล ไตรรัตน์สิงห์กุล (2524) ได้ศึกษาการวิเคราะห์วิถีการแก้ปัญหาของ นักเรียนชั้นประถมศึกษาปีที่ 6 ตามหลักอริยสัจ 4 โดยให้นักเรียนเขียนแก้ปัญหาโดยเสรี แล้วนำมาวิเคราะห์ตามเกณฑ์วิถีการแก้ปัญหาตามหลักอริยสัจ 4 พบว่า นักเรียนร้อยละ 62.37 มีขั้นตอนการแก้ปัญหาครบทั้ง 4 ขั้นตอน คือ ทุกข์ สมุทัย นิโรธ มรรค นักเรียน แก้ปัญหาโดยแสดงว่าเข้าใจความหมายของปัญหาคือ ทุกข์ ร้อยละ 89.25 รู้สาเหตุของ ปัญหาคือ สมุทัย ร้อยละ 68 แสดงเจตนาในการแก้ปัญหา คือ นิโรธ ร้อยละ 100 และ แสดงแนวทางในการแก้ปัญหาคือ มรรค ร้อยละ 100 นอกจากนี้ วีรพงษ์ คุณมณี (2526) ได้วิจัยเรื่อง การสอนจริยธรรมด้วยวิธีสอนตามขั้นทั้งสี่ของอริยสัจกับนักเรียนชั้นประถมศึกษา ปีที่ 4 พบว่า ผลสัมฤทธิ์ทางการเรียนในเรื่องเกี่ยวกับจริยธรรมของนักเรียนชั้น มัธยมศึกษาปีที่ 4 ที่เรียนโดยวิธีสอนตามขั้นทั้งสี่ของอริยสัจกับวิธีสอนตามคู่มือแนวการสอน โดยศึกษานิเทศก์ กรมสามัญศึกษา แตกต่างกันอย่างไม่มีนัยสำคัญทางสถิติ ทางด้านทัศนคติ ของนักเรียนที่เรียนโดยวิธีสอนตามขั้นทั้งสี่ของอริยสัจกับวิธีสอนตามคู่มือแนวการสอนหน่วย ศึกษานิเทศก์ กรมสามัญศึกษา แตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติ

ศิวพร เสนีย์วงศ์ ณ อยุธยา (2529) ทำการวิจัยเรื่อง "การเปรียบเทียบความสามารถในการคิดแก้ปัญหาและผลสัมฤทธิ์ทางการเรียนวิชาสังคมศึกษา ชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 2 โดยวิธีสอนตามขั้นทั้งสี่ของอริยสัจกับการสอนตามคู่มือครู" พบว่านักเรียนที่เรียนด้วยวิธีสอนตามขั้นทั้ง 4 ของอริยสัจจะมีความสามารถในการคิดแก้ปัญหา และผลสัมฤทธิ์ทางการเรียนสูงกว่านักเรียนที่เรียนด้วยวิธีสอนตามคู่มือครู

วารภรณ์ ชัยโสภาสและคณะ (2535) ได้ทำการวิจัยเรื่อง "การศึกษาผลการสอนวิทยาศาสตร์แบบสืบสวนสอบสวนอริยสัจ 4 ที่มีต่อบุรณาการสมบูรณ์ของเยาวชนที่มีอายุ 13 ปีขึ้นไป" ผลการวิจัยพบว่า นักเรียนมีพฤติกรรมหลังเรียนแตกต่างจากพฤติกรรมก่อนเรียนในด้านกระบวนการคิดสืบสวนสอบสวน ทักษะกระบวนการวิทยาศาสตร์ บุรณาการทางวิทยาศาสตร์ การสอนวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีแบบสืบสวนสอบสวนอริยสัจ 4 ส่งผลต่อการเรียนรู้ของกลุ่มตัวอย่างทุกวัยมีแนวโน้มในทางดี ทั้งวิทยาศาสตร์ทางโลก และวิทยาศาสตร์ทางธรรม

วรรณฯ สุตวิจิตร (2527) ได้ทำการทดลองสอนจริยศึกษาโดยการสร้างศรัทธาแก่นักเรียนชั้นประถมศึกษาปีที่ 3 พบว่า ความคิดรวบยอดเชิงจริยธรรมที่ครูสอนตามแผนการสอนปกติและที่ครูสอนโดยสร้างศรัทธาตามแนวพุทธวิธีแตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญ นักเรียนที่เรียนตามแผนการสอนปกติและนักเรียนที่เรียนตามแผนการสอนโดยการสร้างศรัทธา มีการเรียนรู้โดยคำมีขมิ้มเลขคณิตคะแนนหลังการสอนสูงกว่าก่อนสอน

สมาน สาครจิต (2532) ศึกษาสัมฤทธิ์ผลในการเรียนคณิตศาสตร์ของนักเรียนชั้นประถมศึกษาปีที่ 3 ที่เรียนด้วยวิธีสอนแบบสร้างศรัทธาและโยนิโสมนสิการ พบว่านักเรียนมีการเรียนรู้และมีพัฒนาการด้านผลสัมฤทธิ์ทางการเรียนสูงขึ้นกว่าก่อนสอน ตลอดจนมีเจตคติที่ดีต่อครูและการเรียนคณิตศาสตร์ มีพฤติกรรมด้านการเรียน พฤติกรรมการทำงานกลุ่ม และพฤติกรรมความเป็นกัลยาณมิตร อยู่ในระดับการปฏิบัติปานกลาง

อารมณ กัมพลศรีวิกรม (2536) ทำการวิจัยเรื่อง "ผลของการสอนโดยการสร้างศรัทธาและโยนิโสมนสิการ โดยใช้วิธีคิดแบบคุณโทษและทางออกที่มีต่อผลสัมฤทธิ์ทางการเรียน กลุ่มสร้างเสริมประสบการณ์ชีวิต ของนักเรียนชั้นประถมศึกษาปีที่ 5" พบว่านักเรียนที่เรียนด้วยวิธีสอนโดยการสร้างศรัทธาและโยนิโสมนสิการ โดยใช้วิธีคิดแบบคุณโทษ

และทางออก มีคะแนนความรู้ และมีความสามารถในการตัดสินใจเรื่องสิ่งแวดล้อมสูงกว่า
นักเรียนที่เรียนด้วยวิธีการสอนปกติ

ณัชชา พัฒนากุล (2532) ศึกษาผลของการใช้กระบวนการเผชิญสถานการณ์ในการสอนต่อความสามารถในการตัดสินใจแก้ปัญหา และผลสัมฤทธิ์ทางการเรียนกลุ่มสร้างเสริมประสบการณ์ชีวิตของนักเรียนชั้นประถมศึกษาปีที่ 3 พบว่า นักเรียนมีความสามารถในการตัดสินใจแก้ปัญหาและมีผลสัมฤทธิ์ทางการเรียนกลุ่มสร้างเสริมประสบการณ์ชีวิต สูงกว่าเกณฑ์การประเมิน และความสามารถในการแก้ปัญหาเมื่อเผชิญสถานการณ์กับผลสัมฤทธิ์ทางการเรียนกลุ่มสร้างเสริมประสบการณ์ชีวิตมีความสัมพันธ์กันในทางบวก

จากที่กล่าวมา จะเห็นได้ว่ากระบวนการเผชิญสถานการณ์ ซึ่งประยุกต์มาจากหลักพุทธธรรม ตลอดจนการนำหลักอริสัจ 4 มาใช้ในการสอน นับว่ามีความสอดคล้องและเหมาะสมกับสภาพสังคมและวัฒนธรรมไทย การที่บุคคลที่มีโอกาสได้รับการฝึกฝนตามกระบวนการศึกษาที่ยึดหลักพุทธธรรมอย่างถูกต้อง จริงจัง และต่อเนื่อง ย่อมสามารถปรับปรุงตนเองให้มีชีวิตอยู่ด้วยปัญญา สามารถแก้ไขปัญหาได้ ไม่ติดอยู่ในห่วงแห่งความทุกข์ ความเป็นอิสระทั้งทางกายและจิต คือการมีเสรีภาพอย่างแท้จริงนั่นเอง ซึ่งเป็นหลักประชาธิปไตยที่สำคัญ

งานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับกระบวนการกลุ่มสัมพันธ์

เฮาวา เดชะคุปต์ (2517) ทำการวิจัยเรื่อง "ทฤษฎีกระบวนการกลุ่มสัมพันธ์สำหรับการสอนในระดับประถมศึกษา" โดยสร้างบทเรียนไปทดลองสอนนักเรียนชั้นประถมศึกษาปีที่ 4, 5 และ 6 ผลปรากฏว่าสามารถประยุกต์ทฤษฎีไปใช้กับผู้เรียนที่อายุและความสามารถแตกต่างกันได้จริง และพบว่าการเรียนการสอนตามทฤษฎีนี้เป็นการช่วยให้ผู้เรียนได้รับความรู้ ได้รับการฝึกทักษะ และเป็นการปลูกฝังทัศนคติ และค่านิยม ตลอดจนส่งเสริมด้านมนุษยสัมพันธ์ที่ดีระหว่างผู้เรียนและผู้สอน ส่งเสริมบรรยากาศการเรียนแบบประชาธิปไตยไปพร้อม ๆ กัน

ปีتما เทพอักษรพงศ์(2517) ได้ทำการวิจัยเรื่อง "การสอนอ่านเอาเรื่องภาษาอังกฤษ ด้วยกระบวนการกลุ่ม" ผลปรากฏว่าสัมฤทธิ์ผลทางการเรียนของนักเรียนที่สอนด้วยวิธีแปลและวิธีกระบวนการกลุ่มไม่แตกต่างกัน แต่ผลจากการสำรวจทัศนคติในการเรียนของนักเรียน ปรากฏว่านักเรียนมีทัศนคติที่ดีต่อการเรียนด้วยกระบวนการกลุ่มสัมพันธ์ สอดคล้องกับงานวิจัยของ สุภาพรรณ พวงจันเพชร (2519) ซึ่งได้เปรียบเทียบผลการสอนวิชาศีลธรรม หน่วยคุณธรรมเสริมสร้างลักษณะนิสัย โดยใช้วิธีสอนแบบกระบวนการกลุ่มสัมพันธ์ และวิธีสอนแบบธรรมดา เสริมสิริ เมนะเศวต(2519) ทำการวิจัยเรื่อง"การเปรียบเทียบผลการสอนวิชาหลักการสอน หน่วยโรงเรียนประถมศึกษา โดยวิธีสอนแบบกระบวนการกลุ่มสัมพันธ์ และวิธีสอนแบบธรรมดา" มณฑา ธงอินเนตร (2521) ได้ทำการวิจัยเรื่อง "การเปรียบเทียบผลการสอนวิชาเรขาคณิต โดยวิธีสอนแบบกระบวนการกลุ่มสัมพันธ์ และวิธีสอนแบบธรรมดา" และ วิไลวรรณ สันถาะโกศล (2521) ทำการวิจัยเรื่อง "การเปรียบเทียบการสอนวิชาวรรณคดีเรื่องลิลิตตะเลงพ่าย โดยใช้กระบวนการกลุ่มสัมพันธ์ และวิธีสอนแบบธรรมดาโดยครูเป็นศูนย์กลาง" การวิจัยเหล่านี้ล้วนได้ผลสรุปที่คล้ายคลึงกัน คือ กระบวนการกลุ่มสัมพันธ์สามารถช่วยให้ผู้เรียนมีพัฒนาการด้านทักษะ และมีทัศนคติที่ดีต่อการทำงานกลุ่ม มีความรู้ความเข้าใจ และเรียนรู้ในการปรับตัวให้เข้ากับผู้อื่นได้ดี การเรียนเป็นไปอย่างสนุกสนาน ผู้เรียนได้ฝึกทักษะต่าง ๆ เช่น ความรับผิดชอบ การทำงานร่วมกัน การยอมรับความคิดเห็นของผู้อื่น กล้าแสดงความคิดเห็นและตัดสินใจ

สาธสมร อินทรวิมล (2526) ทำการวิจัยเรื่อง "การสอนเพื่อพัฒนาแนวคิดประชาธิปไตยในระดับชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 1 โรงเรียนสาธิตแห่งมหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์" ผลการวิจัยพบว่า ค่าเฉลี่ยของคะแนนจากการสอน โดยใช้บทบาทสมมติและกระบวนการกลุ่มสัมพันธ์ กับการสอนวิธีปกติไม่แตกต่างกัน แต่นักเรียนที่เรียนโดยการใช้บทบาทสมมติ และกระบวนการกลุ่มสัมพันธ์ มีความคิดเห็นที่ดีต่อการเรียนการสอนมากกว่าการสอนโดยวิธีปกติได้แก่ ฝึกการทำงานร่วมกับผู้อื่น มีโอกาสแสดงความคิดเห็นของตนต่อส่วนรวม นักเรียนมีความตั้งใจ สนใจ สนุกสนาน และให้ความร่วมมือในกิจกรรมเป็นอย่างดี

สมพงษ์ พวงคำ (2528) ได้ทำการวิจัยเรื่อง "การเปรียบเทียบผลสัมฤทธิ์ทางการเรียนวิชากลุ่มสร้างเสริมประสบการณ์ชีวิต และทัศนคติต่อคุณภาพประชาธิปไตยของนักเรียนชั้นประถมศึกษาปีที่ 6 จากการสอนวิธีปกติ และกระบวนการกลุ่มสัมพันธ์" พบว่าผลสัมฤทธิ์ทางการเรียนวิชากลุ่มสร้างเสริมประสบการณ์ชีวิต และทัศนคติต่อคุณภาพประชาธิปไตยของนักเรียนที่เรียนโดยใช้กระบวนการกลุ่มสัมพันธ์สูงกว่านักเรียนที่เรียนด้วยวิธีปกติ

บุษงค์ รักเรียน (2533) ทำการวิจัยเรื่อง "การเปรียบเทียบผลสัมฤทธิ์ทางการเรียนพฤติกรรมผู้นำด้านมนุษยสัมพันธ์ของนักเรียนชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 1 ที่เรียนด้วยวิธีสอนแบบกระบวนการกลุ่มสัมพันธ์และวิธีสอนตามคู่มือครู" ผลการวิจัยพบว่า นักเรียนที่เรียนด้วยวิธีสอนแบบกระบวนการกลุ่มสัมพันธ์จะมีผลสัมฤทธิ์ทางการเรียน และพฤติกรรมผู้นำด้านมนุษยสัมพันธ์ดีกว่านักเรียนที่เรียนด้วยวิธีสอนตามคู่มือครู

สเปรงเกอร์ (Sprengr, 1973) ได้วิจัยเกี่ยวกับการเรียนภาษาต่างประเทศ โดยใช้กระบวนการกลุ่มสัมพันธ์กับกลุ่มตัวอย่างซึ่งเป็นนักศึกษาชั้นปีที่ 4 กับปีที่ 2 ที่เรียนภาษาเยอรมันในไต้หวัน โดยการแบ่งนักศึกษาเป็นกลุ่มย่อย ผลปรากฏว่ากระบวนการกลุ่มสัมพันธ์ช่วยให้นักศึกษาทุกคนได้รับความรู้อย่างมาก ทำให้เกิดความสนใจ และได้แลกเปลี่ยนความคิดเห็น ได้เรียนรู้คุณค่าทางสังคมเกี่ยวกับการทำงานร่วมกัน การมีชีวิตร่วมกัน ช่วยกันแก้ปัญหาความผิดพลาดต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในกลุ่ม และมีการพัฒนาทักษะในการติดต่อสื่อสารอย่างมาก

เล็กซ์ (Lex, 1973) ได้ทำการวิจัยเกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลงทัศนคติของนักศึกษาด้วยวิธีสอนแบบกระบวนการกลุ่มสัมพันธ์กับวิธีสอนแบบเก่า ผลการวิจัยพบว่า การพัฒนาจิตใจด้านศาสนาของผู้เรียนทั้งสองกลุ่มหลังการสอน ไม่แตกต่างกัน แต่จากการรายงานของกลุ่มที่เรียนด้วยการสอนแบบกลุ่มสัมพันธ์พบว่า นักศึกษารู้สึกพอใจต่อประสบการณ์ที่ได้รับ และทุกคนยินดีร่วมในกิจกรรมกลุ่ม และอยากเรียนแบบกลุ่มสัมพันธ์อีกต่อไป

จากการศึกษาเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับกระบวนการกลุ่มสัมพันธ์ สรุปได้ว่าการนำกระบวนการกลุ่มสัมพันธ์ไปใช้ในการเรียนการสอน จะช่วยให้ผู้เรียนมีพัฒนาการด้านต่าง ๆ ดีขึ้น ช่วยพัฒนาทักษะด้านสังคม ผู้วิจัยจึงเชื่อว่ากระบวนการกลุ่มสัมพันธ์จะสามารถช่วยสร้างมนต์ศรัทธาประชาธิปไตยให้เกิดขึ้นกับนักเรียนระดับประถมศึกษาได้

การที่ประเทศไทยจะมีการปกครองระบอบประชาธิปไตยที่มั่นคง และประชาชนมีวิถีชีวิตประชาธิปไตย จึงจำเป็นต้องปลูกฝังให้เยาวชนของชาติมีมโนทัศน์ประชาธิปไตยที่ถูกต้อง ซึ่งจะมีผลให้มีพฤติกรรมประชาธิปไตยที่เหมาะสมและดำรงตนเป็นพลเมืองดีในสังคมประชาธิปไตย โรงเรียนจึงต้องจัดการเรียนการสอนที่เหมาะสมให้กับนักเรียน เพื่อให้ นักเรียนเกิดกระบวนการเรียนรู้ที่ดี กระบวนการเผชิญสถานการณ์และกระบวนการกลุ่มสัมพันธ์ เป็นกระบวนการที่เหมาะสมกับสังคมปัจจุบัน เพราะเป็นกระบวนการที่นักเรียนได้เรียนรู้และลงมือปฏิบัติด้วยตนเอง มีการปะทะสัมพันธ์กับผู้อื่น ทำให้เกิดทักษะทางสังคม รู้จักการอยู่ร่วมกับผู้อื่น ซึ่งสอดคล้องกับสังคมประชาธิปไตย เมื่อเยาวชนของชาติมีคุณภาพ รู้จักใช้ปัญญา และมีมโนทัศน์ประชาธิปไตยที่ถูกต้อง สังคมไทยก็จะเป็นสังคมประชาธิปไตยที่ดีต่อไปในอนาคต

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย